

ISSN 2644-5670

Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave

vol. 4 (2020)

**Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave**

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

ISSN 2644-5670
ISBN 978-80-89881-21-5

Studia Museologica Slovaca

vol. 4 (2020)

© **Studia Museologica Slovaca, vol. 4 (2020)**

Špeciálne číslo: *Ochrana pamiatok na území Slovenska v rokoch 1850 - 1951*

Zostavil/Editor: Pavol Tišliar

Výkonní redaktori/Executive editors: Pavol Tišliar - Lenka Vargová

Redakčná rada/Editorial board: Jan Dolák (Slovakia), Lucie Jagošová (Czech Republic), Ľuboš Kačírek (Slovakia), Otakar Kirsch (Czech Republic), Dominik Porczyński (Poland), Pavol Tišliar (Slovakia), Lenka Ulašinová Bystrianska (Slovakia), Lenka Vargová (Slovakia), Markus Walz (Germany)

Proofreading: Lenka Vargová

Vydavateľ/Published by:

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

Katedra etnológie a muzeológie/Department of Ethnology and Museology

Filozofická fakulta/ Faculty of Arts

Univerzita Komenského / Comenius University in Bratislava

Gondova 2

814 99 Bratislava

Slovenská republika/ Slovak Republic

**Comenius University, Faculty of Arts, Bratislava, Slovakia & Masaryk University,
Faculty of Arts, Brno, Czech Republic**

Periodicita/Frequency:

Ročenka/Yearbook - Leto/Summer

Sadzba a grafická úprava/Typesetting: Pavol Tišliar

OBSAH

Úvodom	5
Livia Neumannová: <i>Vznik pamiatkovej ochrany a jej vývoj od 2. polovice 19. storočia do roku 1919</i>	7
Margaréta Hernando: <i>Obnova pamiatok do roku 1918 na príklade Dómu sv. Alžbety</i>	15
Mária Garanová Krišt'áková – Juraj Spiritza: <i>Formovanie slovenskej pamiatkovej ochrany po vzniku Československa</i>	31
Viera Molnárová – Alexandra Žovincová: <i>Pamiatky, archívy a múzeá počas 2. svetovej vojny na Slovensku</i>	43
Michaela Klacíková – Dominika Sadová: <i>Povojnový pamiatkový vývoj v rokoch 1945 – 1951</i>	53
<i>Vybrané osobnosti kultúrneho dedičstva</i>	63
<i>Výstavné panely</i>	77

ISSN 2644-5670

ISBN 978-80-89881-21-5

Úvodom...

Ročenka *Studia museologica Slovaca* 4 (2020) je prvýkrát od svojho vzniku tematický zameraná. Kým doposiaľ sa ostatné ročníky niesli v duchu výberu študentských prác z viacerých univerzitných štúdií muzeológie, v tomto roku sme sa rozhodli využiť možnosť vypublikovať študentský projekt výstavy, zameraný na vybrané oblasti dejín ochrany pamiatok na Slovensku. Tento projekt realizovali študenti magisterského 4. ročníka bratislavskej muzeológie v oboch semestroch akademického roku 2019/2020.

Naším pôvodným zámerom bolo pripraviť putovnú výstavu pre stredné školy, vzhľadom k súčasnej pandémie Covid-19, ktorá sa prejavila aj nedostupnosťou niektorých prameňov (uzatvorené archívy, múzeá, knižnice), sme zmenili svoj pôvodný zámer, upravili a zvolili sme napokon takúto, z hľadiska našich možností asi najjednoduchšiu formu zverejnenia.

Naším cieľom sa stalo prehľadne a stručne načrtnúť významnejšie medzníky v dejinách ochrany pamiatok, ktoré súviseli s územím Slovenska v období od 19. storočia do polovice 20. storočia, a to v niekoľkých rovinách. V prvom rade nás zaujímala oblasť inštitucionalizácie a kompetencií, s ktorými súvisela aj otázka dobového diskurzu chápania pamiatky. Tento pojem sa časom menil, vyvíjal a vplýval nielen na tvorbu legislatívy, ale pôsobil aj vo vybraných pamiatkových zásahoch. Osobitne sme sa venovali aj vybraným osobnostiam so stručným poukazom na ich rolu a význam v dejinách ochrany pamiatok a spomenutím ich významnejších diel. Ochranu pamiatok sme nevníмали výlučne iba ako ochranu pamiatkového fondu, ale zahrnuli sme k tejto téme aj problematiku vývoja ďalších pamäťových inštitúcií, najmä archívov, čo bolo v súlade s dobovým diskurzom.

Z uvedených dôvodov je ročenka rozdelená do troch častí. Prvá obsahuje štúdie, v ktorých študenti sumarizovali výsledky bádania po jednotlivých fázach dejín ochrany pamiatok. V druhej bol priestor vymedzený pre drobné medailóny vybraných osobností a napokon v poslednej časti sa nachádzajú graficky spracované výstavné panely.

Veríme, že naša práca bude pre odbornú verejnosť zaujímavá a možno aj podnetná, keďže v súčasnosti nemáme na Slovensku túto problematiku syntézne spracovanú.

V Bratislave, 14. mája 2020

editor

Vznik pamiatkovej ochrany a jej vývoj od 2. polovice 19. storočia do roku 1919

Lívia Neumannová

Bc. Lívia Neumannová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: livka.neumannova@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2020,4:7-13

The formation of monument protection and its development from the second half of the 19th century until 1919
The article deals with the historical development of monument protection in Slovakia. It introduces activities of historical institutions related to the territory of Slovakia. It briefly deals with the first monument law of 1881 and its application in practice. The last part presents the life and work of some of the most important representatives of preservation of monuments in Hungary.

Keywords: Monument protection, Monument legislation, Hungary, Slovakia, 19th Century, 1919

Úvod

Pamiatková ochrana má v dejinách ľudskej spoločnosti veľký význam. Príspevok sa zaoberá problematikou vzniku pamiatkovej ochrany od 2. polovice 19. storočia do rozpadu Rakúsko-Uhorska, vzniku Československa i jej ďalšieho vývoja do roku 1919. Cieľom práce je poukázať na kľúčové medzníky vo vývoji pamiatkovej ochrany. Načrtnutá je tu problematika súpisu, dokumentácie, ochrany a šírenia úcty k pamiatkam. V tejto súvislosti je potrebné poukázať na činnosť jednotlivých pamiatkových orgánov a zároveň zohľadniť ich kompetencie vo vzťahu k pamiatkovým úkonom. Taktiež je potrebné brať do úvahy neskoršiu úpravu týchto kompetencií pamiatkových orgánov, ktoré legislatívne upravoval pamiatkový zákon č. XXXIX z roku 1881.

Pamiatka v 19. storočí v Uhorsku

Vnímanie a definovanie pojmu pamiatka v 19. storočí bolo nejednoznačné. Na začiatku 19. storočia sa o vytvorenie definície pokúsil Mikuláš Jankovich. Vo svojom diele *Prošba k maďarským starožitnostiam* spomína pojem *pamiatka*, ktorý však častejšie nahrádza termínom *starožitnosť*. Pod týmto termínom sa chápala široká škála dokladov minulosti, ktoré v sebe obsahovali hodnoty minulosti. Jankovich vo svojom diele hovorí o hradoch, vežiach, kostoloch, sochách, náhrobkoch, drobných starožitnostiach, nástrojoch, starosvetských odevoch, krížoch, kalichoch, relikviách, prsteňoch, pečatidlách, ale aj gréckych či rímskych pamiatkach a mnohých ďalších. V tomto diele je konkrétna zmienka o kostole v Záhrebe a v Košiciach a ich bohaté dokumentačné nákresy. Pri výbere sa bral ohľad na spojenie s minulosťou národa. Zberateľská a evidenčná činnosť sa na konci 18. a začiatku 19. storočia stále pohybovala len na spolkovej úrovni. Vzdelanci, zaujímajúci sa o kultúrne dianie, sa sústreďovali okolo časopisu

Tudományos Gyűjtemény. V časopise publikovali rôzne správy o starožitnostiach, stavbách a vyzývali vzdelanú verejnosť na dokumentovanie dokladov minulosti. Zároveň upozorňovali i na poškodzovanie a neúctu voči pamiatkam. Záujem o pamiatky začal následne rásť.¹

Počiatky pamiatkovej ochrany v Uhorsku

Pamiatková starostlivosť má na Slovensku bohatú históriu. Aby sme sa dostali k jej začiatkom, musíme sa vrátiť do prvej polovice 19. storočia. Mimoriadne dôležitú úlohu pri formovaní inštitucionálnej ochrany pamiatok zohrali regionálne archeologické, historické, okrášľovacie, prírodovedné a lekárske spolky. Aktivity akademikov, vzdelancov, vedcov, historikov, umelcov, naznačovali základy prístupu k pamiatkam, ich zachovávaniu a šíreniu informácií o nich.

V roku 1846 podal Spolok uhorských lekárov a prírodovedcov návrh na vytvorenie štátneho orgánu pre pamiatkovú starostlivosť, čo sa však neuskutočnilo.²

Inštitucionalizácia

Cisársko-kráľovská centrálna komisia pre pamiatky 1850 – 1872 (1867)

Na území vtedajšieho Uhorska zohrala v oblasti ochrany pamiatok významnú úlohu Cisársko-kráľovská centrálna komisia pre pamiatky. Bola prvým pamiatkovým orgánom v Habsburskej monarchii so sídlom vo Viedni. Jej hlavnou úlohou bola tvorba registra pamiatok, ich výskum a osвета. Vyjadrovala sa k demolácii historických objektov, dokumentovala ich a vystupovala ako poradný zbor pri pamiatkových obnovách. Centrálnu komisiu pre pamiatky tvoril centrálny výbor a externí dobrovoľní pracovníci – korešpondenti a konzervátori, ktorí pracovali v teréne. Komisia sa vnútorne členila na prehistorické a antické pamiatky, stredoveké pamiatky a historické pamiatky. Jej kompetencie pre územie Uhorska boli zrušené v roku 1861 vydaním októbrového diplomu, ale reálne pôsobila až do roku 1872.³

V rokoch 1847 – 1918 sa v oblasti pamiatkovej starostlivosti v Uhorsku riešil problém evidencie a odborného zhodnotenia pamiatok. Pamiatková ochrana nemala dostatok materiálneho zabezpečenia ani personálnych síl na splnenie kľúčovej úlohy, ktorou bolo vytvorenie súpisu pamiatok. Už vo februári roku 1847 sa začal tento problém riešiť podaním výzvy Uhorskej vedeckej akadémie na predloženie knižnej umelecko-historickej zbierky, ktorá mala obsahovať dejiny, opisy a ilustrácie rôznych druhov objektov. Výzva bola ohlasom na list Imricha Henszlmanna,⁴ Agostóna Kubinyiho,⁵ Františka Pulszkého,⁶ ktorí žiadali akadémiu o podporu pre návrh zákona na dokumentáciu a obnovu významných historických architektúr. Príslušníci inteligencie, ktorým záležalo na pamiatkach, mohli komisii podávať správy o stavbách, torzách, archeologických nálezoch, ale aj archívnych dokumentoch a predmetoch bežnej spotreby. Nasledujúce obdobie však neprialo snahám o skúmanie pamiatok.⁷

¹ ORIŠKO, Štefan. Pamiatka ako pojem a počiatky uhorskej monumentológie v 19. storočí. In: *Monument revue*. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva, roč. 6, č. 1, 2017, s. 66-67.

² *Dejiny pamiatkovej starostlivosti* [online]. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2012 [cit. 2020-03-21]. Dostupné na: <https://www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti>

³ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850-1950. In: *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok*. č. 10, 1973, s. 12.

⁴ Lekár, univerzitný profesor, archeológ, historik umenia, významná osobnosť pamiatkovej starostlivosti svojej doby.

⁵ Prírodovedec, archeológ, riaditeľ Národného múzea v Budapešti.

⁶ Politik, archeológ, predseda Archeologickej spoločnosti Uhorska, neskôr riaditeľ Národného múzea v Budapešti.

⁷ BUDAY, Peter. Pokus(y) o súpis. Evidencia a inventarizácia pamiatok v Uhorsku. In: *Monument revue*. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva, roč. 6, č. 1, 2017, s. 26.

Archeologická komisia Uhorskej akadémie vied 1858 – 1872

V roku 1858 vznikla z podnetu Gustáva Wenzla archeologická komisia Uhorskej akadémie vied, ktorá sa hlásila k výzve z roku 1847. Prevzala kompetencie centrálnej komisie po roku 1866, kedy sa uzavrela dočasná dohoda medzi centrálnou komisiou vo Viedni a archeologickou komisiou v Pešti. Vedúcou osobnosťou sa stal Agostón Kubinyi. Medzi ďalších významných členov komisie patrili Imrich Henszlmann, František Florián Rómer⁸, Arnold Ipolyi-Stummer⁹. Cieľom komisie bolo rozvíjať národnú a všeobecnú archeológiu, prostredníctvom výskumu a opatrení na ochranu pamiatok. Okrem toho začali jej členovia v rámci odbornej činnosti vydávať sériu knižných diel „Pamiatky Uhorska“¹⁰ a časopisy „Archeologické správy“ a „Archeologický spravodaj“.¹¹ Dôležitú úlohu v tomto období zohral Arnold Ipolyi-Stummer, ktorý sa počas svojej činnosti v Archeologickej komisii sústredil hlavne na umelecko-historické pamiatky vo vlastníctve cirkvi. Na schôdzi Spolku sv. Ladislava, ktorá sa uskutočnila 24. septembra 1867, predstavil Arnold Ipolyi-Stummer svoju ideu obnovenia sakrálneho umenia. Ťažiskovými bodmi programu boli zavedenie výučby dejín umenia v kňazských seminároch, údržba a obnova cirkevných diel a vytvárania zbierok sakrálneho umenia. Išlo predovšetkým o chrámové klenoty, ktoré mali byť uchovávané v tzv. kresťanských múzeách. Podľa programu sa mali tieto múzeá zriaďovať v blízkosti diecéz a mali pomáhať pri vyučovaní archeológie. Kľúčovou úlohou bolo aj opätovné sústredenie, resp. navrátenie umeleckej produkcie do radov cirkvi. Výsledkom tohto snaženia boli kurzy dejín umenia v seminároch v Banskej Bystrici, Spišskej kapitule a Nitre. Ostrihomský arcibiskup Ján Simor vo svojom sídle založil v roku 1875 obrazáreň a katedrálnu klenotnicu.

Komisia nemala dostatočné množstvo prostriedkov ani výkonných síl na realizáciu pamiatkových činností.¹²

Dočasná komisia pre pamiatky 1872 – 1881

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, resp. rozdelení monarchie na rakúsku a uhorskú časť vznikla z iniciatívy Imricha Henszlmanna v roku 1872 dočasná komisia pre pamiatky v rámci ministerstva školstva. Henszlmann sa stal referentom komisie, funkciu predsedu zastával Lajos C. Hegedus. Ďalší členovia komisie boli osobnosti vtedajšej pamiatkovej ochrany, predovšetkým Ferenc Pulszky¹³, František Florián Rómer¹⁴, Friedrich Schulek¹⁵, a iní. Komisia prevzala všetky kompetencie ako aj organizačnú štruktúru po vzore viedenskej komisie.¹⁶ Úlohou komisie bola dokumentácia, kategorizácia, údržba a obnova pamiatok.¹⁷ Na ustanovujúcej schôdzi, 8. februára 1872 sa rozhodlo o postupe pri plnení týchto úloh, predovšetkým však evidencie. Pre tento účel vytvorili Henszlmann a Rómer po vzore Centrálnej komisie súpisové hárky

⁸ Kňaz, archeológ, pedagóg a historik umenia.

⁹ Biskup, historik a zberateľ umenia.

¹⁰ Magyarország műmlékei.

¹¹ Archeologiai Közlemények a Archeologiai Értesítő.

¹² ORIŠKO, Štefan – BUDAY Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846-1918)*. Bratislava: Stimul, 2017, s.11-13.

¹³ Politik, archeológ, predseda Archeologickej spoločnosti Uhorska, neskôr riaditeľ Národného múzea v Budapešti.

¹⁴ Kňaz, archeológ, pedagóg a historik umenia

¹⁵ Architekt a člen Uhorskej akadémie vied.

¹⁶ ORIŠKO – BUDAY, ref. 12, s. 14-15.

¹⁷ Jankovič, ref. 3. s. 17.

a prostredníctvom ministra školstva oslovili aj regionálnych spolupracovníkov. Na Slovensku to boli Jozef Ellenbogen-Könyöki, Viktor Myszkovszky, János Vajdovszky, František Vít'azoslav Sasinek a ďalší.¹⁸ Evidenčné listy obsahovali o. i. aj veľmi cennú kresbovú dokumentáciu. Počas nasledujúcich šiestich rokov ich bolo vytvorených dokopy 5000. Z tohto množstva Imrich Henszlmann následne vyseletoval 570 najvýznamnejších pamiatok. Okrem pamiatkových orgánov boli činné i ďalšie inštitúcie, hlavne v oblasti vytvárania zbierok. Aktívne sa do tohto procesu zapájala Matica slovenská, ktorej zbierka však bola v dôsledku zastavenia činnosti v roku 1875 zabavená.¹⁹

Krajinská komisia pre pamiatky (Uhorská pamiatková komisia) 1881 – 1918

Na základe prijatia pamiatkového zákona prijatého v roku 1881 vznikla Uhorská pamiatková komisia. Jej úlohy ani personálne obsadenie sa nezmenilo. Medzi rokmi 1886 – 1889 odišli najvýznamnejší predstavitelia uhorskej „archeológie“ Arnold Ipolyi-Stummer, Imrich Henszlmann a František Rómer. Do čela komisie sa v roku 1906 dostal barón Gyula Forster. Ďalšími významnými dejateľmi na poli ochrany pamiatok boli aj architekt Otto Sztéhló či historik László Éber. Zvláštna pozornosť sa venovala reštaurovaniu a vytváraniu kópií nástenných malieb.²⁰

V tomto období sa taktiež začína dostávať do popredia záujem aj o hnutelné pamiatky. Išlo predovšetkým o gotické oltáre a plastiky, ktoré boli vytrhnuté zo svojho pôvodného prostredia a umiestňované do múzeí a galérií. Takmer žiadna pozornosť sa nepripisovala ľudovej architektúre, čo sa neskôr ukázalo ako veľký problém.²¹

Krajinský (Uhorský) hlavný inšpektorát pre múzeá a knižnice

Inšpektorát vznikol cisárskym nariadením z 26. júla 1907, mal dozerieť na činnosť múzeí a knižníc. Jeho hlavnou úlohou bolo dozerieť na múzejné zbierky. V jednotlivých regiónoch mal svojich inšpektorov, ktorí navštevovali múzeá, dohliadali na ich činnosť, ako aj na spôsob uloženia a ochrany zbierkových predmetov. Následne podávali o svojej činnosti správu hlavnému inšpektorovi v Budapešti. K úlohám komisariátu patrilo aj vydávanie odborných prác o spôsobe spracovania zbierok, organizovanie kurzov pre správcov múzejných zbierok, ako aj vykonávanie archeologických vykopávok.²² Medzi najaktívnejších členov inšpektorátu patrili Viliam Franko, Jozef Mihálik, Kornel David. Inšpektorát sa aktívne podieľal na vzniku múzeí na území dnešného Slovenska, napríklad v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Bratislave, Dolnom Kubíne, Bardejove, Kežmarku, Košiciach, Nitre, Rimavskej Sobote, Martine, Lučenci, Trnave a v mnohých iných mestách.²³

Štátny inšpektorát sa viac angažoval na východnom Slovensku. Pod jeho správu spadalo napríklad aj Šarišské múzeum v Bardejove, založené 16. augusta 1903. Jeho oficiálny názov bolo Múzeum Šarišskej župy v Bardejove.²⁴

Legislatívna podstata ochrany pamiatok od 19. storočia po vznik Československa

Pamiatková starostlivosť v Uhorsku a na Slovensku nemala dlhú dobu legislatívne ošetrovanie. Hoci bola v Uhorsku v roku 1858 z podnetu G. Wenzla zriadená archeologická komisia. Táto inštitúcia nemal výkonné sily pre pamiatkové úkony. Z tohto dôvodu ešte nemožno hovoriť o skutočnej pamiatkovej starostlivosti. Vôbec prvý návrh pamiatkového zákona podal parlamentu v roku 1866 Spolok uhorských lekárov a prírodovedcov na Valnom zhromaždení v Rimavskej Sobote. V návrhu žiadali zriadenie stálej krajinskej archeologickej komisie. Návrh však nemal nijakú odozvu. Ďalší návrh pamiatkového zákona predložil parlamentu v roku 1869 Dr. Imrich Henszlmann. Tento návrh bol prijatý. Osnovu pamiatkového zákona vypracoval z poverenia ministra kultu a vyučby A. Ipolyi-Stummer.²⁵

Napriek všetkým týmto snahám činnosť Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie ešte neurčoval pamiatkový zákon, ten vyšiel až roku 1881 pod číslom XXXIX. Uhorská dočasná komisia pre pamiatky zmenila týmto zákonom názov na Uhorskú pamiatkovú komisiu, ktorá sa stala odborným orgánom ministerstva kultu a vyučovania. Ministerstvo kultu, ktoré bolo rozhodujúcim orgánom v pamiatkovej starostlivosti, jednalo až po vypočutí komisie ako svojho poradného orgánu. Podľa zákona sa pod pojmom pamiatka rozumela každá budova, ktorá mala umeleckú alebo kultúrnu hodnotu. Ministerstvo kultu určovalo, ktoré objekty sa zachovávajú ako pamiatky. Majiteľom pamiatok bola určená povinnosť pamiatku zachovať na vlastné náklady. Pri zanedbaní starostlivosti o pamiatku mohlo ministerstvo nariadiť jej vyvlastnenie. Činnosť komisie obširnejšie ustanovil až štatút pamiatkovej komisie, schválený Ministerstvom kultu a vyučovania z 5. júla 1902, čís. 411187/1901. Po vzniku ČSR došlo aj k zmenám v oblasti pamiatkovej ochrany. Národný výbor československý vydal 29. októbra 1918 nariadenie č. 13, v ktorom sa okrem iného ustanovuje, že všetky pamiatky sú pod ochranou Národného výboru a je zakázaný ich vývoz. Na Slovensku ďalej vyšlo 20. októbra 1919 nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok. Podľa neho bol Vládny komisariát poverený „ochranou výtvarných pamiatok umeleckých, historických, ľudových i pamiatok prírodných a ochranou svojrázu kraja i domoviny na Slovensku.“ Do odboru ochrany pamiatok patrili prestavby, prístavby, zmeny vo vzhľade budov; povolenia zbúrať pamiatkové objekty; novostavby v okolí pamiatok, regulačné plány miest a obcí a stavebné akcie, ktoré menili vzhľad ulíc, námestí a verejných priestranstiev v súvislosti s pamiatkovými objektmi atď. Vládny komisariát mal ďalej vykonávať dozor nad vývozom pamiatok, obchodom so starožitnosťami, vedeckým výskumom pamiatok, správou vedeckého odboru dejín umenia a archeológie, propagáciou pamiatok. Ak k týmto právam a povinnostiam vládneho komisariátu pripočítame fakt, že mu boli pridelené právomoci Uhorskej pamiatkovej komisie, môžeme hovoriť o vzniku plne zodpovednej inštitúcie na ochranu pamiatok a prírody na Slovensku.²⁶

¹⁸ BUDAY, ref. 7., s. 27.

¹⁹ MIŠKOVSKÝ, Viktor. *Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v Strednej Európe : medzinárodná konferencia pri príležitosti 160. výročia narodenia Viktora Miškovského, Košice, Bardejov - 18.-21. mája 1998*. Bratislava: Pamiatkový ústav, 1999, s. 11-12.

²⁰ ORIŠKO – BUDAY, ref. 12, s. 15-16.

²¹ MIŠKOVSKÝ, ref. 19, s.16-18.

²² OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československu v rokoch 1918-1939. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, č. 2, 2013, s. 23.

²³ KOLLÁR, Štefan. Poštové poplatky a múzeá. In: *Spravodajca zväzu slovenských filatelistov*. roč. 17, č. 2, 2015, s. 10.

²⁴ MRUŠKOVIČ, Štefan, DARULOVÁ, Jolana, KOLLÁR, Štefan. *Muzeológia, múzejníctvo a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005, s. 64.

²⁵ JANKOVIČ, ref. 3, s. 15-16.

²⁶ KUTLÍK, František. Príspevok k dejinám pamiatkovej legislatívy na Slovensku. In: *Jubilejný zborník : 30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave*. Bratislava: Obzor, 1981.s. 38-40.

Vznik Československa predstavoval zmenu nielen v oblasti politiky, ale i kultúrneho dedičstva a jeho ochrany. Slovensko stratilo spojenie s pamiatkovými inštitúciami, preto bolo potrebné sformovať pamiatkovú ochranu a správu kultúrneho dedičstva nanovo. Pod novovzniknuté Ministerstvo školstva a národnej osvety patrili archívy, štátne múzeá, zberateľstvo, ochrana prírodných a historických pamiatok, inventúra štátneho umeleckého majetku a mnoho ďalších činností.²⁷

Nakoľko boli pamiatky v dobe utvárania Československých hraníc odnášané na územie Maďarska, bolo potrebné prijať zákon o zákaze vývozu umeleckých a historických pamiatok z územia Československa. V rámci ďalších opatrení na ochranu pamiatok malo na území Slovenska veľký význam nariadenie č. 166/1919 z 10. novembra 1919, ktoré prijal minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, a ktoré upravovalo oblasť pamiatkovej ochrany. Vďaka tomuto nariadeniu bolo možné vyvodit' tresty/sankcie za ničenie starožitných a umeleckých predmetov, archívov, knižníc, vedeckých, múzejných zbierok, ako aj predmetov ľudového umenia a architektúry. Najdôležitejšie však bolo nariadenie o právomoci Vládneho komisariátu na obnovu pamiatok na Slovensku. Tento orgán získal kompetencie Uhorskej pamiatkovej komisie a Uhorského hlavného inšpektorátu múzeí a knižníc.²⁸

Záver

Príspevok predstavil obdobie vývoja pamiatkovej ochrany od prvej polovice 19. storočia do rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku Československa v roku 1918. Medzi významné body dejinného vývoja patrilo založenie Cisársko-kráľovskej komisie pre pamiatky ako prvej inštitúcie tohto druhu v Rakúsko-uhorskej monarchii. Je potrebné zdôrazniť aj činnosť ďalších inštitúcií, ktoré po jej zániku v roku 1872 prebrali dozor nad ochranou o pamiatky. Medzi tieto patrili Dočasná komisia pre pamiatky, Uhorská pamiatková komisia a Uhorský hlavný inšpektorát pre múzeá a knižnice. Na základe dostupných informácií, týkajúcich sa činností týchto inštitúcií, možno konštatovať, že ochrana pamiatok mala v minulosti veľký význam, hoci sa v danom období ešte nevzťahovala na všetky pamiatky, ako ich chápeme dnes.

Zoznam prameňov a literatúry

- BUDAY, Peter. Pokus(y) o súpis. Evidencia a inventarizácia pamiatok v Uhorsku. In: *Monument revue*. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva, roč. 6, č. 1, Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2017, s. 26-31.
- JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok*, 10. Bratislava : SÚPSOP, 1973, s. 7-14.

²⁷ TIŠLIAR, Pavol. Formovanie ochrany pamiatok na Slovensku po vzniku Československa. Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši*, 2019, s. 10-11.

²⁸ OROSOVÁ, Martina. Ochrana pamiatok ako nástroj rozvoja kultúrneho dedičstva. In: *100 rokov Bratislavskej župy (1919-2019) : zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, ktorá sa konala v rámci Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2019 v hoteli Zochová chata (Modra-Piesok) dňa 24. septembra 2019*. Bratislava : Bratislavský samosprávny kraj, 2019, s. 109-110.

KUTLÍK, František. Príspevok k dejinám pamiatkovej legislatívy na Slovensku. In: *Jubilejný zborník : 30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave*. Bratislava : Obzor, 1981, s. 37-58.

MIŠKOVSKÝ, Viktor. *Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v Strednej Európe : medzinárodná konferencia pri príležitosti 160. výročia narodenia Viktora Miškovského, Košice, Bardejov - 18.-21. mája 1998*. Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999, 246 s. ISBN 80-966977-7-3.

MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Muzeológia, múzejníctvo a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005, 251 s.

ORIŠKO, Štefan – BUDAY, Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846-1918)*. Bratislava: Stimul : Katedra dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 2017 ISBN:9788081271984, 262 s.

ORIŠKO, Štefan. Pamiatka ako pojem a počiatky uhorskej monumentológie v 19. storočí. In: *Monument revue*, roč. 6, č. 1, 2017, s. 66-70.

OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, 2013, č. 2, s. 19-36.

OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá : Revue pre kultúrne dedičstvo*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 2-11.

TIŠLIAR, Pavol. Formovanie ochrany pamiatok na Slovensku po vzniku Československa. Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši, Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši, 2019, s. 5-19.

Elektronické zdroje

<https://www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivost>

Obnova pamiatok do roku 1918 na príklade Dómu sv. Alžbety

Margaréta Hernando

Bc. Margaréta Hernando
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: margareta.hernando@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2020,4:15-29

The restoration of monuments until 1918 on the example of the St. Elizabeth Cathedral

The study describes the stages of the historical monument restoration of the Cathedral of St. Elizabeth in Košice since the establishment of the Vienna Central Committee in 1850 until the establishment of the Czechoslovak Republic in 1918. The formation of general cultural awareness combined with an effort to preserve the monuments of our ancestors led to different views on and ways of reconstruction or restoration. Some attempts were more destructive than restorative. Like other areas of science and art, the field of monument restoration also had to evolve over time. Thanks to all the past experience, today we have well-defined methods of monument care and restoration.

Keywords: Monument restoration, Reconstruction, Protection, Central commission, St. Elizabeth Cathedral

V 19. storočí sa v rámci pamiatkovej obnovy venoval priestor najmä sakrálnnej architektúre a záchrane, reštaurovaniu i konzervovaniu nástenných malieb. Neskôr sa do pozornosti dostali aj svetské pamiatky, akými boli hradby, bašty či mestské brány. Základom vtedajšej pamiatkovej obnovy bola puristická metóda založená na obnove pamiatky do jednotného slohu a odstránení všetkých prvkov iných, neskorších umeleckých štýlov. Koncom 19. storočia sa od tejto metódy postupne ustupovalo a pod vplyvom tzv. viedenskej školy na čele s Aloisom Rieglom¹ (1858 – 1955) a Maxom Dvořákom² (1874 – 1921) sa presadila analytická metóda pamiatkovej obnovy založená na celkovom hodnotení.

Na území Slovenska sa v druhej polovici 19. storočia, po zriadení viedenskej Cisársko-kráľovskej centrálnej komisie pre pamiatky, venovala pozornosť obnove architektonických pamiatok. Išlo napríklad o košický Dóm sv. Alžbety (1852 – 1872), Kostol Panny Márie v Bíni (okolo roku 1861) či svätyňu Dómu sv. Martina v Bratislave (1865 – 1867). V tomto období bola predovšetkým v západnej Európe populárna neogotika, ktorá sa inak chápala vo viedenskom a inak v budapeštianskom prostredí. Po revolučných rokoch 1848 – 1849 sa jej presadzovanie stalo v Uhorsku formou programového protiviedenského opozičného postoja. Napätie medzi Viedňou a Budapešťou sa prejavilo zriadením Archeologickej komisie Uhorskej

¹ Historik umenia, profesor viedenskej univerzity a spoluzakladateľ viedenskej školy dejín umenia, generálny konzervátor Cisársko-kráľovskej centrálnej komisie pre pamiatky, definoval hodnotu pamiatky. Mal významný vplyv na odklon od purizmu.

² Historik a teoretik výtvarného umenia pôsobiaci na viedenskej univerzite, žiak A. Riegla a F. Wickhoffa, generálny konzervátor Cisársko-kráľovskej centrálnej komisie.

akadémie vied. Po vydaní októbrového diplomu obnova spomínaných kostolov spadala *de iure* do kompetencie viedenskej centrálnej komisie, ktorá bola o priebehu obnovy informovaná. Chod pamiatkových projektov sa vo väčšej miere usmerňoval Budapešťou, čo sa prejavilo participujúcimi osobnosťami.

Dóm sv. Alžbety v Košiciach

Dóm Sv. Alžbety patrí medzi najvýznamnejšie gotické stavby východného Slovenska. Pôvodný románsky kostol do gotickej podoby prestavali nemeckí hostia³ na prelome 13. a 14. storočia. V 80. rokoch 19. storočia objavili tieto základy pri vykopávkach spojených s obnovou dómu. V dôsledku požiaru sa na konci 14. storočia pristúpilo k prebudovaniu chrámu. Stavebné práce podporovali kráľ Žigmund Luxemburský (1387 – 1437) a kráľ Matej Korvín (1458 – 1490). Počas prvej etapy výstavby sa zmenili pôvodné plány vybudovať päťloďovú baziliku. Vystavala sa trojloďová bazilika a osemboká severná veža. V tejto etape sa venovala pozornosť aj zariaďovaniu interiéru.⁴ Druhá etapa pokračovala stavbou južnej veže so štvorcovým pôdorysom, prístavbou dvoch južných kaplniek, ktoré nahradili oporný systém južného múru. Ďalej pristavali južný portál s predsieňou na prízemí, kráľovskou emporou na poschodí, dvojité schodište a kamenné pastofórium. Na konci 15. storočia zo severnej strany pristavili kaplnku, ktorú pri obnove v 19. storočí zbúrali.⁵

Koncom 15. storočia bol dóm poškodený následkom obliehania Košíc poľským kráľom Jánom Albertom. Kostol v rokoch 1496 – 1497 opravil staviteľ Mikuláš Crompholy Nisy pod dozorom Václava z Prahy. Pri tejto oprave sa na severnú vežu zabudovali hodiny a definitívne sa dokončilo presbytérium. Týmto sa považovala storočná výstavba za ukončenú a dóm sa stal vzorom i modelom pre sakrálnu stavbu tohto regiónu. V roku 1556 poškodil dóm obrovský požiar, ktorý zasiahol Košice. Opravu uskutočnil staviteľ Stanislav z Krakova, tesárski majstri Juraj a Gabriel i kamenár Matej. V období 16. storočia prešiel dóm niekoľkokrát z rúk katolíkov do rúk protestantov. V roku 1596 sa do Košíc presťahovala Jágerská kapitula spolu s jezuitmi pod vplyvom osmanskej expanzie, čo prispelo k rekatolizácii Košíc aj okolia.⁶

V roku 1775 katedrála opäť vyhořela a pri oprave zastrešili severnú vežu barokovou helmicou. Zemetrasenie v roku 1834 a následná povodeň v roku 1845 natoľko poškodili chrám, že jeho obnova bola nevyhnutná. Na osude dómu sa podpísala aj víchrica z roku 1875, ktorá odhalila vážne statické poruchy.⁷ Vďaka osobnostiam, akými boli napríklad Imrich Henszlmann⁸, Ignác Fábry⁹, Viktor Myskovszky¹⁰ a mnoho ďalších, odštartovala obnova Dómu sv. Alžbety, ktorá mala svoje pozitíva i negatíva.

³ Po ničivom tatárskom plienení v roku 1241 povolával Belo IV. nemeckých osadníkov (hostí – hospites) do Uhorska za účelom obnovy krajiny, aby sa tak čím skôr hospodársky i kultúrne pozviechala.

⁴ ZUBKO, Peter. *Náš dóm – naše srdce*. In: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000. ISBN 80-967096-4 X., s. 12.

⁵ ZUBKO, ref. 1, s. 13.

⁶ ZUBKO, ref. 1, s. 14-15.

⁷ ČECH, Pavol – JIROUŠEK, Alexander. *Dóm Sv. Alžbety v Košiciach – Národná Kultúrna Pamiatka*. Bratislava: Obzor, 1983, s.31.

⁸ Archeológ, profesor dejín umenia budapeštianskej univerzity, zakladateľ pamiatkovej obnovy v Uhorsku, referent pamiatkovej komisie, člen korešpondent Uhorskej akadémie vied.

⁹ Biskup, archivár, konzervátor Cisársko-kráľovskej centrálnej komisie, mecenáš.

¹⁰ Historik výtvarného umenia, pedagóg, výtvarník, propagátor systematickej ochrany pamiatok v Uhorsku, korešpondent Centrálnej komisie pre výskum a ochranu stavebných pamiatok v Bratislave, člen korešpondent Uhorskej akadémie vied, spoluzakladateľ Hornouhorského múzea v Košiciach a jeho prvý kustód.

Obr. 1: Námestie severne od Dómu sv. Alžbety, Imrich Medve, 40. roky 19. storočia
Zdroj: <https://static.kosice.sk>

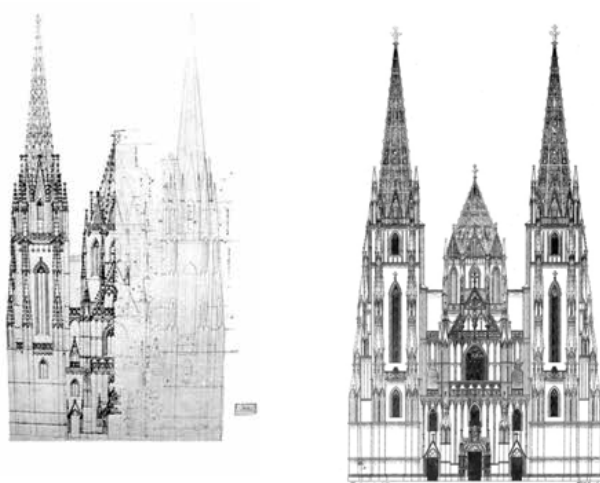
Fábryho rekonštrukcia (1858 – 1863)

Zanedbaná údržba Dómu sv. Alžbety počas náboženských a vojenských sporov zanechala svoje stopy a odzrkadlila sa na jeho stave už začiatkom 19. storočia. Počas pôsobenia biskupa Imricha Palugyaia zažili Košice silné zemetrasenie 15. októbra 1834, pri ktorom sa vychýlila severná veža, narušil sa múr a strop dómu. Okrem poškodenia dómu sa v meste zrútili štítové múry a komíny niekoľkých domov. Biskup Palugyai nariadil nápravu škôd. O jedenásť rokov neskôr, v júni 1845, došlo k ďalšej ničivej prírodnej udalosti. Následkom dlhodobých dažďov sa rozvodnila rieka Hornád a voda z nej zaplavila aj dóm. Dlažba sa na niekoľkých miestach prelomila a prepádala. Z krypt museli odstrániť ostatky kostí a následne krypty vyplniť zemou. Dokonca sa zo základov dómu vybralo niekoľko náhrobných kameňov. O rok neskôr vypukol v juhozápadnej časti mesta požiar a jeho plamene sa dostali až na strechu dómu. Tie sa však podarilo uhasiť tesárskemu pomocníkovi Andrejovi Nagyovi.¹¹

V auguste 1846 sa v Košiciach konalo stretnutie Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov, na ktorom vystúpil Imrich Henszlmann, pôvodom Košičan, s počiatočnou výzvou o inštitucionálnu ochranu pamiatok na území Uhorska. Výzva mala význam nielen pre obnovu košického dómu, ale aj pre smerovanie uhorskej pamiatkovej starostlivosti a v činnosti Uhorskej akadémie vied. Henszlmann prednášal o košickom dome a jeho prednášky vyšli tiež v publikácii s názvom „Košické kostoly staronemeckého slohu“ (*Kassa város ó német stílus templomai*) ilustrované jeho vlastnými kresbami.¹² Účastníci stretnutia na základe prezentácie košických pamiatok vyzvali Uhorskú akadémiu vied ako stálu národnú inštitúciu, aby si všetky košické pamiatky

¹¹ WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice : Nákladom mesta Košíc, 1936, s. 153-155.

¹² BUDAY, Peter. Imrich Henszlmann, pamiatkar In *Monument revue*. ISSN 1338-807X. Roč. 2, 2013, č. 2, s. 44.

Obr. 2 a 3: Rekonštrukčná štúdia západnej fasády dómu pred rokom 1846 a Ideálna rekonštrukčná štúdia západnej fasády, Imre Henszlmann, 1846
Zdroj: GEARY, Patrick J. – KLA-NICZAY Gábor. Manufacturing Middle Ages: Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe. Leiden : BRILL, 2013.

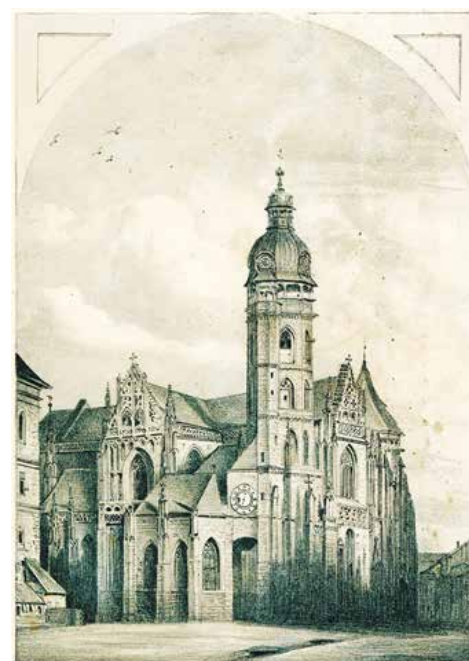
vzala pod svoju ochranu.¹³ Odpoveďou na výzvu bol manifest z roku 1848 tajomníka akadémie Fernca Toldyho, ktorým sa obrátil na širokú verejnosť „vo veci vlasteneckých pamiatok“ s apeláciou na dávnu minulosť a slávu Uhorska. Na výzvu aj manifest zareagovala rada mesta Košíc. Tá vyzvala Henszlmanna, aby vykonal obhliadku košického dómu a následne ju oboznámil s jej výsledkom. Henszlmann spolu s peštianskym staviteľom Antonom Gersterom vypracovali potrebné podklady, no plánovanú obnovu prerušili revolučné roky 1848 – 1849.¹⁴

Obr. 4: Dóm od Ludwiga Rohbocka, 1857
Zdroj: <https://www.wikizero.com>

¹³ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In *Monumentorum tutela* 10. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1973, s. 14.

¹⁴ CIULISOVÁ, Ingrid. *Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane: obnova stredovekej cirkevnej architektúry Slovenska*. Bratislava : Veda, 2000. ISBN 8022406473, s. 15.

Obr. 5: Dóm sv. Alžbety v Košiciach, Vojtech Klimkovič, okolo roku 1860
Zdroj: <https://www.webumenia.sk>

Zastával názor, že šindľová strecha zo 17. storočia presahuje cez kamenné galérie a čiastočne zakrýva okná hlavnej lode, a tým sa celkový pohľad na dóm znehodnocuje. Zasadil sa o to, že nová rovná strecha pokrytá farebnými, dekoratívnymi, glazovanými škridlami bola po roku 1863 zvýšená a umožnila pohľad na hlavnú loď a bočné kaplnky. Obnovili sa narušené kamenné galérie nad hlavnou i bočnými loďami. Celok galérie sa zjednotil tak, že sa strhol juhovýchodný pás s barokovým balustrádovým motívom a nahradil sa neogotickým. Narušená statika otvorenej južnej predsieni sa zabezpečila vymurovaním bočných vstupov. Trhlíny v murive južného štítu sa vyklinovali drevenými skobami a povrchovo upravili omietkou. Po naliehaní biskupa Fábryho na staviteľov Karola Gerstera a Lajosa Freya k rýchlejšej obnove sa obaja tejto práce vzdali.¹⁷

V rokoch 1858 – 1866 sa pracovalo aj na obnove interiéru. K spolupráci bol prizvaný spišský sochár Ján Marschalka, ktorý mal za úlohu vytvoriť nové sochy pre prázdne niky južného vstupu. Opravili sa poškodené sochy, podaktoré sa nahradili novými. Kamenná výzdoba severného portálu a niektoré sochy v interiéru sa pozlátili. Nástennými maľbami vyzdobili interiér chrámu košický maliar František Klimkovič (stenu nad severným vstupom) a viedenský umelec Franz Wretlund, ktorý v Košiciach vyzdobil aj hlavnú loď Kostola svätého Antona Paduánskeho.¹⁸ Pred príchodom do Košíc pracoval vo svätoštefanskej hute. Na modré klenbové polia stropu sa pripevnili pozlátené drevené hviezdy, renovovali svätostánok i staré obrazy kostola.¹⁹ Rovné

¹⁵ ORIŠKO, Štefan – BUDAY, Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)*. Bratislava: Stímul, 2017. ISBN 9788081271984.

¹⁶ WICK, ref. 5, s. 156.

¹⁷ CIULISOVÁ, ref. 8, s. 17.

¹⁸ WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Wiko, 1941, s. 380

¹⁹ WICK, ref. 5, s. 156.

plochy dostali geometrické motívy, klenbové rímasy a ostenia okien zas rôznofarebné nátery v pásach. V rokoch 1858 – 1866 boli dodané nové vitráže z dielne Karla Geylinga.²⁰

Veľká rekonštrukcia (1877 – 1896)

V roku 1868, po smrti biskupa Fábryho, nastúpil na biskupský stolec jágerský kanonik Ján Perger. Za jeho pôsobenia zasiahli Košice opäť živelné prírodné pohromy v podobe víchríc v júni a v júli 1875, ktoré citeľne poškodili dóm. Vzniknuté škody sa snažili opraviť, avšak bez veľkého úspechu, pretože počas Fábryho obnovy sa konštrukčné chyby dómu neopravili správne a drevené klíny, ktoré boli vrážané do trhlín múrov sa natoľko uvoľnili, až úplne narušili konštrukciu dómu. Na niektorých miestach sa rebrá posunuli až o 10 cm. Na kritický stav dómu upozornil biskup Perger vládu a poukázal na neodkladnú potrebu dôkladnej obnovy chrámu od základov. Obavy zo zrútenia vychádzali z odklonu hlavných pilierov pri použití zvislej čiary lanka až o 18-20 cm. Vláda nariadila odbornú obhliadku. Príčinou odklonu pilierov boli základy, ktoré sa kedysi postavili bez spojovacích múrov na vrstve štrku podmývanou spodnou vodou.²¹

Obr. 6: Návrh obnovy Imre Steindla s plánovanou dostavbou veže

Zdroj: SISA, József. Motherland and Progress: Hungarian Architecture and Design 1800–1900. Basel: Birkhäuser, 2016

Obr. 7: Akvarel Alberta Schikiedanza

Zdroj: <https://www.arcanum.hu>

Po smrti biskupa Pergera v roku 1876, prevzal správu diecézy kapitulný vikár Ján Krausz. V roku 1877 sa začalo s obnovou dómu pod patronátom ministra kultu a verejnej osvetý Augusta Tréferta. Na začiatku obnovy nikto nepredpokladal, že z pôvodnej gotickej architektúry po jej ukončení zostane len torzo. Nepočítal s tým ani expertízny posudok a odporúčania cisárskeho a kráľovského stavebného radcu, viedenského architekta, Friedricha von Schmidta, ktorý sa označuje za štýlovo dogmatického puristu aj napriek tomu, že ku každému projektu pristupoval individuálne.²² Obnovu dómu viedol profesor budapeštianskej polytechniky Imrich Steindl²³

²⁰ CIULISOVÁ, ref. 8, s. 18.

²¹ WICK, ref. 5, s. 159.

²² CIULISOVÁ, ref. 8, s. 63.

²³ Imrich Steindl – architekt, reštaurátor, pedagóg, renovoval aj bardejovský kostol (1878 – 1896) a bol autorom budovy uhorského parlamentu v Budapešti.

podľa projektov Friedricha von Schmidta²⁴, svojho pedagóga. Steindl sa stal hlavným architektom renovácie košického dómu až do roku 1901. Reštaurovanie gotickej pamiatky viedol striktne v duchu puristických zásad, t. j. odstránenia mladších, slohovo nevyhovujúcich súčastí stavby a korekcie domnelých chýb.²⁵ Steindlovi pomáhal v rokoch 1877 – 1880 Jozef Weber²⁶ a po jeho smrti od roku 1880 do roku 1896 viedenský staviteľ Viliam Fröhde²⁷.

Obr. 8: Južná fasáda dómu počas obnovy vedenou Imre Steindlom

Zdroj: SISA, József. Motherland and Progress: Hungarian Architecture and Design 1800–1900. Basel: Birkhäuser, 2016

Začiatkom roku 1884 sa v južnej predsiene objavila výrazná trhlinka na severovýchodnom pilieri a na stene severnej lode. Keďže hrozila deštrukcia takmer celého domu, vypracoval Steindl dva návrhy riešenia havarijnej situácie. V prvom navrhoval zbúrať strednú a severnú stenu križnej lode aj s klenbami, severný a západný štít dómu, opraviť stredoveké piliere a do medzier transeptu vsunúť nové tak, aby sa loď rozdelila na dve časti. V druhom návrhu odporúchal z centrálne akcentovaného trojlodňového chrámu vytvoriť novotvar päťlodia. Po dlhých a dôkladných poradách medzi vládou a staviteľmi sa nakoniec rozhodlo, že sa bude realizovať druhý návrh vychádzajúci z hypotézy koncepcie vývinu architektúry, ktorý podporoval Imrich Henszlmann ako referent Uhorskej pamiatkovej komisie.²⁸ Keďže situácia bola natoľko kritická postavili múr zo 170000 tehál medzi severnou stenou a hlavnými piliermi, siahajúci až po povalu. Štyri týždne tu nepretržite pracovalo 140 robotníkov za trojnásobnú mzdu.²⁹

V roku 1886 sa prišlo k novej a nákladnej obnove. Postavilo sa lešenie, zbúrali kaplnku sv. Jozefa na severnom boku kostola a v rokoch 1887 – 1888 aj krov, povalu i značnú časť múrov a pilierov, takže mimo svätyne, veží a apsid bočných lodí takmer neponechali nič zo starej budovy. Na chráme boli upravené obvodové múry, štíty lodí, oporné piliere, chrlice, rímasy a okenné kružby a odstránené „slohovo nečisté“ časti stavby, ako už spomenutá neskorogotická Kaplnka svätého Jozefa. Pri tejto prestavbe sa zmenila štruktúra dómu tak, že bočné lode vystavaním nových stredných pilierov rozdelili na dve časti, aby sa zmenšil tlak klenby. Takto sa z trojlodňového kostola stal päťlodňový. Vytvorila sa neogotická vežička na križení hlavnej a priečnej lode (sanktusovník). Z chrámu sa odstránili staré náhrobníky okrem náhrobného pomníka pri oltári Navštívenia Panny Márie a epitafov košických biskupov Ignáca Fábryho

²⁴ Architekt neogotického slohu, profesor na Akadémii výtvarných umení vo Viedni.

²⁵ ORIŠKO – BUDAY, ref. 9, s. 258.

²⁶ Skúsený staviteľ, ktorého po veľkom požiari v apríli 1878 poverili aj vedením opráv Chrámu sv. Egídia v Bardejove. Po nečakannej Weberovej smrti (13. októbra 1880) osadili v rok 1881 na jeho pamiatku reliéfnu podobizeň nad gotickým portálom na južnej strane svätyne.

²⁷ Skúsený staviteľ, pracujúci predovšetkým vo Viedni.

²⁸ CIULISOVÁ, ref. 8, s. 76-77.

²⁹ WICK, ref. 5, s. 160.

a Jána Pergera. Odstránené náhrobníky neskôr vložili do boku kaplnky sv. Michala a veže sv. Urbana a časť z nich umiestili na dvore Hornouhorského múzea.³⁰

Za pôsobenia biskupa Žigmunda Bubicsa napredovala vnútorná i vonkajšia obnova dómu rýchlo a pomerne za krátky čas sa a i skončila. Bubics daroval dómu tri oltáre, dve

Obr. 9: Na fotografii je jasne vidieť pôvodné a nové neogotické časti dómu.
Zdroj: <https://www.rovart.com>

maľované okná v hodnote vyše 20000 zl. a oltár „Poslednej večere“, ktorý dostal od rady mesta Bardejova. Zachránil oltárny obraz kaplnky Mettercia, dal opraviť biskupskú hrobku a obnoviť biskupský trón. Obnovu financoval biskup svojim súkromným majetkom, no dokázal presvedčiť k príspevku aj členov kapituly i niektoré košické rodiny. V prítomnosti zástupcu vlády, jágerského arcibiskupa Jozefa Samassu, košického biskupa Žigmunda Bubicsa, spišského biskupa Pavla Szmrecsányiho, mnohých významných osobností a hodnostárov sa slávnostné vysvätenie obnoveného dómu konalo 6. septembra 1896, kedy bol aj odovzdaný do užívania veriacim.³¹

Stavebný výbor, dozor a finančné náklady obnovy

Na príkaz ministerstva bol v Košiciach zriadený stavebný výbor, ktorý dozeral na práce spojené s obnovou. Predsedom tohto výboru bol starosta, jeho členov z časti určila vláda a krajinský výbor umeleckých pamiatok a sčasti ich volilo mestské zastupiteľstvo. Tento výbor vykonával stály dozor pri obnove a staral sa o to, aby sa na práce najímali miestni robotníci. Cudzinci mohli byť iba odborníci. Členmi tohto stavebného výboru boli: košický biskup

³⁰ WICK, ref. 5, s. 162.

³¹ WICK, ref. 5, s. 163-164

Obr. 10: Vonkajšie lešenie dómu počas obnovy vedenou Imre Steindlom
Zdroj: <https://memmdk.hu>

Žigmund Bubics, ministerstvom ustanovený čestný predseda Teodor Münster, kráľovský radca, košický starosta a predseda výboru Mikuláš Szmrecsányi, ministerský odborný radca Ľudovít Hegedus, profesor na technike a zástupca krajinského výboru umeleckých pamiatok Imrich Steindl, architekt a profesor na vysokej škole maliarskej Fridrich Schulek³², staviteľ Oto Sztchlo³³ a správca stavby Viliam Fröhde. Ďalšími členmi výboru boli: kanonik a kapitulný vikár Ján Krausz, košický veľprepošť František Szabad, kanonik Štefan Leskó, ministerský odborný radca Szalay Imre, kráľovský hlavný inžinier František Pünkösty, mestský radca Július Éder, profesor na reálke Viktor Miškovský, profesor náboženstva Ľudovít Konrády, mestský hlavný inžinier Karol Bayer, mestský hlavný notár Vincent Kozora, inžinieri Gustáv Markó a Ferenc Rózsay, advokát Alexander Papp, Emil Polinszky, Julius Pöschl, Vojtech Madarász, staviteľ Michal Répászky a tesársky majster Jozef Lang.

Hlavným stavby vedúcim bol profesor Imrich Steindl. Popri ňom pracovali architekt Fridrich Schulek, staviteľia Oto Sztchlo, Ladislav Steinhaus a Alexander Eigner. Správcovia stavby boli Oto Weber (1877 – 1880) a Viliam

Obr. 11: Dobové fotografie z roku 1878, pri fotografiách sú uvedené mená Vilmos Fródo, József Weber a Otto Sztchlo
Zdroj: <https://memmdk.hu>

Fröhde, kancelárski úradníci a kresliči Konstantín Nagrand a Jozef Tatársky, sochári Walter Anbram, Pietro Argenti, Jakub Kralj, Andrej Fúzy, Matej Sichler, Alojz Senoner a Štefan Kristóf, palieri³⁴ Alojz Riedel a František Robl. Na obnove pracovali dvaja kováči, veľa kamenárov, rezbárov, tesárov, pomocníkov, učňov a robotníkov.

Celkové náklady na obnovu stáli 1 100 000 zl. Na úhradu celkovej sumy prispeli: vláda z fondu na udržiavanie umeleckých pamiatok sumou 800 000 zl., mesto Košice ako

³² Architekt, výtvarník, pedagóg na katedre stredovekej architektúry budapeštianskej polytechniky, prvý architekt pamiatkovej komisie – presadzoval prísnejšie kritériá pre kresliarske dokumentácie, vytvárajúce základnú inventarizáciu pamiatok, posudzoval a korigoval návrhy a rozpočty, dohliadal na prebiehajúce obnovy, vykonával prieskumy, navrhoval akútne kroky i rozsiahle reštaurátorské zásahy.

³³ Architekt, od roku 1894 realizoval úlohy druhého architekta pamiatkovej komisie. Po Steindlovom odstúpení prevzal povinnosti vedúceho obnovy (1901 - 1904).

³⁴ palier – v minulosti dozorca na stavbe

hlavný patrón dómu sumou 121 000 zl., základina Jána Pergera 24 500 zl., košický biskup Žigmund Bubics 16 000 zl., košický a neskoršie vacovský biskup Konštantín Schuster 55 000 zl., košická kapitula 9 350 zl., čanádsky biskup Alexander Dessewffy 1 200 zl., grófka Jakubína Péchy-Zichy 1 200 zl. Košické dámy darovali dómu mnoho ozdobných oltárnych zariadení a obrovský, ručne zhotovený koberec do svätyne.³⁵

Maľované okná dómu dali zhotoviť: Žigmund Bubics (2), čanádsky biskup Alexander Dessewffy (2), prepošt-farár František Szabad (1), Jakubína Zichy, rod. Péchy (1), Georgína a Malvína Melczerové (1), kanonik Jozef Répászky a staviteľ Michal Répászky (1), kanonik Bartolomej Szinyei Merse (1), kanonici Ján Volny a František Pagáč (1), Eduard Medveczky a Štefan Lesskó (1). Ostatné maľované okná boli z obnovy biskupa Ignáca Fábryho.³⁶

Odmietnuté zásahy a kaplnka sv. Michala

Všetky negotické prvky na Dóme sv. Alžbety plánoval prestavať Imrich Steindl. Navrhoval nahradiť rokokovú helmicu Žigmundovej veže osemhranným ihlanom s bohatou kamenárskou výzdobou. Počítal aj s dostavbou Matejovej veže. Tieto zámery však pamiatková komisia odmietla a požadovala čo najúspornejšiu výmenu starých kamenných častí za nové. Regotizácia veží sa nerealizovala aj pre nedostatok finančných prostriedkov, a preto ostala Matejova veža nedotknutá. Vežu opravili až v rokoch 1902 – 1904 podľa projektov profesora techniky Ota Sztehla, ktorý pri rekonštrukcii uplatnil konzervačnú metódu. Na opravy použili žltkastý kameň z Pilis-Szántó, ktorý sa najviac podobal tomu pôvodnému vďaka čomu zjednotili zovňajšok veže.³⁷

Obr. 12: Stav kaplnky pred obnovou

Zdroj: <https://slovakia.transferbooking.org>

Pôvodne cintorínsku kaplnku sv. Michala stojacu južne od Dómu sv. Alžbety dali postaviť v druhej polovici 14. storočia košický mešťania. Kaplnka prislúcha k dómu. V 16. storočí venoval ostrihomský arcibiskup Juraj Szatmári bohatú základinu na farský kostol a kaplnku, vďaka čomu sa rozšíril priestor o ďalšiu loď na severnej strane, kde zbúrali sakristiu, ktorú pristavali na južnej strane. Na začiatku 19. storočia sa na kaplnke opravili poškodené kamenné

prvky fasády a doplnili chýbajúce. Začiatkom 20. storočia sa kaplnka kompletne obnovila pod vedením Uhorskej pamiatkovej komisie s cieľom prinavrátiť jej pôvodný vzhľad z obdobia jej výstavby.³⁸ Pri príležitosti stého výročia košickej diecézy ju vysvätili dňa 3. septembra 1904. Kaplnka sa vyznačuje ušľachtilými proporciami, odvážnou architektúrou, členenou lancetovými oknami, fasádou pripomínajúcou víťazný oblúk a vežou, vystavanou na hrotovom oblúku fasády. Pri obnove vsadili do vonkajšej steny kaplnky časť starobylých náhrobníkov, ktoré sa pri obnove dómu odstránili. Súčasne sa znížila úroveň terénu medzi dómom a kaplnkou o 1,2 m. Na južnej strane dómu sa pristavili schody.³⁹

Obnova na začiatku 20. storočia

Rákociho krypta

V roku 1906 upravili pod severnou bočnou loďou novú katedrálnu kryptu podľa projektu Frigyesa Schuleka pre uloženie prenesených pozostatkov kniežat'a Františka II. Rákociho a jeho spoločníkov z Osmanskej ríše. Dozor nad touto obnovou vykonali István Tisza

Obr. 13: Stav kaplnky po obnove

Zdroj: <https://slovakia.transferbooking.org>

a Géza Fejérváry z Uhorskej pamiatkovej komisie. Najkontroverznejšou témou tej doby sa stalo umiestnenie Rákociho hrobky. Do celej veci bolo zainteresované aj ministerstvo kultúry zastúpené ministrom Albertom Berzeviczym. Po dlhých diskusiách sa nakoniec rozhodlo, že miesto posledného odpočinku Rákociho pozostatkov bude v suteréne katedrály Dómu sv. Alžbety v Košiciach v severnej krypte. Krypta mala vážne problémy so spodnou vodou a preto sa zapečatila.

Prípravy na obrad uloženia pozostatkov takmer zmarila ostrá diskusia členov výboru Uhorskej spoločnosti inžinierov a architektov Virgila Nagyho (1859 – 1921) profesora umenia, architekta Róberta K. Kertésza (1876 – 1951), architekta a akademika Lajosa Hauszmanna (1847 – 1926) spolu s architektom a akademikom Fridrichom Schulekom (1841 – 1919), ktorí kritizovali plán severnej krypty. Vo svojej publikácii, ktorá bola ilustrovaná fotografiami a technickými výkres-

³⁵ WICK, ref. 5, s. 166.

³⁶ WICK, ref. 5, s. 166-167.

³⁷ WICK, ref. 5, s. 169.

³⁸ ZUBKO, ref. 1, s. 136.

³⁹ WICK, ref. 5, s. 169-171

Obr. 14: Rákócziho krypta po slávnostnom prevezení ostatkov
Zdroj: <http://emlekhelyek.csemaadok.sk>

početných paralel iných zahraničných väčšinou talianskych príkladoch s presným zameraním a výpočtami.⁴⁰ Tri mramorové sarkofágy zhotovili Anzelm Andreotti a Franz Mikula, sochári z Viedne na základe návrhu Frigyesa Schuleka.⁴¹

Uhorská pamiatková komisia vypísala v roku 1909 konkurz na zhotovenie pomníka Františka Rákócziho II., ktorý mal byť inštalovaný v Dóme sv. Alžbety. Na prvom mieste sa umiestnil peštiansky sochár Barnabáš Holló, ktorého poverili, aby vyhotovil sadrový model pomníka.

Obr. 15: Rákóczi krypta v súčasnosti
Zdroj: <https://www.wikizero.com>

ceho z prvej polovice 15. storočia. Krásny, na štíhlych pilieroch spočívajúci a s čipkovitým prelamaným zábradlím, sa vymenil za neogotický.⁴³ Pôvodný rozobratý chór bol trochu kratší a mal menej pilierov. Nový spravili rozsiahlejší a odlišný nielen rozmermi a konštrukciou, ale i detailmi kamenárskej výzdoby, ktoré svedčia o remeselnej zručnosti kamenárov. Pôvodný chór

mi, sa sťažovali, že Uhorská pamiatková komisia ich odborné znalosti nevyžadovala. Kryptu v severnej časti chrámu nepovažovali za vhodné miesto, pretože išlo o úzke, nízke, vlhké a tmavé miesto a navyše aj s malým priestorom na schodoch do krypty. V krypte sa na stenách neustále tvorili škvrny a na jar tu bolo zvyčajne 30 cm vody, ktorú nebolo možné odstrániť vybetónovaním. Riešenie problému napokon spočívalo v tom, že sa vyhotovili monumentálne zdobené sarkofágy s obrazovým prvkom na základe

Mohutná jazdecká socha získala verejné uznanie, avšak výbor komisie nepokladal pomník za vhodný pre interiér dómu, a preto sa model postavil pri severnej bráne. Zhotovením nástennej maľby nad severnou bránou kostola poverili akademického maliara Andreja Dudicsa, ktorý ju zrealizoval v rokoch 1914 – 1916 ako triptych s výjavmi zo života Rákócziho.⁴²

Organový chór

Obnova Dómu sv. Alžbety sa dotkla aj interiéru a najmä odstránenia ozdobeného chóru pochádzajúceho

odkúpil v roku 1895 rakúsky zberateľ stredovekých pamiatok Johann Nepomuk Wilczek⁴⁴ ako druhotný stavebný materiál. Chór zabudoval na poschodí druhého dvora na svojom hrade Kreuzenstein neďaleko Viedne. Vyzdobil ním loggiu pavlačovú chodbu, ktorá tvorí prechodový mostík medzi dvoma hradnými krídlami. Dostala pomenovanie *Kaschauer Gang* (Košícká chodba) a dodnes tak tvorí jednu z najkrajších architektonických častí spomenutého hradu.⁴⁵ V roku 1897 zhotovil bardejovský rezbár Móric Hölzl na nový chór organ podľa nákresu Imricha Steindla. Skriňa je zo slavónskeho duba, ozdoby z lipového dreva.

Záver

Z dnešného pohľadu obnovy pamiatok by sa dalo povedať, že obnova Dómu sv. Alžbety v Košiciach v druhej polovici 19. storočia bola viac deštruujuca ako obnovujúca. No ak vychádzame z trendov vtedajšieho obdobia, tak sa nám naskytá otázka, ako by sme riešili problémy, s ktorými sa potýkali odborníci tej doby. Alibisticky sa dá povedať, že postupovali a obnovovali pod dohľadom pamiatkových inštitúcií. Každé vývojové obdobie nám prinieslo poznanie a poučenie sa z chýb, na základe ktorých sa pristúpilo k novým, lepším postupom.

Obr. 16: Košícká chodba, hrad Kreuzenstein
Foto: autor

Pokiaľ stavba v 19. storočí slúžila svojej funkcii a udržiavala sa, „nič jej nehrozilo“. No akonáhle sa zmenila jej funkcia alebo stavebník mal voľnú ruku pri jej prestavbe, nastala radikálna premena takejto architektúry. Bez milosti sa staré strhlo a nahradilo novým, modernejším a lepšie zodpovedajúcemu vkusu doby. Prestavby sa tak riešili rôznym spôsobom, či už sa využilo pôvodné murivo alebo konštrukcia starej stavby. Výsledkom bola nielen jej funkčná a slohová, ale najmä architektonická transformácia. Umelecká forma starej stavby sa nece-

⁴⁰ KINCSES, Katalin Mária. *A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala* [online]. Budapest: OSZK E-könyvtár, 2020 [cit. 2020-03-16]. Dostupné na: <https://epa.oszk.hu/00000/00018/00023/10.htm>

⁴¹ *Rákóczi-kripta (altéplom)* [online]. Dunajská Streda: Maďarský osvetový inštitút na Slovensku, n.o., 2020 [cit. 2020-03-16]. Dostupné na: <http://emlekhelyek.csemaadok.sk/emlekhelyek/rakoczi-kripta-altéplom/>

⁴² WICK, ref. 5, s. 172

⁴³ ZUBKO, ref. 1, s. 121

⁴⁴ Rakúsky polárny výskumník a mecenáš umenia. V roku 1874 začal pozvoľna prestavovať zrúcaninu hradu Kreuzenstein. Dnešnú podobu dosiahol zabudovaním románskych a gotických originálnych častí stavieb, ktoré Wilczek znášal z celej Európy.

⁴⁵ BUCHINGER, Günther – OBERHAIDACHER-HERZIG, Elisabeth – WAIS-WOLF, Christina. *Die mittelalterlichen Glasgemälde in Niederösterreich : 3. Teil : Sammlungsbestände (ohne Stiftssammlungen) : Burgenland (Corpus Vitrearum Medii Aevi Österreich V, 2)*. Wien : Böhlau, 2017. ISBN 978-3-205-79644-2, s. 4.

Obr. 16: Pohľad na Dóm sv. Alžbety a kaplnku sv. Michal z Hlavnej ulice, 1906
Zdroj: <http://www.fortepan.hu>

nila. Umelecké diela minulosti sa ocitli v zajatí tzv. estetického dogmatizmu, ktorý je úzko previazaný s vývojovými premenami umenia tej-ktorej doby. U niektorých osobností sa dá povedať, že svojou tvorbou chceli prekonať a zmeniť výsledky predchádzajúcej generácie.

Pamiatkarská metodika sa postupne vyvíjala a formovala. Prelom nastal na začiatku tisícročia, kedy odborná verejnosť uvítala priekopnícku prácu viedenského profesora Aloisa Riegla. Najlepšie to vystihol vo svojej recenzii József Hampel:

„U nás je málo prívržencov starožitnej hodnoty pamiatok, o to viac je tých, ktorí ľahostajne dovoľujú, aby boli pamiatky násilne ničené, ba čo

viac viackrát sa naprieke úradnému dozoru stalo, že povolani alebo nepovolani stavitelia pod rúskom štýlovosti prestavali a naveky sfaľovali v duchu svojej ľubovôle a nálady úctyhodné staré budovy.“⁴⁶

Žiaľ, aj dnes môžeme vidieť niektorých architektov, ktorí svojou arogantnosťou a pýchou ničia odkaz našich predkov. Na základe histórie obnovy pamiatok by sa mala súčasná generácia zamýšľať nad tým, ako budú hodnotiť súčasnú premenu a obnovu pamiatok. Veď nie nadarmo sa hovorí, že história sa opakuje.

Zoznam prameňov a literatúry

- ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : ASPRODECUS, 2009. ISBN 9788097015244. 337 s.
- BUCHINGER, Günther – OBERHAIDACHER-HERZIG, Elisabeth – WAIS-WOLF, Christina. *Die mittelalterlichen Glasgemälde in Niederösterreich : 3. Teil : Sammlungsbestände (ohne Stiftssammlungen) : Burgenland (Corpus Vitrearum Medii Aevi Österreich V, 2)*. Wien : Böhlau, 2017. ISBN 978-3-205-79644-2, 398 s.
- BURAN, Dušan, ed. *Reštaurátor Franz Storno starší (1821 – 1907)*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2008. ISBN 9788080591335. 79 s.
- CIULISOVÁ, Ingrid. *Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane: obnova stredovekej cirkevnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 8022406473. 221 s.
- ČECH, Pavol – JIROUŠEK, Alexander. *Dom Sv. Alžbety v Košiciach – Národná Kultúrna Pamiatka*. Bratislava : Obzor, 1983, 94 s.

⁴⁶ CIULISOVÁ, ref. 8, s. 105

- DVOŘÁK, Max. *Katechismus památkové péče*. Praha : Národní památkový ústav, 2004, ISBN 80-86234-55-X, 196 s.
- JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950. In: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 10*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1973, s. 7-30.
- KINCSES, Katalin Mária. *A Rákóczi-kultusz és a fejedelmek hamvainak hazahozatala* [online]. Budapest: OSZK E-könyvtár, 2020 [cit. 2020-03-16]. Dostupné na: <https://epa.oszk.hu/00000/00018/00023/10.htm>
- KOLIVOŠKOVÁ, Elena. *Kultúrno-historické pamiatky mesta Košice I*. Košice : Verejná knižnica Jána Bocatia, 1994. ISBN 8088687071. 52 s.
- MÉRY, Gábor – JANKOVICS, Marcell. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Šamorín : Méry ratio, 2013. ISBN 9788081600098. 126 s.
- NÁDASKÁ, Katarína. Nové archívne dokumenty k reštaurovaniu Dómu sv. Alžbety v Košiciach z 19./20. storočia. (Príspevok k skúmaniu puristickej prestavby Dómu sv. Alžbety v Košiciach). In: *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722. Roč. 48, 2013, č. 1, s. 100-104.
- ORIŠKO, Štefan – BUDAY, Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846 – 1918)*. Bratislava : Stimul, 2017. ISBN 9788081271984. 262 s.
- Rákóczi-kripta (alttemplom)* [online]. Dunajská Streda: Maďarský osvetový inštitút na Slovensku, n.o., 2020 [cit. 2020-03-16]. Dostupné na: <http://emlekhelyek.csemadok.sk/emlekhelyek/rakoczi-kripta-alttemplom>
- SISA, József. *Motherland and Progress: Hungarian Architecture and Design 1800–1900*. Basel : Birkhäuser, 2016, ISBN 303561010X, 996 s.
- ŠTULC, Josef. *Úvod do studia památkové péče* [online]. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Prahe, Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti Evropský sociální fond [cit. 2020-03-10]. Dostupné na: <http://duoppa.ff.cuni.cz/shared/files/Pamatkova%20pece/doc.%20Stulc%20Vyvoj%20PP%2009%2011%202010.pdf>
- TKÁČ, Alojz. *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice : Sása, 2000. ISBN 80-967096-4 X. 143 s.
- Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe : medzinárodná konferencia, Košice, Bardejov, 18.-21. mája 1998. Bratislava : Pamiatkový ústav, 1999. ISBN 8096697773. 246 s.
- WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Wiko, 1941, 450 s.
- WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice : Nákladom mesta Košíc, 1936, 437 s.
- ZUBKO, Peter – JUCKES Timothy Renwick Ian – NÁDASKÁ, Katarína. *Pútnický Kostol svätej Alžbety v Košiciach*. Poprad : Popradská tlačiareň, 2014. ISBN 9788089613076. 77 s.
- ZUBKO, Peter. *Dejiny Košického arcibiskupstva 1 : Dejiny Košickej kapituly (1804 – 2001)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003. ISBN 8071653837. 294 s.
- ZUBKO, Peter. *Dóm sv. Alžbety v Košiciach: perla Gotickej cesty*. Košice : Agentúra Sása, 2012. ISBN 9788096953783, 47 s.

Formovanie slovenskej pamiatkovej ochrany po vzniku Československa

Mária Garanová Krišťáková – Juraj Spiritza

Bc. Mária Garanová Krišťáková
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: mariakristakova@gmail.com

Bc. Juraj Spiritza
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: juro.spiritza@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2020,4:31-42

The formation of Slovak monument protection after the establishment of Czechoslovakia

The development of monument preservation in the territory of present-day Slovakia was a relatively long and dynamic process influenced by many factors. This paper focuses mainly on the period of the first Czechoslovak Republic and its impacts on the protection of monuments. Gradually, it discusses the basic institutionalization and legislation, as well as the basic understanding of the concept of monuments, which has changed over time. In this period, the protection of nature came to the forefront and was increasingly understood as the subject of protection.

Keywords: Preservation of monuments, Nature protection, Museums and archives, Czechoslovakia, the Government Commissariat of the Protection of Monuments in Slovakia, State Department for Monuments Preservation, Čičmany, Dušan Jurkovič, Václav Mencl, Jan Hofman, Václav Chaloupecký

Obdobie po prvej svetovej vojne sa vyznačovalo zmenami nielen v spoločnosti, ale aj v ochrane pamiatok na území Slovenska. Rozpadom Rakúsko-Uhorska a vznikom Československa zanikol predošlý štátny aparát a spolu s ním aj akékoľvek právomoci pamät'ových a pamiatkových inštitúcií zaoberajúcich sa ochranou pamiatok pôsobiacich v Rakúsko-Uhorsku a na našom území.¹ Sformovala sa úplne nová organizačná štruktúra ochrany kultúrneho, ale aj prírodného dedičstva. Kým za minulého režimu sa pod pojmom pamiatka chápali prevažne nehnuteľné stavebné objekty, hlavne sakrálneho charakteru, po roku 1918 sa definícia pojmu pamiatka v mnohých ohľadoch pozmenila a doplnila. Do pozornosti sa dostala aj svetská či ľudová architektúra. Medzi pamiatky sa zaraďovali už aj hnutel'né kultúrne,

¹ TIŠLIAR, Pavol. Formovanie ochrany pamiatok na Slovensku po vzniku Československej republiky: Vládny komisiariát na ochranu pamiatok na Slovensku a Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s.10.

archeologické, archívne, knižné pamiatky, celé pamiatkové územia či okrajovo aj prírodné pamiatky.² Preto aj nová organizačná štruktúra odzrkadľovala toto ich chápanie.

Inštitucionalizácia

Do roku 1918 spadala ochrana pamiatok na území Slovenska pod Uhorskú pamiatkovú komisiu v Budapešti. V susednom Česku bola situácia v oblasti ochrany pamiatok trochu odlišná. Od roku 1912 sídlili v Prahe dva pamiatkové orgány. Išlo o Císársky a kráľovský zemský pamiatkový úrad v Království českém a K. k. Landesdenkmalamt für das Königreich Böhmen. Morava a Sliezsko, na rozdiel od Čiech, spadali pod Viedenskú ústrednú komisiu pre výskum a zachovanie stavebných pamiatok.³ Po rozpade Rakúsko-Uhorska však bolo potrebné riešiť otázku ďalšej ochrany pamiatok v novovzniknutom Československu. Už v septembri roku 1918 bola pracovníkmi z Národného výboru československého vytvorená koncepcia Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠANO), pod ktoré patrilo niekoľko inštitúcií, a ktoré po vzniku Československa zastrešili ochranu pamiatok najmä v Česku a čiastočne aj na Slovensku.⁴

Novovzniknuté inštitúcie (vládný komisariát, neskôr štátny referát a Štátny inšpektorát archívov a knižníc) mali relatívne široké kompetencie, a teda pamiatková starostlivosť sa okrem samotných pamiatkových zásahov zameriavala aj na propagáciu kultúrneho dedičstva samotnej ochrany pamiatok aj formou rôznych besied a seminárov. Rozšírená bola aj dokumentačná a vedeckovýskumná činnosť. Vznikali nové pokusy o súpis pamiatok. Samotná metodika pamiatkovej ochrany prebrala myšlienky z predošlého obdobia, ktoré prispôbila novým spoločenským pomerom a aktuálnym myšlienkam pamiatkovej ochrany. V platnosti ostal zákon o zachovaní pamiatok z roku 1881, ktorý bol symbolom pokračujúceho právneho dualizmu. Do nového právneho systému bol recepciou normu (z. č. 11/1918 Zb.) recipovaný rakúsky a uhorský právny systém, ktorý pred vznikom Československa platil v Čechách, na Morave, Sliezsku a na Slovensku.⁵ Nová organizácia pamiatkovej ochrany si vyžadovala aj nové personálne obsadenie a za rozvoj tejto oblasti vďačíme mnohým významným osobnostiam.

Vládný komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku

Kvôli zložitejšej politickej situácii, ktorá nastala po rozpade Rakúsko-Uhorska si profesionálnejšia ochrana pamiatok na Slovensku musela počkať. Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vymenoval 1. apríla 1919 za vládneho komisára na ochranu pamiatok na Slovensku architekta Dušana Jurkoviča. Ten rozšíril svoju pôsobnosť aj na ochranu živého ľudového umenia a umeleckého priemyslu. Spolu s Dušanom Jurkovičom pracovali vo Vládnom komisariáte na ochranu pamiatok Jan Hofman, architekt Josef Marek, Ján Reichert, František Faulhammer a istý čas aj profesor Jozef Vydra.⁶ V júni 1919 výnosom MŠANO č. 14704/19 n.o. z 12. mája 1919 ustanovil archivára Václava Chaloupeckého za štátneho inšpektora archívov a knižníc na Slovensku.⁷

² JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850–1950. In: *Monumentorum Tutela*–Ochrana pamiatok, č.10, SÚPSOP Bratislava 1973, s.31.

TIŠLIAR, ref. 1, s. 7.

³ OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 2.

⁴ OROSOVÁ, ref. 3, s. 2.

⁵ KAČÍREK, Ľuboš – TIŠLIAR, Pavol. Slovenské múzejníctvo v medzivojnovom období, možnosti a východiská rozvoja. In: *Museologica Brunensia*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 2.

⁶ OROSOVÁ, ref. 3, s. 2.

⁷ OROSOVÁ, ref. 3, s. 2.

Krátko na to si ochrana pamiatok žiadala úpravu v dôsledku nových pomerov v krajine. Keďže minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska mal možnosť vydávať nariadenia s mocou zákonov, využil túto príležitosť historik umenia Jan Hofman, ktorý vypracoval v auguste roku 1919 znenie nariadenia, ktoré malo usmerniť ochranu pamiatok na Slovensku. A tak nariadenie ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska č. 155/8380-pres. z 20. októbra 1919 sa stalo východiskom pre ochranu pamiatok a prírody na území Slovenska.⁸ Týmto nariadením sa vládnomu komisariátu priznali niektoré kompetencie bývalej Uhorskej pamiatkovej komisie aj uhorského inšpektorátu múzeí a knižníc.⁹ Vďaka vydanému nariadeniu dostal komisariát právomoc rozhodovať o všetkých zásahoch, ktoré sa týkali ochrany pamiatok a prírody. Štát, ale i každý samosprávny orgán bol povinný konzultovať akýkoľvek zásah s komisariátom. Pod komisariát spadali dohľad nad nehnuteľnými pamiatkami, a to najmä pri ich búraní, zmenách fasád a okolia pamiatky, regulačné plány alebo aj zmeny polôh vodných tokov v okolí pamiatok.¹⁰ Ďalej vládny komisariát dohliadal nad verejnými, cirkevnými a cechovými zbierkami a dozeral aj nad obchodovaním so starožitnosťami a vývozom pamiatok. Spolu so Štátnym archeologickým ústavom dohliadal aj na súpis vykopávok.¹¹

Vzhľadom na absenciu akejkoľvek evidencie, či podkladov o pamiatkach z predošlého obdobia, získanie informácií sa stalo jednou z najdôležitejších úloh pamiatkárov.¹² Vládný komisariát sa teda venoval aj tvorbe prvotnej evidencie pamiatok na Slovensku, z ktorej mal vzniknúť ústredný zoznam pamiatok na našom území a i keď táto snaha vo veľkom meradle nebola veľmi úspešná, mnohé informácie či fotografický materiál položil základ ďalšiemu pokračovaniu v tomto smere. Aktívne sa pracovalo aj na tvorbe fotografického materiálu pamiatok v mestách Bratislava, Košice, Prešov a Levoča.¹³ V nadväznosti na tvorbu regulačných plánov miest boli vypracované zoznamy pamiatok v Bratislave, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Kremnici, Trenčíne, Nitre, Levoči, Prešove a Košiciach. Ako neskôr skonštatoval Jan Hofman, tieto zoznamy neboli úplne dokončené kvôli nedostatku financií.¹⁴

Práve veľké finančné a personálne poddimenzovanie komisariátu bolo pretrvávajúcim problémom, na ktorý Jurkovič neustále upozorňoval nadriadené orgány v Prahe. Aj keď niet pochýb o tom, že komisariát sa všemožne snažil o ochranu stavebných pamiatok na Slovensku, tak neustále prichádzalo k prestavbám ba až ich deštrukciám. Bolo to zapríčinené častou neochotou jednotlivých stavebných úradov spolupracovať s komisariátom. Problémy sa prejavovali aj pri nelegálnych vývozoch hnutelných pamiatok, kedy pamiatkári bez pomoci štátnych bezpečnostných zložiek nezmohli nič. Zbytočná bola aj snaha komisariátu zabrániť farským úradom, ktoré si pri nedostatku peňazí vypomáhali predajom hnutelných cirkevných pamiatok priekupníkom.¹⁵

⁸ OROSOVÁ, ref. 3, s. 2.

⁹ TIŠLIAR, ref. 1, s. 11.

¹⁰ OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2003, roč. 1, č. 2, s. 27.

¹¹ OROSOVÁ, ref. 3, s. 3.

¹² CIULISOVÁ, Ingrid. *Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane: obnova stredovekej cirkevnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Veda, 2000, s.131.

¹³ OROSOVÁ, ref. 10, s. 28.

¹⁴ OROSOVÁ, ref. 3, s. 4.

¹⁵ OROSOVÁ, ref. 3, s. 6.

Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku

Vládnym výnosom Prezídia MŠANO č. 4600-pres. z 23. mája 1922 skončil vládny komisariát svoju aktivitu a zanikol v dôsledku zriadenia Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, ktorý prevzal časť agendy bývalého komisariátu aj s hlavným komisárom Dušanom Jurkovičom, Františkom Faulhammerom a Antonínom Václavíkom. Ešte v tom istom roku Dušan Jurkovič odišiel a ujal sa miesta predsedu Umeleckej besedy Slovenskej a na poste hlavného komisára ho vystriedal už spomínaný Jan Hofman.¹⁶ Ochrana hnuťelných pamiatok bola pridelená pod Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. Pozíciu štátneho inšpektora zastával archivár Václav Chaloupecký.¹⁷ Legislatívne zmeny boli chaotické, keďže MŠANO nedefinovalo presné kompetencie, ktoré sa najviac týkali štátneho inšpektora Václava Chaloupeckého a Jana Hofmana.. Tí žiadali pražské orgány o presné pokyny. Z iniciatívy Jana Hofmana a Václava Chaloupeckého vznikol pod inšpektorátom Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku s podporou ministerského radcu Zdeněka Wirtha. V piatich bodoch ustanovil postavenie inšpektora archívov a knižníc k referentovi ochrany pamiatok: „1. *referent pre ochranu pamiatok J. Hofman prideliť sa spolu s J. Reichertom, jedným zriadencom a jednou písárkou (A. Přidalová) dočasne, a to až do úplného vybudovaní pamiatkového úradu k tamajšiemu inšpektorátu. 2. od 1. júna 1922 prestala byť pamiatková a múzejná agenda súčasťou bývalého Vládneho komisariátu a zodpovednosť za prechodné vedenie agendy a za prevzatie majetku a inventáru prechádza na inšpektora V. Chaloupeckého. 3. týmto dňom je možné vydávať úradné výnosy pamiatkovej a múzejnej agendy pod záhlavím Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. 4. personálne a finančne oboch úradov a za úrad zodpovedá inšpektor V. Chaloupecký, inak vybavuje agendu archívnu a knižničnú inšpektor Chaloupecký a pamiatkovú a múzejnú referent Hofman samostatne. 5. vnútornú administratívu úradu vedie ako dosiaľ činil vo Vládnom komisariáte J. Hofman.*“¹⁸ Novovzniknutý referát mal mať v zásade len dočasný charakter. Myslel si to aj ministerský radca Zdeněk Wirth, ktorý očakával v krátkom čase pretransformovanie referátu na Štátny pamiatkový úrad v Bratislave. Malo sa tak stať po prijatí nového jednotného pamiatkového zákona, ktorý by zjednotil ochranu pamiatok v celom Československu. Pripravovaný zákon však nikdy nebol dopracovaný kvôli veľkému množstvu pripomienok rôznych zainteresovaných orgánov, medzi ktorými sa nedokázal nájsť kompromis. Z toho dôvodu Štátny referát fungoval až do rozpadu Československa v roku 1939.

Jan Hofman pribral do svojich radov architekta Václava Mencla a historika umenia Vladimíra Wagnera. Okrem týchto osobností na referáte pracovalo niekoľko administratívnych pracovníkov a jeden fotograf. Avšak Štátny referát tak ako jeho predchodca, Vládny komisariát, už od svojho vzniku bojoval s nedostatkom finančných prostriedkov, ako aj nedostatkom ďalších kvalifikovaných pracovníkov. V praxi sa to prejavovalo napríklad tým, že samotný Hofman platil písára na referáte zo svojich vlastných prostriedkov. Problémom bola aj nedostatočná podpora zo strany iných orgánov. Referát na ochranu pamiatok sa osamostatnil od Inšpektorátu archívov a knižníc až 21. februára 1931, ale naďalej podliehal pod MŠANO v Prahe.¹⁹ Popri Štátnom pamiatkovom úrade ústave v Prahe a ŠPÚ v Brne bol referát jedným z troch najdôležitejších pamiatkových úradov v Československu, ale celú svoju existenciu zápasil so statusom akejsi druhoradej inštitúcie popri českých úradoch.

Štátny referát sa aktívne pokúšal aj o záchranu bratislavského Starého Mesta, popri čom neustále narážal na neochotu mestského úradu, ako aj vlastníkov jednotlivých objektov, s ktorými referát dlhé roky bojoval. Koncom 30. rokov 20. storočia upozorňoval Jan Hofman na veľký stavebný ruch na Slovensku a najmä v Bratislave. Ten bol dôsledkom silnejšieho vplyvu stavebníkov, ktorí mali častokrát silné politické styky a finančné zabezpečenie. Vďaka tomuto faktoru stavebné úrady konali v ich prospech, a pritom nerešpektovali snahy pamiatkárov.²⁰ Aj napriek všemožným komplikáciám a neúspechom v oblasti ochrany pamiatok, s ktorými musel referát zápasiť počas svojej existencie, podarilo sa mu vydať celoslovenský rozsiahly obežník. Toto tlačivo informovalo úrady v celej krajine o dejinách ochrany pamiatok a prírody v celej Európe a zdôrazňovalo verejný záujem o ochranu pamiatok. Kládol sa v ňom dôraz na zavádzanie preventívnych opatrení, aby sa zabránilo budúcemu ničeniu pamiatok.

V dôsledku politicko-spoločenských zmien v marci roku 1939 prestal Štátny referát na ochranu pamiatok existovať. Jeho agenda bola pridelená k novovzniknutému slovenskému Ministerstvu školstva a národnej osvety. V dôsledku týchto zmien musel úrad aj Slovensko opustiť Jan Hofman, ktorý zasvätil ochrane pamiatok na našom území väčšinu svojho profesného života. Na miesto vedúceho zasadol Vladimír Wagner, ktorý musel riešiť ohrozenie našich pamiatok v dôsledku vojny.²¹

Štátny inšpektorát archívov a knižníc

Archívna sieť v Rakúsko-Uhorsku, v podstate kopírovala štruktúru štátnej správy monarchie. Ústredným archívom v Uhorskej časti bol Krajinský archív v Budapešti. Na území Slovenska, ako súčasť Uhorska sa nachádzali okrem župných archívov aj obecné či mestské. Osobitnú skupinu tvorili taktiež súkromné archívy.²²

Po rozpade Rakúsko-Uhorska na Slovensku ostala väčšina župných, obecných či mestských archívov, nič z archívov hodnoverných miest, no len málo súkromných archívov. Dozor nad nimi prebral v roku 1919 Václav Chaloupecký, ktorý sa stal štátnym inšpektorom archívov a knižníc na Slovensku. Celkovo v Československu fungovali traja.²³ Pod štátny inšpektorát patrili taktiež knižnice.²⁴

Prvoradou úlohou bolo zistiť skutočný stav archívov a podmienok uloženia dokumentov v nich. Inšpektorát nemal prikazovaciu ani rozhodovaciu právomoc. Preto bolo na jednotlivých archívoch, či ich zistenia a následné odporúčania príjmu alebo nie.²⁵ Za chvályhodnú možno pokladať aj snahu inšpektorátu a menovite Chaloupeckého, ale aj iných pamiatkových orgánov o navrátenie kultúrneho dedičstva späť na Slovensko. V tejto oblasti sa však nepodarilo dosiahnuť väčšie úspechy.²⁶ V 30. rokoch prebehla taktiež iniciatíva nafoto-grafovania významných starších archívnych zbierok.²⁷

²⁰ OROSOVÁ, ref. 3, s. 9.

²¹ OROSOVÁ, ref. 3, s. 10.

²² TIŠLIAR, Pavol, Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919–1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, č. 2, s.37.

²³ TIŠLIAR, ref. 22, s. 38.

²⁴ ŽAŽOVÁ, Henrieta. Knižnice v agende pamiatkových orgánov. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 55-57.

²⁵ TIŠLIAR, ref. 22, s. 39.

²⁶ TIŠLIAR, ref. 22, s. 40.

²⁷ TIŠLIAR, ref. 22, s. 41.

¹⁶ OROSOVÁ, ref. 3, s. 6.

¹⁷ OROSOVÁ, ref. 3, s. 6.

¹⁸ OROSOVÁ, ref. 3, s. 6.

¹⁹ OROSOVÁ, ref. 3, s. 7.

Veľkým problémom bola absencia ústredného archívu, ktorý by metodicky usmerňoval a koordinoval prácu archívov. Od roku 1920 prišli pracovníci inšpektorátu s niekoľkými návrhmi, ako by mala vyzerat' štruktúra archívov, pričom ráтали s vytvorením troch štátnych archívov v Bratislave, Martine a v Košiciach. Nanešťastie sa ani k jednému návrhu nepristúpilo.²⁸ Okrem organizačných problémov, napríklad pri triedení úradníckych registratúr, archívy trpeli aj nedostatkom školených pracovníkov. V roku 1928 akú-takú pozíciu štátneho archívu zastúpil archív vybudovaný pri Krajinskom úrade v Bratislave. Počas trvania Československej republiky sa problémy archívov nepodarilo úplne vyriešiť a v roku 1939 bol Václav Chaloupecký vystriedaný Branislavom Varsikom.²⁹

Múzejníctvo na Slovensku v rokoch 1918-1939

Osobitný problém ochrany pamiatok na Slovensku tvorili hnutelné pamiatky uchovávané prevažne múzeami. Po vzniku Československa v podstate neexistovala právna norma definujúca múzeum ako inštitúciu, postavenie a funkciu múzeí v novej spoločnosti, ani usmernenia práce v múzeách.³⁰ Činnosť múzeí ako takých čiastočne koordinoval a kontroloval Svaz československých múzeí³¹ a štátom určení múzejní inšpektori. Vzhľadom na prevahu českých múzeí a nie veľmi aktívne slovenské zastúpenie, vplyv Zväzu mal hlavne na Slovensku veľmi malý dosah.³² Členstvo v ňom bolo dobrovoľné, slovenské múzeá doň vstupovali len ojedinele. Ich snaha o metodologické riadenie sa teda prejavovala len v podobe odporúčaní.³³ Pomáhal organizovať taktiež celoštátne zrazy (zjazdy) československých múzejníkov, kde sa stretávali členovia popredných českých aj slovenských múzeí a spoločností. Na území Slovenska sa ich konalo päť a okrem nových a prísnejších pravidiel vzniku nových múzeí sa pomaly črtal aj plán zlepšenia a zbornenia múzejnej siete a múzejných činností. Veľkú úlohu v tom zohrala aj Ústredná muzeálna rada, ktorej okrem iných predsedal aj Karol Medvecký či Jan Hofman.³⁴ Samotné múzeá na Slovensku boli prevažne spolkové, súkromné, poprípade mestské alebo župné.³⁵

Múzeá v Česku a hlavne na Slovensku trpeli nedostatkom nielen financií, ale najmä nedostatkom priestorov a školených pracovníkov. Pracovníci múzeí boli prevažne dobrovoľníci s minimálnym alebo žiadnym platom. Aj keď Zväz poskytoval pracovníkom rôzne školenia, predsa to neboli odborníci v prírodných či historických vedách, a tak aj spracovanie jednotlivých zbierok záviselo od personálneho obsadenia inštitúcie.³⁶ Triedenie zbierok vo väčšine múzeí sa vtedy vykonávalo na základe odborov ako napríklad prírodovedný, archeologický, národopisný, historický, archívny a pod. Popri zbierkach sa v niektorých z nich budovala aj samotná veda.³⁷ Priestorové problémy súviseli hlavne s výstavnou a inštalačnou činnosťou. V dôsledku obmedzených kapacít boli pracovníci nútení vystavovať väčšinu svojich zbierok.

²⁸ TIŠLIAR, ref. 22, s. 41-43.

²⁹ TIŠLIAR, ref. 22, s. 43-45.

³⁰ KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 3.

³¹ Ďalej budeme používať v slovenskom tvare Zväz československých múzeí

³² MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, fak. Humanitných vied, 2005, s. 68; KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 4.

³³ PALÁRIK, Miroslav. Múzejníctvo v období ČSR. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s.49-51.

³⁴ MRUŠKOVIČ – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 32, s. 69, 74; KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 3-5.

³⁵ PALÁRIK, ref. 33, s. 49.

³⁶ PALÁRIK, ref. 33, s. 52- 53.

³⁷ MRUŠKOVIČ – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 32, s. 74, 72. Významné pokroky napríklad Archívy - Mária Opočenská- SNM Martin

Výstavy a expozície sa tak stávali neprehľadné, neatraktívne a výpovednou hodnotou nespĺňali potreby spoločnosti. O takmer žiadnych priestoroch na konzerváciu či reštaurovanie zbierok už ani nehovoriac.³⁸

Na Slovensku sa vytvorili tri hlavné centrá múzejného diania. V Martine sídlilo Slovenské národné múzeum, v Košiciach to bolo Východoslovenské múzeum.³⁹ Politické, vedecké, kultúrne a teda aj múzejné dianie sa presunulo do Bratislavy a postupne tu vznikli tri veľké múzeá spolkového charakteru. Najprv tu vzniklo Zemedelské múzeum ako pobočka Zemédelského múzea v Prahe, Slovenské vlastivedné múzeum, ktoré sa snažilo o celoštátny záber a neskôr aj Lesnícke múzeum. Tieto múzeá navzájom spolupracovali a všetky sídlili v novopostavenej účelovej budove na dnešnom Vajanského nábreží, ktorá je dnes sídelnou budovou Slovenského národného múzea.⁴⁰ SNM v Martine a Vlastivedné múzeum v Bratislave, v dôsledku svojho celoslovenského zamerania a ambícií v tom zotrvať, stále súperili o kompetencie v rámci zbierkotvornej činnosti. Ani viacnásobné pokusy o ich prerozdelenie neboli úspešné, a tak okrem iných problémov sa v slovenskom múzejníctve objavil aj problém, že obe múzeá s celoslovenskou pôsobnosťou mali v podstate rovnaký alebo veľmi podobný zbierkotvorný záber.⁴¹

Múzejná sieť sa napriek problémom a nejednotnosti pravidiel pomaly budovala a zlepšovala. Tento proces bol relatívne nekoordinovaný a legislatívne nepodložený. Aj preto je veľmi ťažké čo i len odhadnúť koľko múzeí či múzejných zbierok v medzivojnovom období fungovalo na našom území.⁴² Na Slovensku vytváraním nových múzeí, ale aj rušením či zlučovaním už existujúcich, pribudli mnohé múzeá. Z tých najznámejších môžeme spomenúť napríklad Mestské múzeum v Kežmarku, Tekovské múzeum v Leviciach, Židovské múzeum v Prešove, Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici, Múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, Múzeum slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši, Lesnícke a drevárske múzeum vo Sv. Antone či Rožňavské banícko-hutnícke a mestské múzeum.⁴³

Ochrana prírody

Pred rokom 1918 ochrana prírody v Uhorsku nebola tak úplne v popredí záujmu pamiatkových orgánov. Už vtedy si však všímali raritnosť a krásu prírody aj na území Slovenska. Začínali sa vydávať prvé nariadenia na zachovávanie a ochranu prírodných krás a prostredia. Ochrana prírody v tom čase tak, ako aj ochrana pamiatok, spadala pod Uhorskú pamiatkovú komisiu.

Po vzniku Československej republiky táto agenda pripadla pod MŠANO so sídlom v Prahe, na Slovensku to zastrešoval vládny komisariát a neskôr Štátny referát na ochranu pamiatok.⁴⁴ V rámci ochrany prírody môžeme hovoriť o veľmi pokrokovom pláne vládneho komisariátu, vychádzajúceho zo spomínaného nariadenia MŠANO z roku 1919. O prírodných pamiatkach sa už nehovorilo len ako o solitéroch či konkrétnych lokalitách, ale o celých územiach a prírodných rezerváciách, ako aj o regulácii výrubov stromov či výstavbových prác v mestských

³⁸ PALÁRIK, ref. 33, s. 52-53.

³⁹ MRUŠKOVIČ – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 32, s. 69.

⁴⁰ KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 6. Staviteľ budovy bol M.M. Harminec, dnes je to sídelná budova SNM na Vajanského nábreží v Bratislave, Múzeá boli v roku 1940 zlúčené do jedného- Slovenského múzea

⁴¹ KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 6-7.

⁴² KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 5-6.

⁴³ MRUŠKOVIČ – DARULOVÁ – KOLLÁR, ref. 32, s. 75- 76; KAČÍREK – TIŠLIAR, ref. 5, s. 7-9.

⁴⁴ STOCKMANN, Viliam. Štátny referát na ochranu prírodných pamiatok na Slovensku v I. Československej republike. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s.40.

či kaštieľných parkoch. Nešlo teda len o ochranu prírodných pamiatok, ale aj ochranu domoviny a prostredia.⁴⁵ Toto nariadenie, ako aj jeho neskoršie doplnenia, sa stali základnou normou pre ochranu prírody na ďalších približne 20 rokov.

Okrem tejto normy sa na ochranu prírody vzťahovali taktiež záborový a prídelový zákon z rokov 1919 a 1920. Na ich základe bolo možné zo súkromného vlastníctva vyňať časti pozemkov a plôch, ktoré boli uznané za hodné chránenia a starostlivosti ako prírodné pamiatky či oblasti. Či už išlo o časti lesov, lúk, parkov pri súkromných objektoch a pod. Na základe týchto zákonov sa začala ochrana napríklad Svätojánskej doliny pri Liptovskom Mikuláši.⁴⁶ V roku 1920 taktiež začali vznikať prvé návrhy zákona o ochrane prírody vypracované Janom Roubalom. Ten zahrňal aj opatrenia týkajúce sa korigovaného výrubu lesov, činnosti a bádaniu v jaskyniach, poškodzovaniu pamiatok turistami, ako aj vyhlasovanie prírodných rezervácií.⁴⁷ Z jaskýň sa asi najväčšia pozornosť venovala novoobjaveným Demänovským jaskyniam, kde samotný Václav Mencl pomáhal stavať trasy prístupových ciest.⁴⁸ S ochranou jaskýň súvisí aj vznik Múzea Slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši v roku 1930, kde sa uchovávali mnohé nálezy práve zo slovenských jaskýň.⁴⁹ Správa a starostlivosť o jednotlivé lokality mala byť zverená turistickým či učiteľským spolkom v danom regióne.⁵⁰ Počas tohto obdobia boli vyhlásené napríklad rezervácie ako Liptovský kras, Slovenský kras, Muránska planina a i. Vysoký stupeň ochrany si zaslúžili taktiež tatranské kamzíky a vzácne rastlinstvo.⁵¹ V regiónoch pôsobili korešpondenti, ktorí okolie poznali a tak dokázali pravidelne monitorovať situáciu.⁵² Vo vedúcich pozíciách nemala ochrana prírody žiadne špeciálne personálne obsadenie. Venovali sa jej samotní pamiatkári, ako Jan Hofman či Václav Mencl.⁵³ Môžeme však spomenúť aj niekoľko ďalších mien. O návrh zákona s postaral už spomínaný Jan Roubal a medzi známe osobnosti patrí aj Ján Volko-Starohorský či Rudolf Maximovič.⁵⁴

Okrem sledovania sa pristúpilo taktiež k súpisu lokalít a prírodných pamiatok regionálnymi konzervátormi – dopisovateľmi, vydávali sa obehníky, brožúry, konali sa semináre a celkovo sa zameriavalo aj na osvetu.⁵⁵ Napriek tomu, že formovanie štátnej ochrany prírody spadá až do obdobia po druhej svetovej vojne, nemožno poprieť, že skutočné základy siahajú až do čias Československa. Práve tu sa formovali prvé vlastné orgány na ochranu pamiatok a aj samotnej prírody.⁵⁶

⁴⁵ STOCKMANN, Viliam. Vládny komisariát a ochrana prírody. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s.63.

⁴⁶ STOCKMANN, ref. 45, s. 62-63.

⁴⁷ GRESCHOVÁ, Eva. Vplyv ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe a jeho referátu v Bratislave na vývoj ochrany prírody v období prvej Československej republiky. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s. 23-24.

⁴⁸ STOCKMANN, ref. 44, s. 43.

⁴⁹ GAÁL, Ľudovít. - HLAVÁČ, Jozef. Sto rokov ochrany jaskýň na Slovensku. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s.166.

⁵⁰ GAÁL, ref. 49, s. 163.

⁵¹ GRESCHOVÁ, ref. 47, s. 35.

⁵² GRESCHOVÁ, ref. 47, s. 24.

⁵³ STOCKMANN, ref. 45, s. 63.

⁵⁴ STOCKMANN, VILIAM. Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku z pohľadu ochrany prírody (1919 – 1939). In: *Ochrana prírody Slovenska*. Banská Bystrica :Štátna ochrana prírody, 2009, č. 2, s. 3; GRESCHOVÁ, ref. 47, s. 33.

⁵⁵ GRESCHOVÁ, ref. 47, s. 25-27.

⁵⁶ STOCKMANN, ref. 44, s. 58.

Obnova pamiatok - špecifiká

Obdobie Československej republiky je typické zmenami. Je to prechodné obdobie v oblasti sociálnej, politickej aj myšlienkovej. Niektoré zmeny nastali okamžite po zmene režimu, niektoré museli dozrieť časom. Aj zmeny v oblasti ochrany či obnovy pamiatok boli postupné. Kým v minulosti sa pamiatková ochrana a obnovy sústredili prevažne na sakrálné objekty, po vzniku Československa sa už viac prikláňali k obnove a zachovaniu ľudovej a svetskej architektúry a značne sa venovala pozornosť aj dreveným kostolíkum. Zo sakrálnych objektov išlo potom pre zmenu o protestantské kostoly. Bolo to hlavne z dôvodu, že katolícke kostoly boli v lepšom stave aj vďaka väčšej pozornosti a starostlivosti, ktorá im bola venovaná v minulosti, no môžeme povedať, že to bola aj snaha akosi sa vymedziť predošlému režimu, kde katolícka viera bola tzv. „národným náboženstvom“.⁵⁷

Nemôžeme povedať, že by sa s obnovami pamiatok po roku 1918 roztrhlo vrece. Okrem iného za to mohlo sčasti aj finančné, či personálne poddimenzovanie kompetentných orgánov. Aj medzi malým počtom pracovníkov, ktorým kompetentné inštitúcie disponovali, nepanoval úplne rovnaký názor na prístupy, postupy a metódy pamiatkovej obnovy.⁵⁸ Pri tých obnovách, ku ktorým nakoniec predsa len došlo, rozlišujeme dva základné prístupy. Zo začiatku prevládal smer puristického dotvárania či historizmu reprezentovaný hlavne Dušanom Jurkovičom, avšak neskôr sa pristúpilo ku konzervačnej metóde, ktorú zastával aj Jan Hofman. Tá v našej pamiatkovej starostlivosti istým spôsobom figuruje do dnešných čias.⁵⁹

Ako sme už spomínali, do popredia sa dostáva aj ľudová architektúra, a tak sme sa rozhodli obnovu pamiatok tohto obdobia demonštrovať konkrétne na obnove Čičmian v 20. rokoch 20. storočia.

Obnova pamiatok na príklade Čičmian

Rázovitá obec Čičmany je výnimočným dokladom ľudového staviteľstva na území dnešného Slovenska hlavne vďaka svojmu tradičnému zdobeniu. Bohatá ornamentálna výzdoba, ktorá sa nachádza na vonkajších stenách čičmianskych domov je výnimočným fenoménom nielen na Slovensku, ale aj v celej strednej Európe. Ornamenty sa skladali s rozvinutých štylizovaných geometrických vzorov. Zo začiatku sa výzdoba aplikovala len na nárožia zrubov, až neskôr v polovici 19. storočia sa ornamentálnosť rozšírila na ostatné plochy. Išlo o pásovú výzdobu, čo znamená, že na každom tráme v celej jeho dĺžke sa opakuje rovnaký vzor nezávislý od susediacich. Vďaka Národopisnej výstave v roku 1895 v Prahe sa význam a krása Čičmian dostávali postupne do povedomia verejnosti. Na tejto výstave bola prezentovaná replika čičmianskej usadlosti, ktorá bola realizovaná podľa výskumu pôvodných čičmianskych zrubov Dušana Jurkoviča.⁶⁰

Čičmany počas svojej histórie čelili niekoľkým ničivým požiarom, ktoré zdevastovali väčšinu pôvodnej zástavby. V roku 1907 veľký požiar zničil južnú časť obce, 45 obytných aj hospodárskych objektov, ako aj školu. Ďalší z 8. októbra 1921 mal veľký vplyv na ďalší osud obce. Tento požiar úplne zničil 49 domov a pripravil vyše 500 obyvateľov o strechu nad hlavou. Správa o zničení obce sa urýchlene dostala aj na úrad Ministra ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska a dorazila aj k vládne komisárovi na ochranu pamiatok na Slovensku, Dušanovi

⁵⁷ CIULISOVÁ, ref. 12, s. 134-143.

⁵⁸ CIULISOVÁ, ref. 12, s. 146.

⁵⁹ CIULISOVÁ, ref. 12, s. 138-143.

⁶⁰ DUDÁŠ, Miloš. Obnova Čičmian. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 45.

Jurkovičovi. Ten už necelý rok po požiari začal s prípravou komplexnej obnovy Čičmian. Pod Jurkovičovým dozorom v spolupráci s externými architektmi Mergancom a Klimešom, vypracoval komisariát v rokoch 1922 až 1923 tri základné typy domov, ktoré sa mali pri obnove aplikovať. Išlo o jednoduchý prízemný typ domu s hospodárskou časťou pod jednou strechou. Ako druhý typ bol navrhnutý prízemný dom s komorami v podstreší a s pavlačou v štíte domu, pri tomto type sa hospodárske objekty nachádzali samostatne a neboli s domom spojené. Ako posledný typ bol navrhnutý poschodový dom s izbou na poschodí a pavlačou v štíte domu aj na jeho bočnej strane. V tomto prípade boli hospodárske objekty tiež umiestnené samostatne. Akciu rekonštrukcie obce zafinancoval štát mimoriadnou dávkou v celkovej hodnote takmer 2 milióny korún. Základným stavebným materiálom podľa nariadenia komisariátu bolo drevo, ktoré sa aplikovalo aj na šindľovú krytinu. Dodaného ho bolo vyše 2 000 m³.⁶¹ Na samotnej obnove sa podieľali najmä obyvatelia a tesári z okolia obce, ktorí mali ako podmienku zachovať pôvodnú drevenú architektúru v miestnom štýle. Zachovanie pôvodného celkového vzhľadu objektov, ako aj ich proporcií a rozmerov bolo hlavným cieľom obnovy. Avšak pri výstavbe nových domov ľudia nerešpektovali pôvodný plán obce a stavali si viac domov na väčších parcelách. Z pôvodne nepravidelnej zástavby sa začala formovať sieť pravidelných menších uličiek ústiacich na hlavnú ulicu. Na tento fakt upozornil Vládny komisariát miestny učiteľ. V dôsledku tohto bol komisariát prinútený vypracovať nový zastavovací plán obce, podľa ktorého sa obnova dokončí. Ale toto nebol jediný problém. Komisariát pri postupných kontrolách zisťoval, že niektorí obyvatelia pri obnove nerešpektovali predpísaný tradičný štýl architektúry a vnášali do stavieb nové, nepôvodné prvky. Z tohto dôvodu bol už Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku ako nástupca komisariátu nútený vydať Protokol o stavebných podmienkach novej výstavby Čičmian. Obyvatelia, ktorí ho podpísali, sa tým zaviazali dodržiavať množstvo podmienok. Išlo napríklad o to, že nové stavby sa na parcelách museli umiestňovať výhradne podľa zastavovacieho plánu Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Stavby sa museli vyhotovovať z pôvodných materiálov, akým bolo drevo a šindel. Materiály ako lepenka, plech alebo eternit sa zakazovali a dym musel byť odvedený murovaným komínom, aby sa zabránilo prípadnému požiaru. Ľudia sa ďalej zaviazali vysadiť stromy na hraniciach pozemkov, čo malo slúžiť ako prevencia pred šírením požiaru v dedine a v neposlednom rade sa zaviazali udržiavať cesty v dobrom technickom stave. Štátny referát si vyhradzoval právo aplikovať tieto podmienky aj na stavby, ktoré boli postavené pred vydaním týchto pravidiel, a nariadiť ich vlastníkom vykonať potrebné zmeny.⁶²

Komplexná obnova bola dokončená v roku 1927. Bolo postavených celkovo 66 obytných domov a 29 hospodárskych objektov, z ktorých typovým plánom vyhovovalo 42 domov a 17 hospodárskych objektov. Aby sa predišlo možným požiarom v budúcnosti, referát vypracoval aj návrh na protipožiarnu ochranu obce. Išlo v zásade o vybudovanie niekoľkých protipožiarnych studní, rozmiestnení nádob s vodou a rebríkov. Nakoniec sa pristúpilo iba k nákupu vybavenia pre miestny dobrovoľnícky hasičský zbor. Čičmany utrpeli ešte jednu ranu v roku 1945, kedy ich vypálilo nemecké vojsko. Po vojne boli obnovené do pôvodnej podoby, znovu vďaka miestnym obyvateľom.⁶³

Zoznam prameňov a literatúry

- CIULISOVÁ, Ingrid. *Historizmus a moderna v pamiatkovej ochrane: obnova stredovekej cirkevnej architektúry Slovenska*. Bratislava: Veda, 2000, 221 s. ISBN 8022406473.
- DUDÁŠ, Miloš. Obnova Čičmian. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4. s. 43-48. ISSN 1335-4353.
- GAÁL, Ľudovít - HĽAVÁČ, Jozef. Sto rokov ochrany jaskýň na Slovensku. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s.162-184. ISBN 978-80-89933-17-4.
- GRESCHOVÁ, Eva. Vplyv ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe a jeho referátu v Bratislave na vývoj ochrany prírody v období prvej Československej republiky. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s. 20-38. ISBN 978-80-89933-17-4.
- JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850–1950. In: *Monumentorum Tutela–Ochrana pamiatok*, č.10, SÚPSOP Bratislava 1973, s. 7-60.
- KAČÍREK, Ľuboš – TIŠLIAR, Pavol. Slovenské múzejníctvo v medzivojnovom období, možnosti a východiská rozvoja. In: *Museologica Brunensia*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 1-11. ISSN 1805-4722 (print), ISSN 2464-5362 (online)
- OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1939. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2003, roč. 1, č. 2, s. 19-36. ISSN 1339-2204.
- OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 2-11. ISSN 1335-4353.
- PALÁRIK, Miroslav. Múzejníctvo v období ČSR. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4. s.49-54. ISSN 1335-4353.
- STOCKMANN, VILIAM. Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku z pohľadu ochrany prírody (1919 – 1939). In: *Ochrana prírody Slovenska*. Banská Bystrica: Štátna ochrana prírody, 2009, č. 2, s. 2-4. ISSN 1335-7921. dostupné na : http://www.sopsr.sk/publikacie/ochprsl/OP2_2009.fbclid=IwAR1KfWooRAjr8E2WphihDx0U5AGX5rfEjlm2NmCEJqFYDEuVaGyA7K98YzY [20. 3. 2020]
- STOCKMANN, Viliam. Vládny komisariát a ochrana prírody. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 62-66 . ISSN 1335-4353.
- STOCKMANN, Viliam. Štátny referát na ochranu prírodných pamiatok na Slovensku v I. Československej republike. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s. 39-59. ISBN 978-80-89933-17-4.
- TIŠLIAR, Pavol. Formovanie ochrany pamiatok na Slovensku po vzniku Československej republiky: Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. In: *Stretnutie seniorov Štátnej ochrany prírody na Slovensku: Zborník referátov a koreferátov z odbornej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2019, s. 5- 19. ISBN 978-80-89933-17-4.

⁶¹ DUDÁŠ, ref. 60, s. 45.

⁶² DUDÁŠ, ref. 60, s. 46.

⁶³ DUDÁŠ, ref. 60, s. 47.

- TIŠLIAR, Pavol, Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919–1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, č. 2, s. 37-56. ISSN 1339-2204.
- ŽAŽOVÁ, Henrieta. Knižnice v agende pamiatkových orgánov. In. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 55-61. ISSN 1335-4353.
- MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Muzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, fak. Humanitných vied, 2005, 254 s. ISBN 80-8083-160-2.

Pamiatky, archívy a múzeá počas 2. svetovej vojny na Slovensku

Viera Molnárová – Alexandra Žovincová

Bc. Viera Molnárová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: vierkamolnarova@icloud.com

Bc. Alexandra Žovincová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: zovincova3@uniba.sk

Studia Museologica Slovaca, 2020,4:43-51

Monuments, archives and museums during World War II in Slovakia

This paper discusses the fate of Slovak archives and museums, the functioning of monuments department, and monuments restorations executed in Slovakia during the years 1939-1945. The change of regime in 1939 caused a certain stagnation and changes in the aforementioned fields. These can be demonstrated by monuments restorations executed by monuments department of MŠANO, namely the adaptation of Grassalkovich palace to a residence of a new president of Slovakia, the Archbishop palace into Foreign Office or the restoration of churches situated outside of the capital city. These turbulent times also affected the functioning of national collecting institutions and archives in Slovakia. After the First Vienna Arbitration in 1938 many significant archives were moved to Hungary, which led to problems in bilateral compromise of cultural heritage between Slovakia and Hungary. In 1940s, new museums in Slovakia were established – Museum of Hygiene and Museum of War in Bratislava, whose programme directly followed new political regime. The aim of this paper is to point out problems that monuments department and archives faced during World War II, clarify the environment the new museums grew from, and describe restorations executed on the aforementioned historical landmarks.

Keywords: Archives, Museums, Monuments restoration, World War II, Slovakia

Pamiatková ochrana

Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku bol činný do marca 1939, kedy pod nátlakom nemeckých vojsk došlo k rozdeleniu Československa a vzniku samostatného Slovenského štátu. Českí pamiatkari Jan Hofman a Václav Mencl boli nútení opustiť územie Slovenska a vrátiť sa do Protektorátu Čiech a Moravy. Napriek neľahkým vojnovým časom pamiatkové oddelenie naďalej pracovalo v rovnakom režime. Agendu Štátneho referátu prevzal Pamiatkový referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave (MŠANO) na čele s Vladimírom Wagnerom. Vo veciach súvisiacich s pamiatkovou ochranou mu bola nápomocná

historička umenia a pamiatkarka Alžbeta Güntherová-Mayerová.¹

K nepochybné najväčším problémom v rokoch 1939 – 1945 patrila ochrana pamiatok pred bombardovaním, bojovými akciami, a tiež pred nelegálnym exportom pamiatok do Nemecka. Na pamiatkach zanechal obrovské škody nielen prechod frontu, ale aj rabovanie nestrážených objektov vojakmi či domácimi obyvateľmi.²

Najväčšie problémy súvisiace so zaistením a záchranou pamiatok riešilo MŠANO v decembri v roku 1944. Týkali sa oblasti východného Slovenska, z ktorého sa pamiatkové oddelenie rozhodlo presunúť všetky umelecké unikáty a cenné dokumenty, a to do okolia nemeckých Drážďan a na západné Slovensko. Najvýznamnejšie pamiatky z Prešova, Levoče a Kežmarku boli napokon premiestnené do kostola sv. Egídia v Bardejove.³

Pamiatkové oddelenie ministerstva v tomto období sa okrem záchrany a zabezpečenia pamiatok venovalo, i keď v menšej miere, koordinácii pamiatkových úprav. Poskytovalo na ne zo svojich zdrojov finančnú podporu, či odporúčalo jej čerpanie z iných verejných zdrojov.⁴

Ochrana pamiatok a 2. svetová vojna

Obnova Grasalkovičovho paláca (adaptovaný na Prezidentský palác)

V oblasti pamiatkovej starostlivosti bol pre vojnové roky typický nárast národného povedomia, ktoré úzko súviselo s potrebou postarať sa o vytypované nehnuteľné pamiatky. Inak tomu nebolo ani pri obnove niekdajšieho letného sídla grófa Antona Grasalkoviča v rokoch 1939-1940.

Objekt Grasalkovičovho paláca slúžil od svojho vzniku potrebám rôznych osobností či inštitúcií – bol sídlom arcikniežat'a Friedricha s rodinou, po prvej svetovej vojne prešiel do vlastníctva Československého štátu a neskôr v ňom sídlili viaceré inštitúcie, pričom tu najdlhšie zotrvalo Zemské vojenské veliteľstvo.⁵ V tridsiatych rokoch budova plnila účel pomocného vojenského skladiska, čoho dôsledkom palác, ale aj k nemu priliehajúci park, postupne chátrali. Keď objekt paláca prešiel v r. 1939 do vlastníctva Slovenského štátu, stal sa sídlom nového prezidenta – Jozefa Tisa. Projektom na adaptáciu objektu paláca pre nové účely bol poverený architekt Emil Belluš.⁶ Jeho úlohou však nebolo objekt zásadne prestavať, ale vyriešiť otázky nového využitia.

Najväčšia zmena sa dotkla dispozície západného traktu, v rámci ktorého pribudlo nové schodisko vložené medzi kaplnku a byt prezidenta. Ďalej šlo o zmenu využitia už existujúcich priestorov, čo znamenalo menšie, ale početné adaptácie v interiéri paláca a návrh ďalších architektonických doplnkov.⁷ Úpravám sa nevyhlo ani okolie rezidencie – pristúpilo sa ku kultivá-

Obr. 1: Grasalkovičov palác v r. 1945 po vyhnaní hitlerovskej armády stalinskou armádou, v popredí hroby padlých vojakov
Zdroj: <https://i.pinimg.com>

cii záhrady a zbúraníu niektorých priliehajúcich objektov.⁸ Všetky zmeny, ktoré tu Belluš aplikoval, spájalo jedno, a to použitie tzv. syntetizujúcich metód pamiatkovej starostlivosti, ktorých cieľom bolo dosiahnuť autentický výraz stavby. Množstvo nových prvkov však splynulo s pôvodným stavom do takej miery, že je dnes už prakticky nemožné odlíšiť

„nové“ od „starého“.⁹ Ďalšie zásahy ako odstránenie drevených okeníc na oknách hlavnej fasády, obloženie sokla travertínom či výmena strešnej šindľovej krytiny za azbestovocementovú – to všetko sa, paradoxne, pri poslednej zásadnej úprave v prvej polovici 90. rokov odstránilo a objekt získal svoju pôvodnú podobu.¹⁰

Obr. 2: Grasalkovičov palác, 20. roky 20. storočia
Zdroj: <https://cdn.webnoviny.sk>

Obnova Arcibiskupského paláca (adaptovaný na Ministerstvo zahraničných vecí)

Architekt Belluš bol poverený aj rekonštrukciou a prestavbou objektu susediaceho s Grasalkovičovym palácom – Letného sídla arcibiskupov, s ktorým zdieľal spoločnú záhradu. Zmienené zásahy tak, ako aj v predošlom prípade, súviseli so zmenou užívateľa tohto objektu a tiež so zámerom vlády vytvoriť na námestí tzv. Vládnu štvrt' s najvyššími vládnymi a straníckymi inštitúciami. Letné sídlo ostrihomských arcibiskupov - prímasov Uhorska bolo tak v roku 1940 prebudované na Ministerstvo zahraničných vecí SR.¹¹

Výstavba budovy arcibiskupského sídla so záhradou sa spája s menom Františka Forgácha (arcibiskupom v rokoch 1607-1616). Ďalší arcibiskupi letné sídlo ďalej využívali a zveľaďovali – najvýraznejším bol v tomto ohľade arcibiskup Juraj Lippay či Imrich Esterházy.¹² Neskôr, v 60. rokoch 18. stor., bol tento objekt prestavaný podľa architekta

¹ Dostupné online na: <https://profil.kultury.sk/sk/ochrana-pamiatok-v-minulosti-1850-%e2%80%93-2002/> [12.4.2020].

² Tamže.

³ VARSÍK, Branislav. *O čom mlčia archívy: Osudy slovenských archívov počas 2. svetovej vojny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987, s. 271.

⁴ KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1918-1945*. Bratislava: Pallas, 1971, s. 149.

⁵ HOLČÍK, Štefan. Grassalkovičov palác v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá* 44, č. 4. Bratislava: Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR, 1996, s. 9.

⁶ DULLA, Matúš. *Architekt Emil Belluš*. Bratislava: SLOVART, 2011, s. 218.

⁷ Tamže.

⁸ DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: SLOVART, 2002, s. 400.

⁹ Tamže.

¹⁰ DULLA, ref. 6, s. 218-219.

¹¹ Dostupné online na: <http://www.register-architektury.sk/index.php/sk/objekty/109-adapt%C3%A1cia-letn%C3%A9ho-arcibiskupsk%C3%A9ho-pal%C3%A1ca.html>. [12.4.2020].

¹² Dostupné online na: <https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/26911-arcibiskupsky-palac-bol-az-na-vidieku>. [12.4.2020].

Obr. 3 a 4: Arcibiskupský palác – stav po adaptácii pre ministerstvo zahr. vecí v r. 1940

Zdroje: <https://cloudia.banoviny.sk>; SZALAY, Peter. Hlavné mesto nového štátu. In: SZALAY, Peter – BOGÁR, Michal – HABERLANDOVÁ Katarína – BARTOŠOVÁ Nina – KRIŠTEKOVÁ Laura: *Vojnová Bratislava*. Bratislava: Marenčin PT, 2019, s. 59. ISBN 978-80-569-0131-1.

a

F. A. Hildebrandta.¹³ Po napoleonských vojnách až do 30. rokov 20. storočia slúžil ako vojenský lazaret záhrada ako vojenské cvičisko.¹⁴ Nakoľko tento palác utrpel väčšie škody ako Grasalkovičov, umožnil architektovi vykonať výraznejšie zásahy.¹⁵ Najzásadnejšiu zmenu predstavovala premena niekdajších bočných rizalitov na dlhšie bočné krídla paláca, ktorých rozvinutím sa zväčšil objem paláca a pred ním sa vytvoril reprezentatívny čestný dvor. Na priečelie nových krídel aplikoval Belluš barokové tvary podobné tým, ktoré boli prítomné na dochovaných častiach a použil ich v podobných situáciách. K výraznejším exteriérovým zmenám možno zaradiť aj presklenie prízemných arkád a vyplnenie obdĺžnych arkád na poschodí oknami.¹⁶ V interiéroch architekt obnovil priestor ústredného pavilónu aj jeho barokové detaily, v schodiskovej sieni na prízemí vytvoril nové schodiskové ramená so zábradlím a pietne obnovil zrkadlovú sieň na poschodí. Do podkrovia vložil nové poschodie a osvetlil ho strešnými vikiermi.¹⁷ V nových priestoroch sa nachádzali kancelárie ministerstva, ale aj apartmány pre diplomatických hostí a ich sprievod, v podkroví zas izby pre personál. V mieste napojenia každého z týchto krídel bolo pridané schodisko.¹⁸

Obnova Farského kostola Najsvätejšej Trojice v Žiline

Ďalšou významnou obnovou vojnového obdobia, tentokrát mimo hlavného mesta, bola generálna obnova interiéru a exteriéru farského kostola v Žiline z roku 1942. Projektovateľ Ing. arch. M. Šesták a Ing. arch. O. Reichner a jej cieľom bolo obnoviť a prestavať chrám

Obr. 5: Kostol Najsvätejšej Trojice v Žiline – r. 1937

Zdroj: <https://www1.pluska.sk>

sančnou vežou rekonštruoval totalitne a necitlivo.²² Došlo totiž k zničeniu akýchkoľvek pozostatkov zo starších stavebných etáp.²³

Obnova Kostola sv. Mikuláša v Liptovskom Mikuláši

Obr. 6: Poblud na východnú časť kostola, odstraňovanie krámmic (múru), r. 1941-1943

Zdroj: <https://4.bp.blogspot.com>

V rokoch 1940-1943 bol podľa projektov Michala M. Harminca a J. Záchenského v Liptovskom Mikuláši generálne opravený a regotizovaný kostol zasvätený sv. Mikulášovi. V rámci jeho obnovy sa realizovali viaceré zmeny, pričom tú najzásadnejšiu predstavovalo zbúranie opevňovacieho múru a tiež prístavba bočných kaplniek.²⁴ Keďže bola veža kostola v minulosti niekoľkokrát zničená požiarom, po roku r. 1942 došlo k jej renovácii, pri ktorej sa zachovali pôvodné gotické články.²⁵ Na fasádach mikulášskeho kostola pribudli keramické reliéfy sv. Juraja a erbov liptovských rodín zhotovených výtvarníčkou a keramikárkou Zuzanou Zemanovou. K zásadným zmenám došlo aj v interiéri kostola. Patria k nim najmä vitrážové okná zasadené do novopristavaných kaplniek, ktoré vznikli podľa návrhov manželov Jána a Márie Želibských, Fera Kráľa a národného umelca Janka Alexyho.²⁶ Ten sa tu angažoval aj pri tvorbe sgrafít či maľby v chórovej časti kostola. Za výnimočný zásah v interiéri kostola možno považovať aj reštaurovanie hlavného

¹³ DULLA, ref. 6, s. 219.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ DULLA, ref. 6, s. 221.

¹⁶ DULLA, ref. 6, s. 222.

¹⁷ DULLA, ref. 6, s. 221.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ MARČEK, Milan – ZVEDELOVÁ, Kristína. Stavebno-historický vývoj farského Kostola Najsvätejšej Trojice v Žiline. In: MORAVČÍK, Jozef – ZVEDELOVÁ, Kristína – MARČEK, Milan – JANURA, Tomáš – DORICOVÁ, Dana (eds.). *História Žiliny – Farský kostol v Žiline*, Žilina: EDIS-vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline, 2013, s. 58.

²⁰ Tamže.

²¹ MARČEK – ZVEDELOVÁ, ref. 19, s. 57.

²² DULLA – MORAVČÍKOVÁ, ref. 8, s. 168.

²³ Tamže.

²⁴ GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, Alžbeta et. al.. *Súpis pamiatok na Slovensku, K-P - vol. 2*, Bratislava: Obzor, 1968, s. 237.

²⁵ Tamže.

²⁶ Dostupné online na: <https://www.mikulas.sk/mesto/pamiatky/kostol-sv-mikulasa-1/> [12.4.2020].

oltára maliarom a reštaurátorom Petrom Júliusom Kernom.²⁷

Slovenské archívy počas 2. svetovej vojny

V medzivojnovom období sa, žiaľ, nepodarilo vyriešiť problém s absenciou archívnej organizácie na území Slovenska. V rámci archívnej siete tu stále chýbal ústredný archív, ktorý by metodicky riadil ostatné, tejto inštitúcii podriadené archívy.

Štátny inšpektorát archívov a knižníc, ktorý mal za úlohu spravovať archívy a v menšej miere i knižnice, existoval na Slovensku dlhú dobu – 32 rokov. Na našom území sa síce nachádzalo veľké množstvo archívnych celkov, no boli roztrúsené v obciach, mestách, i v súkromnom vlastníctve, a tak bolo veľmi obtiažne nad všetkými dodržať patričný dohľad.²⁸ Na inšpektoráte archívov pôsobili dvaja inšpektori - Vojtech Bucko, ktorý bol do roku 1944 inšpektorom rímskokatolíckych archívov a knižníc²⁹ a Branislav Varsík,³⁰ pôsobiaci na Ministerstve školstva a národnej osvety.³¹

Inšpektorát archívov vo vojnových rokoch podnikol viacero úspešných akcií. V roku 1942 sa postaral o patrimoniálny archív v Moravskom sv. Jáne, ktorý bol dovtedy umiestnený v nevhodných podmienkach. Archívne dokumenty boli odtiaľto premiestnené do archívu Ministerstva vnútra SR v Bratislave. Ďalším, zmienky hodným počínom Inšpektorátu bol presun archívnych dokumentov z archívu banského riaditeľstva v Banskej Štiavnici do budovy bývalej pošty.³² V septembri v roku 1945, kedy Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu vyslalo B. Varsíka hľadať archívne dokumenty, sa v Zemskom archíve slezskom v Opave podarilo nájsť vzácne knihy a rukopisy (inkunabula kežmarského lýcea) a cirkevné predmety - kalichy či sviece evanjelických nemeckých cirkví zo Spiša. Veľké množstvo nájdených archívnych dokumentov sa tak vďaka činnosti Inšpektorátu opäť dostalo do rúk pôvodných majiteľov.³³

B. Varsík sa pre problémy vyplývajúce zo vzájomného vyrovnania kultúrneho dedičstva medzi Slovenskom a Maďarskom na konci roka 1938 a po skončení malej vojny v roku 1939 dlhú dobu venoval spisovej rozluke s Maďarskom. Po obsadení južnej a východnej časti Slovenska Maďarsko žiadalo o archívne dokumenty, najmä však o archív Komárňanskej a Abovsko-turnianskej župy, ktoré sa dotýkali novoobsadeného územia. B. Varsík zastával názor, že archívne celky možno vydať len v prípade, že Maďarsko prejaví snahu vrátiť dokumenty, o ktoré Československo žiadalo ešte na základe Trianonskej mierovej zmluvy.³⁴ Po slede zdĺhavých a neobľomných jednaní o prinavrátenie zmienených dokumentov B. Varsík informoval V. Bucka o archíve hodnoverného miesta v Hronskom Beňadiku, ktorý bol ešte koncom 19. storočia prevezený do Ostrihomu. Vďaka spolupráci s Maticou slovenskou sa mu v apríli v roku 1940 podarilo na územie Slovenska prinavrátiť rukopisný materiál a tlačivá Matice slovenskej, ktoré boli dovtedy uložené v Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti.³⁵

²⁷ Tamže.

²⁸ TIŠLIAR, Pavol. Aktivita štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol 1., 2013, 2, s. 56.

²⁹ Vojtech Bucko bol pápežsky prelát, pedagóg, historik, organizátor náboženského a kultúrneho života.

³⁰ Branislav Varsík bol slovenský historik, archivár, vedec a pedagóg.

³¹ TIŠLIAR, ref. 28, s. 50.

³² Tamže.

³³ VARSÍK, Branislav. *O čom mlčia archívy : Osudy slovenských archívov počas 2. svetovej vojny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987. s. 269

³⁴ Išlo o zmluvu riešiacu hranice Maďarska, ktoré bolo jedným z nástupníckych štátov po rozpade Rakúsko-Uhorska po prvej svetovej vojne. Bola podpísaná 4. júna v roku 1920 v paláci Veľký Trianon vo Versailles vo Francúzsku.

³⁵ TIŠLIAR, ref. 28, s. 48.

Špecifické a ojedinelé múzeá v Bratislave v období 2. svetovej vojny

Vojenské múzeum

Zmena politického režimu v roku 1939 sa prejavila aj vo sfére múzejníctva, a to v podobe vzniku nových typov múzeí, ktoré programovo nadväzovali na nový politický režim. Príkladom takého múzea je aj Vojenské múzeum v Bratislave.

Vojenské múzejníctvo bolo v Československej republike v rokoch 1918 – 1939 vytvorené v rámci Vojenského múzea a Památníka odboje. Tieto inštitúcie sa v roku 1929 stali súčasťou novej vedeckej inštitúcie – Památníka osvobození. Vojenské múzeum bolo založené v rokoch 1940-1941³⁶ a existovalo počas trvania Slovenskej republiky, ktorá bola vtedy satelitom nacistického Nemecka. Kontraproduktívne bolo jeho spojenie s dobovou propagandou a akcentovanie spojenectva s nacistickým Nemeckom. Sídliť na Vajanského nábreží v Bratislave v dnešnej budove Slovenského národného múzea. Nedobрым riešením bola jeho podriadenosť v rámci rezortu Ministerstva národnej obrany, pretože tu nastali permanentné problémy s priestormi a nedostatok odborných pracovníkov. Dôsledkom toho bolo, že sa múzeum nevenovalo systematickej muzeologickej práci. Problémy nastali aj v akvizičnej činnosti, ktorej chýbala systematickosť a vyčlenené plány do budúcnosti. Toto múzeum malo napriek všetkému svoj okruh návštevníkov. Boli nimi najmä príslušníci slovenskej armády a polovojenské organizácie, reprezentanti domácich i zahraničných vojenských, resp. politických elít ale aj civilné osoby. Múzeum v roku 1943 navštívil aj „kat poľského národa“ Dr. Hans Frank. Ucelená koncepcia múzea sa objavila až v roku 1944.³⁷

Témou výstav múzea boli dejiny jednotlivých vojenských útvarov, napr. rakúsko-uhorských a neskôr československých. Reflektovali minulosť, s ktorou sa stretli organizátori aj samotní návštevníci múzea. V októbri v roku 1941 sa tu uskutočnila výstava vojenského materiálu ukoristeného na východnom fronte, ktorá obsahovala výzbroj, výstroj a iné dvojrozmerné i trojrozmerné materiály sovietskej armády, britský balón so závesom zápalných a výbušných látok nájdený pri Nitre či obrazy armádneho maliara Ľudovíta Illečka. K zbierkam v roku 1944 pribudlo desať obrazov s vojenskou tematikou a desať bojových zástav, ktoré súviseli so Slovenskom a vznikli počas trvania Československej republiky. Predmety pochádzali z nemeckého Armádneho múzea (Heeresmuseum) v Prahe.

Hygienické múzeum v Bratislave

Ďalším, svojim spôsobom ojedinelým, bratislavským múzeom bolo Slovenské hygienické múzeum v Bratislave, ktoré vzniklo vďaka „kultúrnej“ spolupráci Nemeckej ríše a Slovenského štátu. Vzniklo v novembri v roku 1940³⁸ a bolo druhou inštitúciou v Európe, ktorá sa venovala problematike zdravotníctva. Predchodcom tohto múzea bolo rovnomené múzeum v Drážďanoch. Múzeum Hygieny v Bratislave patrilo pod pôsobnosť zdravotného oddelenia číslo 51 Ministerstva vnútra SR, ktoré ho umiestnilo do budovy bývalých kasární na Dunajskom nábreží, v ktorom dnes sídli Slovenská národná galéria. Vďaka pozvaniu našej krajiny Nemeckou ríšou na výstavu slovenského umenia v Berlíne bolo možné nemeckému publiku

³⁶ MRUŠKOVIC, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Muzeológia, múzejníctvo a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005, s. 75.

³⁷ CHORVÁT, Peter. Vojenské múzeum v Bratislave 1939 – 1945 (plány verzus realita). In: *VOJENSKÁ HISTÓRIA*, č. 3, 2012. s. 6.

³⁸ FALATHOVÁ, Zuzana. Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave v období prvej Slovenskej republiky (1939-1945). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol 5, 2017, 2, s. 72.

priblížiť tvorbu slovenských umelcov. Organizátorom tohto podujatia bol Spolok slovenských výtvarných umelcov a Nemecko-slovenská spoločnosť v Berlíne. O založenie Slovenského hygienického múzea na Slovensku sa zaslúžila aj Nemecká spoločnosť v Bratislave, ktorej zakladateľom bol Vojtech Tuk. Jej úlohou bolo sprostredkovať užšiu spoluprácu medzi Slovenskom a Tretou ríšou vo všetkých sférach spoločenského a politického života, čo nasvedčovalo úzkej kooperácii s drážďanským hygienickým múzeom (múzeum v Drážďanoch poskyto niektoré zo svojich zbierok Hygienickému múzeu). Exponáty sa nachádzali v siedmych miestnostiach, pričom sa každá venovala rôznym oblastiam zdravotníctva a hygieny. Návštevník bol obohatený o nové informácie nielen z anatómie, mikrobiológie a bakteriológie ale aj o zásady hygienického bývania, opatery dojčiat, pravidiel prvej pomoci či osobnej hygieny. Išlo o trojdimenzionálne modely ľudského tela a jeho orgánov, preparáty a tabule slúžili ako názorné ukážky fungovania organizmu. Všetky zbierkové predmety boli darom od Dr. Georga Seiringa, riaditeľa Nemeckého hygienického múzea v Drážďanoch.³⁹

Zoznam prameňov a literatúry

- DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava, 2002. ISBN 807-14-5684-5.
- DULLA, Matúš. *Architekt Emil Belluš*. Bratislava, 2011. ISBN 978-80-556-0293-6.
- FALATHOVÁ, Zuzana. Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave v období prvej Slovenskej republiky, (1939 – 1945). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 5, 2017. č. 2, s. 61-76.
- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et. al. *Úpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava, 1968.
- HOLČÍK, Štefan. Grassalkovichov palác v Bratislave. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 45, č. 4, 1996, s. 4-9. ISSN 1335-4353.
- KUSÝ, Martin. Architektúra na Slovensku 1918-1945. Bratislava: Pallas, 1971, 191 s.
- MARČEK, Milan – ZVEDELOVÁ, Kristína. Stavebno-historický vývoj farského Kostola Najsvätejšej Trojice v Žiline. In: MORAVČÍK, Jozef – ZVEDELOVÁ, Kristína – MARČEK, Milan – JANURA, Tomáš – DORICOVÁ, Dana (eds.). *História Žiliny – Farský kostol v Žiline*. Žilina: EDIS, 2013. ISBN 978-80-554-0745-6.
- MRUŠKOVIC, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Muzeológia, múzejníctvo a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005, s. 75. ISBN 80-8083-160-2
- OUBRECHTOVÁ, Marcela – ZEMAN, Václav. *Fenomén múzeum v 19. a prvej polovine 20. storočia*. Ústí nad Labem: Albis International, 2011. ISBN 978-80-86971-31-5.
- SZALAY, Peter. Hlavné mesto nového štátu. In: SZALAY, Peter – BOGÁR, Michal – HABERLANDOVÁ Katarína – BARTOŠOVÁ Nina – KRIŠTEKOVÁ Laura (eds.). *Vojnová Bratislava*. Bratislava: Marenčin PT, 2019. ISBN 978-80-569-0131-1.
- TIŠLIAR, Pavol. Aktivita štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol 1., 2013, 2, s. 37-56.
- VARSÍK, Branislav. *O čom mlčia archívy: Osudy slovenských archívov počas 2. svetovej vojny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987.

³⁹ OUBRECHTOVÁ, Marcela – ZEMAN, Václav. *Fenomén múzeum v 19. a prvej polovine 20. storočia*. Ústí nad Labem: Albis International, 2011. s. 83-100.

Internetové zdroje

- Adaptácia Letného arcibiskupského paláca. Dostupné online na: <http://www.register-architektury.sk/index.php/sk/objekty/109-adapt%C3%A1cia-letn%C3%A9ho-arcibiskupsk%C3%A9ho-pal%C3%A1ca.html>
- HOLČÍK, Štefan. Arcibiskupský palác bola až na vidieku, 2011. Dostupné online na: <https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/26911-arcibiskupsky-palac-bol-az-na-vidieku>
- Kostol sv. Mikuláša. Dostupné online na: <https://www.mikulas.sk/mesto/pamiatky/kostol-sv-mikulasa-1/>
- Evidenčný list pamätihodnosti mesta Bratislavy BA - XI - B.61, Dostupné online na: http://muop.bratislava.sk/assets/File.ashx?id_org=600176&id_dokumenty=5114
- CHORVÁT, Peter. Vojenské múzeum v Bratislave 1939 – 1945 (plány verzus realita). Dostupné online na: <http://www.vhu.sk/data/att/2823.pdf>

Povojnový pamiatkový vývoj v rokoch 1945 – 1951

Michaela Klacíková – Dominika Sadová

Bc. Michaela Klacíková
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: michaela.klacikova@gmail.com

Bc. Dominika Sadová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovakia
e-mail: dominikasadova@gmail.com

Studia Museologica Slovaca, 2020,4:53-61

Post-war Monument development in 1945 – 1951

This work provides information about protection of monuments in the territory of Slovakia, especially in the years 1945-1951. The work also deals with the history of monument care, the establishment of the Institute of Monuments, the nationalization of museums and galleries, but also with significant personalities of monument care. The heritage department, heritage institutions, as well as museums and galleries had to solve the problem with revision of the entire heritage fond in this period (?? je to take vytrhnuté z kontextu, ale to snad trochu pomoze). In connection with the front approaching Slovakia, but especially after the crossing of the front, the question of securing monuments, their protection, but mainly their restoration arose. During the war, monuments were endangered and the heritage fond was damaged considerably.

Keywords: Restoration and protection of monuments, Museums, The Institute of Monuments, Inspectorate of Archives

Inštitucionalizácia povojnovej pamiatkovej obnovy na Slovensku

Tradícia ochrany pamiatok na Slovensku patrí medzi najstaršie v Európe. Začala sa formovať v prvej polovici 19. storočia, keď územie Slovenska bolo súčasťou rakúsko-uhorskej monarchie. Iniciátormi zachovania historických pamiatok boli nielen historici, stavitelia, archeológovia, zberatelia, učitelia, lekári, prírodovedci, inžinieri, ale aj romantickí literáti a cirkevní hodnostári.¹

Ochrana pamiatok na území Slovenska v rokoch 1939 – 1945 nebola ľahká. Pamiatkový fond bol veľmi rozsiahly, no až na výnimky sa nachádzal v žalostnom stave. Prvoradými problémami bola ochrana pamiatok pred bombardovaním a priamymi bojovými akciami, ale aj pred nekontrolovaným vývozom pamiatok do Nemecka či rabovaním nestrážených objektov vojakmi i miestnymi obyvateľmi. Väčšina obyvateľstva Slovenska zápasila s chudobou

¹ <https://profil.kultury.sk/sk/ochrana-pamiatok-v-minulosti-1850-%E2%80%93-2002/> [8.4.2020].

a negramotnosťou, existenčné problémy oveľa viac prevyšovali problémy kultúrne. Nedostatok finančných prostriedkov, zo štátnych i súkromných zdrojov, nedovoľoval rozvinúť väčšie pamiatkové akcie. Oddelenie pamiatkovej ochrany sa muselo vyrovnat' s problémom revízie celého pamiatkového fondu. V súvislosti s približovaním frontu k Slovensku sa vynárala otázka zabezpečenia pamiatok. V tomto medzivojnovom období sa pamiatky, ako aj múzeá dostali do bezprostredného nebezpečenstva, no značné škody utrpeli hlavne po prechode frontu. K hlavným povojnovým problémom slovenského múzejníctva patrili zložité situácie súvisiace s rekonštrukciou a opravami poškodených budov, s ošetrovaním poškodených zbierkových predmetov a ich čiastočnou náhradou. Tieto roky znamenali taktiež decentralizáciu a reštrukturalizáciu existujúcej múzejnej siete (poštátňovanie).²

V roku 1945 sa v Košiciach vytvorilo Povereníctvo SNR pre školstvo a národnú osvetu referát pre pamiatkovú starostlivosť. Referát viedol riaditeľ SNM v Martine Ján Geryk a v Bratislave Vladimír Wagner. V júli 1945 bol zaslaný obežník Okresného národného výboru, v ktorom sa prikazovalo vykonať súpis umeleckých predmetov okresu, práce sa ďalej sústredili na problémy starostlivosti o kaštieľ a kúrie, pričom sa požadovalo zabezpečenie huteľných pamiatok a zbierok a ich oddisponovanie na bezpečné miesto.³

V rokoch 1946-1947 sa pokračovalo v snahách o záchranu ohrozeného kultúrneho majetku. V súvislosti s touto úlohou bol v roku 1947 vytvorený nový pamiatkový orgán, Národná kultúrna komisia (NKK). V dôsledku toho vznikla dvojkoľajnosť riadenia, NKK fungovala spolu s referátom pre pamiatkovú starostlivosť. Úlohou Národnej kultúrnej komisie bola správa pamiatkových objektov s vysokou historickou a kultúrnou hodnotou, ktoré boli konfiškované z titulu kolaborantstva, či nepriateľstva voči národu, alebo ktoré boli už predtým opustené. Jej úlohou bolo zabezpečiť obnovu kaštieľov, hradov a kláštorov, ktoré boli vyhlásené za štátny kultúrny majetok a určiť im nové kultúrne využitie. Tento zámer sa bohužiaľ nepodarilo zrealizovať pri všetkých objektoch. Celkové smerovanie štátu a spoločnosti sa totiž po komunistickom prevrate v roku 1948 úplne zmenilo. Niekdajšie sídla šľachty a cirkvi predstavovali starý feudálny svet, ekonomický systém založený na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov a dosiahnutiu zisku, ktorý nová ideológia vedome potláčala a likvidovala. Nové sociálne a hospodárske úlohy, ktoré priniesla povojnová obnova krajiny, štát nebol schopný plniť bez toho, aby siahol na súkromné vlastníctvo. Konfiškácia postihla aj vlastníkov pamiatok. V rukách štátu sa ocitli nesmierne kultúrne hodnoty, ktoré komunistická vládna moc využila po svojom. Zámky, kaštieľy, kúrie a ich hospodárske budovy sa menili na sociálne a zdravotnícke ústavy, školy, byty, kancelárie nových orgánov štátnej moci.⁴

Po vytvorení krajských národných výborov v roku 1949, ako stredného stupňa štátnej moci, bol na ne prenesený aj výkon ochrany pamiatok. Vznikajúce referáty na KNV pôsobili tiež ako určité investorské útvary. Nedostačujúca bola však celková organizácia, pretože absentovala zložka, ktorá by poskytovala najzákladnejšie informácie o pamiatkach, a ktorá by bola pri jej záchrane od orientačného výskumu cez pamiatkový zámer až po finálnu kolaudáciu. V roku 1950 bolo uvoľnených z prostriedkov UNRRA (Úrad spojených národov pre pomoc a obnovu) 18 miliónov korún na práce slovenských pamiatok.

² GREGOR, Pavel. a kol. *Obnova pamiatok*. Bratislava: Perfekt, 2008, s.35-58.

³ BRÁZDILOVÁ, Magdaléna. *Dejiny pamiatkovej starostlivosti*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2014, s. 12-16.

⁴ <https://profil.kultury.sk/sk/ochrana-pamiatok-v-minulosti-1850-%E2%80%93-2002/> [8.4.2020].

Obr. 1: Odborná poukázka s logom UNRRA

Zdroj: <http://www.vhu.cz>

nia a náplne práce, ako aj organizačný poriadok.

Ústav mal na starosti štyri hlavné činnosti, a to súpis a dokumentáciu pamiatok, spoluprácu pri praktickej obnove pamiatok - najmä výskumnú a metodickú, aktívne reštaurovanie kultúrnych pamiatok a poradenskú činnosť pre Povereníctvo školstva, vied a umení a pre Slovenský úrad pre veci cirkevné. Ústav podával i návrhy na vyhlásenie objektu za pamiatku. Kompetencie ústavu boli charakterizované ako "odborná pomoc v odbore štátnej pamiatkovej správy, najmä pri záchranných prácach a pri propagácii pamiatok, ako aj vedecké hodnotenie kultúrnych pamiatok, štúdium a rozvíjanie konzervátorských metód." V decembri 1951 bol ústav premenovaný na Slovenský pamiatkový ústav.⁶

Obr. 2: Pamiatkový ústav

Zdroj: <https://www.pamiatky.sk>

⁵ <https://www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti> [10.3.2020].

⁶ <https://www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti> [10.3.2020].

Inšpektorát archívov a knižníc a vznik Slovenského ústredného archívu

Povoynové obdobie znamenalo pre štátneho inšpektora archívov a knižníc čas na zisťovanie škôd. Archívne dokumenty nachádzali štátni inšpektori roztrúsené po celej krajine, taktiež i mimo Slovenska.

Po postupnej konsolidácii pomerov v obnovenej Československej republike nastalo aj na poli archívniectva obdobie ďalších diskusií o archívnej organizácii na Slovensku. Už 18. januára 1946 sa uskutočnila na povereníctve školstva porada o možnostiach zriadenia štátneho archívu na Slovensku. Za celé obdobie sa však nič také nezriadilo. Hlavnú funkciu zastával 32 rokov Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku, ktorý bol spočiatku len dočasným riešením. Bola to prakticky funkcia – inštitúcia, ktorá istým spôsobom zastrešovala na Slovensku archívy a sčasti i knižnice. Inšpektorom archívov, ako aj knižníc sa darilo plniť dozornú úlohu aspoň v prípade zabezpečenia z pohľadu dejín Slovenska najdôležitejších archívov. Jednou z najväčších priorít po skončení vojny bola aj reštitúcia umeleckých diel z cudziny, ktorým napomáhal aj inšpektorát. Inšpektorát archívov vyhládaval archívne dokumenty, ktorými sa potvrdzoval právoplatný majiteľ diel.⁷

V roku 1947 bol zriadený Pôdohospodársky archív v Bratislave, ktorý vznikol ako rezortný archív povereníctva pôdohospodárstva. Jeho úlohou bolo zhromažďovať, spracovávať a neskôr sprístupňovať archívne dokumenty z činnosti poľnohospodárskych a lesníckych subjektov. Pôdohospodársky archív sa pričínal aj pri získavaní zachránených písomností rodových archívov. Jeho riaditeľom sa stal Július Barták. V rámci sústavy pôdohospodárskeho archívniectva, knihovníctva a múzejníctva boli navrhnuté aj dva inšpektoráty oblastných pôdohospodárskych archívov: prvý v Bratislave, kam spadali oblastné pôdohospodárske archívy sídlia v mestách Bratislava, Nitra, Martin, Banská Bystrica a druhý v Košiciach s pobočkami v mestách Košice, Humenné, Levoča a Rimavská Sobota. Ustanovením Pôdohospodárskeho archívu a jeho pobočiek vznikla popri Archíve povereníctva vnútra a administratívnych archívov, druhá sústava archívov. V oboch prípadoch však išlo len o rezortnú sústavu pôsobnosť.

V roku 1947 naďalej pokračovali diskusie o reorganizácii československej archívnej sústavy. Diskutovalo sa predovšetkým o vytvorení Štátnej archívnej rady, ktorá mala slúžiť ako poradný orgán vlády v oblasti archívniectva pre Ministerstvo školstva a národnej osvety a Ministerstvo vnútra. Archívna rada po predĺžovaných diskusiách v tomto roku vytvorená nebola.

Zmena v oblasti archívniectva nastala až v roku 1949, keď Krajské národné výbory vytvorili krajské archívy. V súvislosti s ich vznikom inšpektor B. Varsik navrhol, aby sa do týchto inštitúcií necentralizovali jednotlivé archívy z celého kraja, ale aby sa ich základom stali bývalé župné archívy, ktoré sa po jednotlivých krajoch nachádzali v počte 2 – 3 a do nových depotov by sa potom mali koncentrovať i archívne celky tých úradov na území jednotlivých krajov, ktoré by potrebovali pomoc pri uložení a zabezpečení. Štátny inšpektor archívov tu poukazoval najmä na archívy bývalých okresných úradov.⁸ V roku 1951 bola zriadená Štátna archívna rada, ktorá prevzala kompetencie aj štátneho inšpektora archívov a knižníc na Slovensku.

Slovenské múzejníctvo v povojnových rokoch (1945 – 1951)

Odhladnuc od múzeí, ktoré medzičasom zanikli, v roku 1939 pôsobilo na Slovensku 25 – 30 múzeí.⁹ Rozvojový trend múzejníctva v čase vojny narušila vládou vyhlásená evakuácia najvýznamnejších múzejných zbierok, nariadená vládou v októbri 1942. Postihla nielen Slovenské múzeum (SM) v Bratislave a Slovenské národné múzeum (SNM) v Martine, ale aj niektoré ďalšie múzeá (v Nových Zámkoch, Nitre, Poprade, Kežmarku, Rimavskej Sobote) najmä stratou veľkého počtu zbierkových predmetov v dôsledku vojnových udalostí a bombardovania múzejných objektov. SNM v Martine bolo poškodené delostrelectvom už počas SNP. Z kežmarského múzea odviekli ríšske nemecké orgány cenný historický archív (v 17 debnách, z ktorých sa vrátilo len päť).¹⁰ Po oslobodení v roku 1945 slovenské múzejníctvo stagnovalo v dôsledku vyrovnávania sa so škodami zapríčinenými udalosťami vojny. Múzeá stáli nielen pred reinnštaláciou svojich expozícií v duchu prezentácie antifašistického odboja na Slovensku, ale aj pred úlohou ich nového usporiadania.

Povoynové roky priniesli slovenskému múzejníctvu rozsiahle zmeny a komplikácie. K problémom patrili najmä zložité situácie súvisiace s rekonštrukciou a opravami poškodených budov po prechode frontu (nedostatok stavebného materiálu) a s ošetrovaním poškodených zbierkových predmetov a ich čiastočnou náhradou. V máji 1945 vstúpilo do platnosti nariadenie SNR o rozpustení dovtedajších spolkov, ktoré sa iba dočasne vyšlo múzejným spolkom vrátane Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Zväzu slovenských múzeí.¹¹ Základnou úlohou Zväzu slovenských múzeí bolo vytvorenie siete múzeí na Slovensku, určenie ich obvodov a rozsahu činnosti, taktiež sa snažil byť poradným orgánom MŠANO. Osobitnou kapitolou bolo zakladanie špecializovaných múzeí (múzeá zamerané na určitý vedný odbor). V oblasti tradičných múzejných činností si Zväz v stanovách vytýčil ciele ako zavedenie jednotného spôsobu spracovania zbierok, organizovanie prednáškovej, výstavnej a publikačnej činnosti múzeí a pravidelné revidovanie ich činnosti a zariadenia.¹²

Prvý povojnový zjazd Zväzu slovenských múzeí sa uskutočnil v Žiline dňa 20. decembra 1945, spojený s celoslovenskou konferenciou múzeí. Zjazd i konferencia nadviazali na predchádzajúcu spoločnú schôdzu zástupcov Českého svazu múzeí a Zväzu slovenských múzeí v Prahe, ktorá bola venovaná riešeniu neodkladných problémov súvisiacich s odstraňovaním vojnou spôsobených škôd a riešeniu požiadavky poštátnenia všetkých múzeí.¹³ Vzhľadom na existujúcu politicko-ekonomickú situáciu na Slovensku sa dôraz prednostne obmedzil iba na poštátnenie SNM a SM, ktoré mali rozšíriť už dovtedajšiu sieť štátnych múzeí v Košiciach, Banskej Štiavnici, Bardejove a Nitre. Ich prevzatie do starostlivosti štátu sa však uskutočnilo až zákonom SNR č. 12 z decembra 1948. Takmer súčasne s poštátnením SNM v Martine a SM v Bratislave, došlo k vzniku Slovenskej národnej galérie v Bratislave (1948). Bola zriadená už ako štátna inštitúcia. Stala sa prvou samostatnou štátnou inštitúciou v galerijnej oblasti na Slovensku. Veľkú zásluhu na tom mal vtedajší povereník školstva, vedy a umenia Ladislav Novomeský. Vznik Slovenskej národnej galérie (SNG) súčasne spôsobil

⁹ Presný počet je otázný vzhľadom k tomu, že v niektorých prípadoch nie je zrejmé, či možno hovoriť o múzeu alebo o zbierke.

¹⁰ MRUŠKOVIČ, Štefan – DURALOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005, s.76-77.

¹¹ MRUŠKOVIČ – DURALOVÁ – KOLLÁR, ref. 10, s.78.

¹² PALÁRIK, Miroslav. a kol. *Komentované pramene k dejinám slovenského múzejníctva v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s.68-70.

¹³ MRUŠKOVIČ – DURALOVÁ – KOLLÁR, ref. 10, s.78-79.

⁷ TIŠLIAR, Pavol. Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 1, 2013, č. 2, s. 51-56.

⁸ TIŠLIAR, ref. 7, s.53-56.

aj pomalý zánik Národnej galérie Slovenska pri SNM v Martine a Slovenskej galérie pri SM v Bratislave, ktorých najvzácnejšie diela boli postupne presunuté do SNG v Bratislave. Regionálne a mestské galérie na Slovensku vznikli až po uzákonení SNG. Začiatkom 50. rokov sa sčasti ukončil proces poštátneho slovenského múzejníctva a postupne preberala verejná správa riadenie nad spolkovými a mestskými múzeami. Väčšine múzeí však i naďalej chýbali kvalifikovaní odborníci.¹⁴

Toto obdobie znamenalo decentralizáciu a reštrukturalizáciu existujúcej múzejnej siete. Vynútil si to nový Zákon č. 68 z 12. júla 1951 o spolkoch a spolковой činnosti. Vytvoril legislatívne podmienky aj pre zakladanie nových spolkov – Spolkov priateľov múzeí, predovšetkým v regionálnych a miestnych múzeách. Nová sieť múzeí na Slovensku počítala s 50 – 60 múzeami. Postupne sa realizovala v rokoch 1951 – 1953, kedy dosiahla počet 43 múzeí. Jej koncepcia členila sieť múzeí na vlastivedné a špecializované. Novým prvkom v štruktúre riadenia múzejníctva sa stala „Vládna muzeálna komisia“, ktorej úlohou bolo: vymedzenie zberných oblastí jednotlivých múzeí, vydávanie štatútov jednotlivých druhov múzeí, ktoré sa delili na centrálné, krajské a okresné, a zabezpečenie materiálno-technického vybavenia múzeí v zhode s plánovaným systémom v národnom hospodárstve (nahradil dovtedajší prídelový lístkový systém).¹⁵

Slovenské múzeum v Bratislave

Slovenské múzeum v Bratislave bolo dvakrát bombardované a nakoniec zapálené ustupujúcou nemeckou armádou. Zničených bolo vyše 11 000 zbierkových predmetov. Hlavnou

Obr.4: Budova Múzea po bombardovaní Bratislavy
Zdroj: <https://bratislavskerozky.sk>

úlohou po skončení vojnových udalostí bola obnova sídelnej budovy. Rekonštrukčné práce na vojnou poškodené budove prebiehali od júna 1944 až do roku 1951 pod stavebným dozorom projektanta budovy Milana Michala Harminca. Predsedníctvo Zboru povereníkov pridelo 5. augusta 1946 stavebné udržiavanie budovy Povereníctvu techniky. Na začiatku sa museli odstrániť trosky zo 4. poschodia a bývalých kaviarenských priestorov; vyviezlo sa až 30 vagónov odpadu. Pokračovalo sa v zastrešovaní budovy, oprave tympanónu, fasády i kúrenia, elektrického vedenia, vodovodnej a kanalizačnej siete. Bývalú kaviareň MÚZEUM zrenovovali, nanovo obložili i tešínskym travertínom.¹⁶

Po úprave interiéru tu uskladnili nábytok, predmety i písomnosti z vidieckych kaštieľov i súkromného, najmä židovského majetku. Slovenské múzeum sa venovalo súčasne záchrane zničených vlastných zbierkových predmetov aj predmetov zo šľachtických kaštieľov. Záchrannárske práce koor-

¹⁴ KRÁLIKOVÁ, Eva – MACHAJDÍKOVÁ, Elena – PODUŠELOVÁ, Gabriela. *Slovenské národné múzeum*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2013, s. 31-35.

¹⁵ MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Sprievodca po Archíve Slovenského národného múzea*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2008, s. 44.

¹⁶ KRÁĽOVÁ, Eva. *Rekonštrukcia a ochrana pamiatok*, Bratislava: Slovenská vysoká škola technická, 1984, s.120-122.

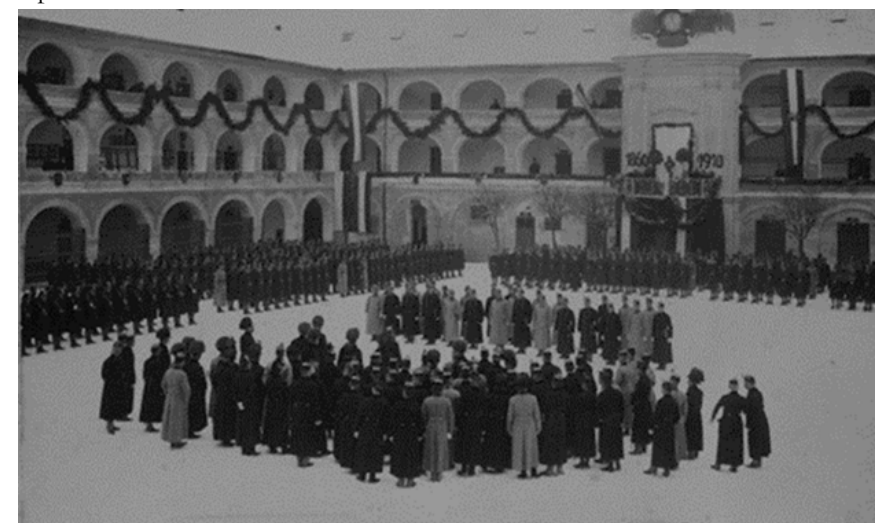
Obr. 5: Budova Slovenského múzea v Bratislave počas rekonštrukcie
Zdroj: PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera. *Múzea vo vojne. Zborník príspevkov z odbornej konferencie*. Banská Bystrica: Slovenské národné múzeum, 2015 s. 25.

dinovalo Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu. Zabezpečovalo finančné prostriedky a riešilo rozličné organizačné záležitosti, napríklad problém s dopravou pri prevoze pamiatok a ich ochranu proti krádežiam a rabovaniu.¹⁷

Obnovenú činnosť zahájilo múzeum 4. augusta 1946. Po poštátne sa postupne dokončila obnova budovy, reštaurovanie vojnou poškodených zbierkových predmetov a dobudovali sa jednotlivé oddelenia.

Slovenská Národná Galéria v Bratislave

Slovenská národná galéria bola zriadená už ako štátna inštitúcia v roku 1948, na podnet Ladislava Novomeského a slovenských intelektuálov. Vedením galérie bolo najprv poverené šesťčlenné kuratórium (Vladimír Wagner – riaditeľ kuratória, Miloš Jurkovič, Ján Mudroch, Jozef Kostka, Milan Škorupa, Jaroslav Dubnický – člen ex offo a Alžbeta Günterová-Mayerová). SNG sa stala prvou samostatnou štátnou inštitúciou v galerijnej oblasti na Slovensku, čím zanikli už spomínané inštitúcie v Martine a Bratislave.

Obr. 6: Vodné kasárne - nádvorie
Zdroj: <https://www.sng.sk>

¹⁷ PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera. *Múzea vo vojne. Zborník príspevkov z odbornej konferencie*. Banská Bystrica: Slovenské národné múzeum, 2015 s.23-25.

Dôležitou otázkou bolo, kde bude mať galéria svoje sídlo. Počas prvých rokov túto inštitúciu viedli iba dvaja zamestnanci v dvoch miestnostiach s celkovým inventárom, ktorý pokrýval asi 1000 zbierkových predmetov. Nakoniec sa začiatkom 50. rokov rozhodlo, že hlavnou budovou SNG budú bývalé Vodné kasárne na nábreží Dunaja.

Od začiatku svojho fungovania sa galéria predovšetkým sústreďovala na diela 20. storočia. V priebehu vývoja sa jej rozsah rozšíril na ďalšie sféry vizuálnej kultúry: obohatila svoju činnosť o akvizície artefaktov užitočného umenia, priemyselného výtvarníctva, fotografie a scénografie, ako aj mapovanie špecifického fenoménu insitného umenia, neskôr sa jej zberateľský program rozšíril o artefakty spojené s vývojom architektúry a o iné médiá.

Dnes SNG – popri komplexe objektov v Bratislave, ktoré tvorí pôvodný objekt barokových Vodných kasární s modernou prístavbou (tzv. premostenie) a Esterházyho palác - tvorí sieť štyroch vysunutých pracovísk: Zámok Zvolen, Kaštieľ Strážky v Spišskej Belej, Galéria Ľudovíta Fullu v Ružomberku a Galéria insitného umenia v Schaubmarovom mlyne v Pezinku.¹⁸

Zoznam prameňov a literatúry

- BRÁZDILOVÁ, Magdaléna. *Dejiny pamiatkovej starostlivosti*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2014.
- GREGOR, Pavel. a kol. *Obnova pamiatok*. Bratislava: Perfekt, 2008, s.109. ISBN 978-80-8046-405-9
- KRÁLIKOVÁ, Eva – MACHAJDÍKOVÁ, Elena – PODUŠELOVÁ, Gabriela. *Slovenské národné múzeum*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2013, s. 31-35. ISBN 978-80-8060-313-7
- KRÁLOVÁ, Eva. *Rekonštrukcia a ochrana pamiatok*, Bratislava: Slovenská vysoká škola technická, 1984.
- MRUŠKOVIČ, Štefan – DURALOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005. ISBN 80-8083-160-2
- MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Sprievodca po Archíve Slovenského národného múzea*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2008. ISBN 978-80-8060-237-6
- MRUŠKOVIČ, Štefan. Slovenské národné múzeum v Martine (1944 – 1948). Boj o prežitie a poštátnenie. In: *Zborník Slovenského národného múzea, Etnografia* 38. 1997, roč. XCI, s. 9-26. ISSN 1336-6637
- PALÁRIK, Miroslav. a kol. *Komentované pramene k dejinám slovenského múzejníctva v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015.
- Problematika medzinárodnej ochrany pamiatok a historických miest v riešení UNESCO : hlavná konferencia UNESCO 16 C 19 šestnásťte zasadnutie, Paríž 31. júl 1970 / preklad z ruštiny, Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1970.
- PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera. *Múzea vo vojne*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie, Banská Bystrica: Slovenské národné múzeum, 2015, s. 15-25. ISBN 978-80-8060-400-4

TIŠLIAR, Pavol. Aktivita Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 1, 2013, č. 2, s. 37-56. ISSN 1339-2204

Internetové zdroje

<https://img.projektn.sk>
<https://profil.kultury.sk>
<https://www.pamiatky.sk>
<https://www.sng.sk>
<https://www.snm.sk>

¹⁸ <https://www.sng.sk/sk/o-galerii/historia> [10.3.2020]

Vybrané osobnosti kultúrneho dedičstva

Arnold Ipolyi-Stummer (1823 Kosihy nad Ipľom – 1886 Varadín)

Obr. 1: Arnold Ipolyi-Stummer.
Zdroj: <https://www.knihydominikani.sk>

spomenúť napríklad monografie o Katedrále sv. Jána v Jágri, románskej bazilike v Diakovciach a ďalšie. V rokoch 1876 – 1882, kedy pôsobil ako biskup banskobystrickej diecézy, upriamil svoju pozornosť na obnovu sakrálnych pamiatok. V roku 1886 bol vymenovaný za biskupa vo Varadíne, kde aj zomrel.³

Imrich Henszlmann (1813 Košice – 1888 Budapešť)

Imrich Henszlmann je pravdepodobne najvýznamnejším predstaviteľom pamiatkovej ochrany svojej doby. Narodil sa v Košiciach, kde istý čas aj študoval, následne nastúpil na evanjelické lýceum v Prešove a v Bratislave. V roku 1837 ukončil štúdium medicíny na Univerzite v Padove. Zaoberal sa architektúrou, umením i archeológiou. Počas svojho života pôsobil ako lekár, univerzitný profesor, archeológ, historik umenia. Zároveň ako prvý prišiel s požiadavkou vytvorenia Hornouhorského muzeálneho spolku v Košiciach, ktorý by dohliadal na pamiatky Košíc a okolia. Spolok sa podarilo založiť 27. októbra 1872 a o štyri roky neskôr 25. júna 1876 bolo otvorené i Hornouhorské múzeum. Prvú stálu expozíciu vytvorili v budove spolku. Od roku 1876 pôsobil Henszlmann aj ako člen Uhorskej akadémie vied. V rámci svojej odbornej činnosti sa zaoberal najmä gotickými pamiatkami na východnom Slovensku. Je autorom prvej maďarskej umeleckohistorickej práce⁴ s názvom *Paralela medzi stredovekými a novovekými umelec-*

¹ ORIŠKO, Štefan – BUDAY Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846-1918)*. Bratislava : Stimul, 2017, s. 249-250.

² BUDAY, Peter. Pokus(y) o súpis. Evidencia a inventarizácia pamiatok v Uhorsku. In: *Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva*, roč. 6, č. 1, 2017, s. 26.

³ ORIŠKO – BUDAY, ref. 1, s. 250.

⁴ Podľa F. Pulszkého

Pochádzal z rodiny hontianskych šľachticov. Študoval teológiu v Bratislave, Trnave a vo Viedni, kde v roku 1847 ukončil štúdium. Následne sa stal vychovávateľom Alojza Mednyanského, ktorý mal na Ipolyiho značný vplyv. Ten sa odráža aj v jeho diele *Obrazy z ciest po Žitnom ostrove*. Vo svojom prvom medzinárodnom vedeckom diele s názvom *Maďarská mytológia* sa venoval pôvodnej viere Maďarov. Pôsobil ako kaplán vo Svätom Petre pri Komárne a krátky čas i ako kaplán a vychovávateľ v službe Ferdinanda Pálffyho. V 50. rokoch 19. storočia sa stal farárom v Zohre. Venoval sa štúdiu umenia a v roku 1852 vydal svoju prvú umeleckohistorickú prácu o kaplnke sv. Jána Evanjelistu v Bratislave. Pravdepodobne vďaka tomuto dielu sa stal členom Centrálnej komisie vo Viedni. Počas svojej činnosti v komisii sa sústredil hlavne na dokumentáciu pamiatok Žitného ostrova, Záhoria a tzv. Matúšovej zeme.¹ V rokoch 1858 – 1859 publikoval v zborníkoch komisie výber pamiatok zo 120 lokalít Žitného ostrova.² Vrchol svojej kariéry dosiahol v 60. rokoch 19. storočia, kedy predsedal archeologickej komisii Akadémie vied. Publikoval viacero prác týkajúcich sa stredovekej uhorskej maľby, nástennej maľby a sochárstva. Z jeho diel možno

Obr. 2: Imrich Henszlmann
Zdroj: <http://zajtrajsienoviny.sk>

kými názormi a výchovou, so zvláštnym zreteľom na vývoj umenia v Uhorsku. Medzi ďalšie významné diela patrí i jeho prvá vedecká práca o stavebných pamiatkach Košíc *Košické kostoly staronemeckého štýlu*. Vo svojej vedeckej činnosti sa ďalej sústredil na výskum katedrálnej architektúry v Paríži. Výsledky zhrnul v diele *Teória proporcií aplikovaná v architektúre*⁵. Od roku 1860 sa venoval archeologickým výskumom, napríklad v Egri, Székesfehérvári, Kalocsi a inde. Ako člen Uhorskej akadémie vied upravoval texty, ktoré vychádzali v *Archaeológiai Értesítő* a *Archaeológiai Közlemények*⁶. Od roku 1873 zastával funkciu referenta Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie. Zároveň prednášal ako profesor na Katedre umeleckej histórie a klasickej archeológie Univerzity v Budapešti. Medzi jeho najvýznamnejšie počiny však patrilo spoluorganizovanie prípravy svetovej výstavy v Paríži a neskôr vo Viedni.⁷

František Florián Rómer (1815 Bratislava – 1889 Oradea)

Obr. 3: František Florián Rómer
Zdroj: <https://www.slovenskezhahranicie.sk>

Narodil sa v rodine bratislavského remeselníka, v roku 1820 začal navštevovať elementárnu školu sv. Martina, potom katolícku gymnázium v Trnave. Dňa 16. októbra sa stal členom rádu benediktínov. Rómer sa nestotožňoval s cirkevným konzervativizmom a intoleranciou, i keď si ju vážil „ako šíriteľku vzdelanosti“. Študoval filozofiu a teológiu v Pannohalmea Bankonybéle. Vysvätený bol 26. júla 1838. Považuje sa za jedného zo zakladateľov a propagátorov uhorskej archeológie. Ako prvý prednášal archeológiu na univerzite v Uhorsku. Okrem iného sa zaoberal diplomatikou. Prepísal viaceré listiny z rádového archívu, ktoré následne

predložil Uhorskej vedeckej spoločnosti. Od jesene 1839 pôsobil v Győre ako učiteľ maďarského a latinského jazyka na rehoľnom gymnáziu. Jeho pedagogická činnosť sa postupne rozrástla o prírodopis, chémiu, astronómiu, poľnohospodárstvo. Od roku 1845 opäť pôsobil v Bratislave, kde organizoval semináre a prednášky pre študentov i širokú verejnosť. V tomto období sa pridil k Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov. Vyšším kruhom sa nepáčila jeho činnosť a popularita. V revolučných rokoch sa pridil k honvédom, k čomu vo svojej výzve z 13. novembra 1848 nabádal aj svojich študentov. Za to bol v nasledujúcom roku odsúdený v Bratislave

⁵ Théorie des proportions appliquées dans l'architecture

⁶ Archeologický spravodaj a Archeologické štúdie.

⁷ AMBRUŠOVÁ, Ursula. Dr. Imrich Henszlmann- život a dielo. In: *Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva*, roč. 2, č. 2, 2013, s. 42-44.

na 8 rokov väzenia. Na slobodu sa dostal 24. apríla 1845 amnestiou, ktorá mu bola udelená pri príležitosti svadby Františka Jozefa I.. Rozhodol sa opäť vrátiť do Györu. Tu sa vďaka vplyvu Arnolda Ipolyiho vrátil k archeológii. V tomto období okrem výskumov, začal vydávať prvý odborný historický časopis v Uhorsku *Győri Történeti és Régészeti Füzetek* a prispieval i do periodika *Győri Közöny*. V roku 1862 nastúpil v Pešti na miesto archívára Maďarskej akadémie vied. O rok neskôr sa stal predsedom Archeologického výboru vedeckej akadémie. Od roku 1868 začína vydávať odborný časopis „*Archeológiai Értésítő*“. Spravoval zbierku archeológie v Maďarskom národnom múzeu. V roku 1872 pomáhal s prípravou uhorskej etnografickej expozície pri príležitosti svetovej výstavy vo Viedni. Svojou činnosťou sa podieľal na rozvoji takmer všetkých oblastí ochrany a správy kultúrneho dedičstva. Zomrel 18. marca 1889.⁸

Jozef Ellenbogen-Könyöki (1829 Moča – 1900 Bratislava)

Jozef Ellenbogen-Könyöki patril medzi významných dejateľov na poli vznikajúcej pamiatkovej starostlivosti. Narodil sa 19. februára 1829, študoval na gymnáziu a následne nastúpil na Kráľovskú akadémiu v Bratislave. Už od začiatku štúdií sa venoval aj umeleckej tvorbe. Navštevoval maliarske krúžky akademického maliara Karla Bernhofera. Vyštudoval maliarstvo na Umeleckej akadémii vo Viedni. V štúdiách maliarstva pokračoval v Benátkach, Padove a vo Florencii u maliara Giovanna Baptistu Goriho. Ďalšie štúdium absolvoval v Palerme a Messine v odbore archeológie. Po návrate na Slovensko od roku 1861 pracoval ako profesor kreslenia a geometrie. Ochrane pamiatok sa Könyöki začal venovať už v 60. rokoch 19. storočia. Zaujala ho výzva A. Ipolyiho-Stummerana na ochranu domácich pamiatok z roku 1861. Stal sa členom pamiatkovej komisie a v rokoch 1869 – 1890 pre jej potreby dokumentoval pôdorysy stredovekých hradov, kostolov, kaštieľov a kaplniek. Súčasťou dokumentácie boli aj vlastné kresby. Celkovo sa ich zachovalo asi 455 a sú na nich zobrazené pamiatky z oblasti Maďarska, Sedmohradska, Chorvátska. Najviac z nich však zachytáva dnešné západné a stredné Slovensko. Jozef bol aktívny aj v oblasti archeológie a vytvárania kópii umeleckých pamiatok. Na svetovú výstavu v Londýne (1862) a vo Viedni (1873) ponúkol kópie iniciál z bratislavskej kapitoly. Počas svojho pôsobenia v oblasti ochrany pamiatok sa dostal do popredia viacerých inštitúcií. Od roku 1877 zastával funkciu korešpondenta Dočasnej pamiatkovej komisie. Ďalej sa angažoval aj ako referent Župného archeologického spolku. Od roku 1880 zastával post korešpondenta medzinárodnej Paleontologickej a antropologickej spoločnosti v Lisabone. Jeho najvýznamnejšie zásluhy sú však spojené s dnešným Múzeom mesta Bratislavy. Práve vďaka jeho návrhu na zasadnutí Bratislavského okrášľovacieho spolku 1. júla 1868 bolo múzeum založené. Könyöki sa ujal pozície kustóda i prvého riaditeľa. V súvislosti so vznikom múzea, ktoré bolo umiestnené na prízemí bratislavskej Starej radnice bolo nutné tieto priestory zrekonštruovať. Könyöki sa zapojil aj v rámci tejto úlohy. Pri výzdobe *Pompejskej siene* v Starej radnici sa inšpiroval nálezmi maliarskej výzdoby v Pompejach a Herculaneu. Múzeu v tomto období ponúkali predmety jednotlivci, miestne spolky i cirkev. Sám Könyöki daroval múzeu predmety z osobnej pozostalosti.⁹

⁸ BUDAY, Peter. František Florián Rómer (1815 Bratislava – 1889 Oradea). In: *Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva*, roč. 1. č. 2, 2012, s. 40–43.

⁹ KAČÍREK, Ľuboš: Učiteľ, pamiatkar a muzeológ Jozef Könyöki (1829 – 1900). In: *Nám i budúcim (muzijní, ověřová a vlastivědná činnost učitelů)*. Materiály z odborné konference, konané 7. a 8. listopadu 2006 v Přerově. Přerov : Muzeum Komenského v Přerově, p. o. oddělení dějin školství 2007, s. 281 – 287.

Imrich Steindl (1839 Budapešť – 1902 Budapešť)

Obr. 4: Imrich Steindl
Zdroj: <https://korkep.sk>

Imrich Steindl bol pedagóg, architekt a reštaurátor. Počas svojho architektonického pôsobenia sa mu prisudzujú najväčšie zásluhy pri prácach na obnove Dómu sv. Alžbety v Košiciach. Je jedným z najvýznamnejších predstaviteľov školy pamiatkara Fedora Schmidta. Po vysokoškolskom štúdiu, ktoré absolvoval vo Viedni, pôsobil krátko v Paríži. V roku 1868 začal viesť práce na stavbe radnice v Pešti. Pôsobil ako pedagóg na Technickej univerzite, kde prednášal stredovekú architektúru, dejiny vývoja stavebných typov a kapitoly stavebných konštrukcií. Zároveň bol aj členom uhorskej pamiatkovej komisie, kde sa zaoberal navrhovaním a posudzovaním pamiatkových obnov. Medzi jeho najvýznamnejšie diela patrí napríklad aj budova dnešného budapeštianskeho parlamentu. V rokoch 1877 – 1901 viedol už spomenutú obnovu Kostola sv. Alžbety v Košiciach. Medzi jeho ďalšie dôležité pamiatkové práce patrí napríklad renovácia Kostola sv. Egídia v Košiciach, obnova veže farského kostola v Spišskej Novej Vsi a iné.¹⁰

Ján Hofman (1883 Praha – 1945 Praha)

Obr. 5: Ján Hofman
Zdroj: <http://www.pamiatkynaslovensku.sk/>

Pôvodne vyštudoval právo no už počas štúdia aktívne navštevoval prednášky z dejín umenia, etnografie, kultúrnej histórie a folkloristiky. Svoje vedomosti z oblasti monumentológie si priniesol zo zahraničných kurzov najmä z Mníchova a Viedne. Bol členom v Klube za starú Prahu. V rokoch 1917 až 1919 pôsobil na pražskom pamiatkovom úrade, a v tomto období bol aj sekretárom a riaditeľom Waldesovho múzea v Prahe. V roku 1919 bol menovaný do funkcie referenta ochrany pamiatok vo Vládnom komisariáte na ochranu pamiatok v Bratislave. Celý život bol publikačne činný, okrem odborných monografií publikoval aj do *Pressburger Zeitung*, *Umení Slovanov*, *Slovenskom denníku* a *Slovenskom svete*. Od roku 1927 zastával funkciu vrchného komisára na ochranu pamiatok v Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovenku. Počas svojho pôsobenia v Bratislave prednášal na Univerzite Komenského ochranu pamiatok a múzejníctvo.¹¹ Po svojom nútenom odchode zo Slovenska v roku 1939 pracoval na Pamiatkovom úrade v Prahe

¹⁰ ORIŠKO, Štefan – BUDAY, Peter. ref. 1, 257–258.

¹¹ OROSOVÁ, Martina. Jan Hofman. In: *Pamiatky a múzede*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 68.

do roku 1941. Medzi jeho najvýznamnejšie práce patria tituly Na ochranu národného majetku na Slovensku, Ochrana pamiatok, Stavebné dejiny mesta Bratislavy, Staré umění na Slovensku, a Zo zaniknutej Bratislavy.

Václav Mencl (1905 Plzeň – 1978 Sušice)

Obr. 6: Václav Mencl
Zdroj: <https://profil.kultury.sk>

Václav Mencl vyštudoval architektúru a staveľstvo. Už počas svojho štúdia zavítal na Slovensko, kde sa v rokoch 1925 až 1926 venoval výskumu drevených kostolov. Od roku 1930 pracoval na poste technického komisára v Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovensku. Venoval sa najmä výskumu slovenskej románskej a gotickej architektúry, ako aj obnove sakrálnnej architektúry na Slovensku. V roku 1939 odišiel do Prahy, kde pracoval na Ministerstve školstva a národnej osvety a externe prednášal dejiny umenia na Karlovej univerzite. Po skončení vojny a návrate na Slovensko uskutočnil myšlienku vyhlásenia mestských pamiatkových rezervácií a rezervácií ľudovej architektúry.¹² Medzi jeho významné diela z oblasti dejín architektúry patria Dřevěné kostelní stavby v zemích českých, Středověká architektúra na Slovensku alebo Středověká města na Slovensku.

Václav Chaloupecký (1882 Dětenice – 1951 Dětenice)

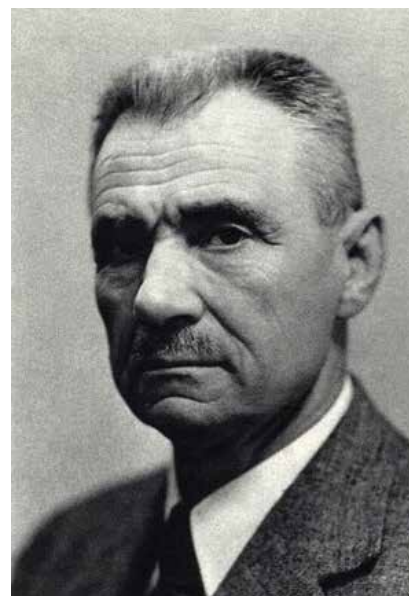

Obr. 7: Václav Chaloupecký
Zdroj: SVĚCHOTA, Lukáš. Václav Chaloupecký. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 68.

Profesor Václav Chaloupecký vyštudoval Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Po štúdiu získal v roku 1909 miesto archivára a knihovníka u kniežat'a Ferdinanda Zdeňka Lobkovica na zámku v Roudnici nad Labem. Na tomto poste pôsobil s výnimkou účasti na bojoch v prvej svetovej vojne až do roku 1919.¹³ Po vzniku Československa prišiel na Slovensko, kde bol v máji roku 1919 menovaný do funkcie štátneho inšpektora archívov a knižníc pre Slovensko. Od roku 1922 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave ako profesor československých dejín. Na univerzite založil a až do svojho odchodu zo Slovenska viedol historický seminár a proseminár Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Avšak okrem vedeckej činnosti sa zapájal aj do riadenia univerzity. V priebehu svojho pôsobenia v Bratislave bol zvolený na miesto dekana fakulty a prorektora. Zaslúžil sa aj o založenie vlastivedného spolku v Bratislave. Vo svojej odbornej činnosti sa okrem iného venoval aj stredovekej a novovekej

problematike českých a slovenských dejín.¹⁴ Na Slovensku pôsobil do roku 1939. Ako profesor československých dejín pôsobil na Karlovej Univerzite v Prahe až do svojej smrti v roku 1951.¹⁵ Medzi jeho významné diela patria K nejstarším dejinám Bratislavy, Staré Slovensko, Naše historické právo na Slovensko a Středověké listy ze Slovenska. Sbíerka listov a listín písaných jazykom národným z rokov 1462-1490.

Dušan Samuel Jurkovič (1868 Turá Lúka – 1947 Bratislava)

Obr. 8: Dušan Jurkovič
Zdroj: <https://www.vedatechnika.sk>

Dušan Jurkovič vyštudoval stavebný odbor na Štátnej priemyselnej škole vo Viedni. V roku 1899 si otvoril v Brne svoju vlastnú architektonickú kanceláriu. Jeho láska k slovenskému a moravskému ľudovému staveľstvu sa stala inšpiráciou pre jeho predvojnovú tvorbu. Jurkovič sa spolupodieľal aj na príprave Národopisnej výstave československej v roku 1895 v Prahe, ktorá mala za cieľ prezentovať kultúru Čechov a Slovákov na jednom mieste. Po skončení prvej svetovej vojny sa Jurkovič usadil v Bratislave, kde sa v roku 1919 stal vládnym komisárom na ochranu pamiatok na Slovensku. Neskôr zastával posty predsedu Umeleckej besedy slovenskej, predsedu Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea a predsedu Školy umeleckých remesiel. Jeho architektonická tvorba v 30. rokoch 20. storočia sa vyznačovala funkcionalizmom. Bol všestranne nadaný architekt, navrhoval nájomné domy, účelové budovy, vily, technické stavby. Po skončení druhej svetovej vojny sa zaslúžil o novovybudovanie viacerých slovenských miest.¹⁶ Dušan Jurkovič bol jedným z najvýznamnejších

architektov 20. storočia na Slovensku. K jeho najznámejším dielam patrí Mohyla M. R. Štefánika na Bradle, Kochovo sanatórium v Bratislave, Lanová dráha Tatranská Lomnica – Lomnický štít, Činžové domy a vily – Legionárske stavebné družstvo – Bratislava.¹⁷ Okrem architektonickej tvorbe sa venoval aj písaniu, jeho najznámejšie diela sú Dr. M. R. Štefánika na Bradle, Práce lidu našeho, Slowakische Voksarbeiten, Les Ouvrages Populaires des Slovaques a Skladacie domy rodinné z pálených tehliarskych výrobkov. Bratislava.

Alžbeta Güntherová Mayerová (1905 Bratislava – 1973 Bratislava)

Alžbeta Güntherová Mayerová je neoddeliteľnou súčasťou slovenského kultúrneho života. Narodila sa v Bratislave, študovala na maďarskej meštianskej škole, neskôr na evanjelickom lýceu a do roku 1924 na maďarskom paralelnom ústave nemeckého gymnázia.¹⁸ Vý-

¹⁴ CSÁDER, ref. 13, s. 75.

¹⁵ SVĚCHOTA, Lukáš. Václav Chaloupecký. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 68.

¹⁶ OROSOVÁ, Martina. Dušan Samuel Jurkovič. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 69.

¹⁷ BOŘUTOVÁ, Dana, et al. *Dušan Jurkovič: Súborná výstava architektonického diela*. Bratislava: SAS, 1993, s.8.

¹⁸ PEKARIKOVÁ, Barbora. A. Güntherová-Mayerová, jej činnosť v SNM v Martine v rokoch 1936 – 1942. In: HERUCOVÁ, M. (ed.) *Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 – 1973)*. Zborník príspevkov. Bratislava, 2003, s. 77.

¹² OROSOVÁ, Martina. Václav Mencl. In: *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 70.

¹³ CSÁDER, Viliam. *Rektori Univerzity Komenského 1919 – 2009*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2009, s. 76.

Obr. 9: Alžbeta Güntherová-Mayerová
Zdroj: <https://profil.kultury.sk>

tvorné základy získala v rokoch 1924 – 1925 na súkromnej maliarskej škole Gustáva Mallého v Bratislave,¹⁹ potom vo Viedni na Umeleckopriemyselnej akadémii v triede zameranej na úžitkovú grafiku. Vysokoškolské štúdiá v odbore dejiny umenia a archeológia absolvovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v roku 1930.²⁰

Pracovala v rôznych kníhtlačiarenských komerčných podnikoch v Bratislave aj na reklamnom oddelení firmy Bat'a v Zlíne. Od roku 1930 pôsobila v Mestskom múzeu ako kustódka a neskôr ako kronikárka mesta. Popritom pôsobila v Slovenskom národnom múzeu v Martine, kde sa v rokoch 1936 – 1942 podieľala na vytvorení stálej expozície kultúrohistorických zbierok a početných výstav, ako aj pri inštalovaní prvej slovenskej galérie SNM v Martine.²¹ V rokoch 1941 – 1945 pôsobila ako kustódka v SNM v Bratislave.²²

V rámci vedeckej publikačnej činnosti sa venovala najmä výtvarnému umeniu a gotike v Turci, výtvarným pamiatkam Oravy, ľudovému výtvarnému umeniu, či problematike umeleckých remesiel a úžitkového umenia. Jej meno ostane navždy späté s prvým vedecky poňatým súpisom pamiatok na Slovensku vydaným v troch zväzkoch (1967 – 1969).²³

V roku 1946 sa angažovala na poste referentky odboru ochrany pamiatok Povereníctva školstva a národnej osvety. Spoločne s Vladimírom Wagnerom organizovala záchranu vytypovaných pamiatok, zvoz hnutelných pamiatok z ohrozených objektov.²⁴

Pedagogickú činnosť zahájila na Univerzite Komenského v Bratislave, neskôr na Slovenskej vysokej škole technickej. Od roku 1949 prednášala na Pedagogickej fakulte a od polovice 60. rokov na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave.

Od roku 1952 sa A. Güntherová-Mayerová ako správkyňa venovala evidencii, inventarizácii a ohodnoteniu zbierok na Kaštieli Betliar a Krásna Hôrka, kam bola po vyst'ahovaní z Bratislavy z politických dôvodov vysídlená.²⁵

¹⁹ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna zost.: *Po stopách výtvarnej minulosti Slovenska. Výber z diela Alžbety Güntherovej-Mayerovej*. Bratislava: PALLAS, 1995, s. 5.

²⁰ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, ref. 19, s. 6.

²¹ Tamže.

²² PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, ref. 19, s. 7.

²³ Pozri: GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et. al. *Súpis pamiatok na Slovensku I-IV*. Bratislava: Obzor, 1967-1978.

²⁴ OROSOVÁ, Martina. Alžbeta Güntherová-Mayerová a Národná kultúrna komisia. In: *HERUCOVÁ, M. (ed.) Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 – 1973). Zborník príspevkov*. Bratislava, 2003, s. 54.

²⁵ TAKÁCSOVÁ-BÁNYÁSZOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 75.

Vladimír Wagner (1900 Viedeň – 1955 Bratislava)

Obr. 10: Vladimír Wagner
Zdroj: <http://www.pamiatkynaslovensku.sk/>

Vladimír Wagner sa spoločne s českými historikmi umenia Janom Hofmanom a Václavom Menclom považuje za jedného z budovateľov inštitucionálnych základov pamiatkovej starostlivosti na území Slovenska,²⁶ a tiež za zakladateľskú osobnosť slovenskej umenovedy.²⁷

Po absolvovaní stredoškolského štúdia na gymnáziu v Budapešti navštevoval brniansku techniku, odkiaľ po krátkom čase odišiel študovať na Karlovu univerzitu v Prahe. Tu úspešne obhájil titul magistra v odbore dejín umenia diplomovou prácou *Vplyvy v architektúre vrcholného baroka* pod vedením profesora Vojtěcha Birnbauma.²⁸

Po pražskom absolutoriu v roku 1925 sa na Štátnom referáte na ochranu pamiatok začal venovať reštaurovaniu diel starého sochárstva a maliarstva.²⁹ K jeho najvýznamnejším reštaurátorským počinom, na ktorých spolupracoval s reštaurátorom P. J. Kernom, patrili stredoveké nástenné maľby v kostole v Šarišských Dravciach (1928 – 1930), sv. Martina v Čeríne (1929 – 1931), sv. Filipa a Jakuba vo Švábovciach (1930-31), sv. Margity v Šiveticiach (1936) či v kostole sv. Ducha v Žehre (1939 – 1940).³⁰ So vznikom Slovenskej republiky a vypuknutím druhej svetovej vojny však došlo k zmenám v zameraní vlastnej pamiatkarskej práce Vladimíra Wagnera. Dozor nad obnovou architektonických pamiatok, ktorý bol doposiaľ náplňou práce jeho kolegu Václava Mencla, po jeho odchode pripadol práve jemu. Zásahy, na ktorých sa v 40. rokoch V. Wagner podieľal, hodnotí kunsthistorička Ingrid Ciulisová³¹ ako nie veľmi úspešné. Dodáva však, že priebeh pamiatkovej obnovy neriadil len sám Wagner – rozhodujúci hlas mal najmä majiteľ a správca, ktorým bol zväčša katolícky klerus. Príkladom sú obnovy farského Kostola sv. Andreja Apoštola v Ružomberku (1941 – 1942), či farského kostola sv. Juraja vo Sv. Juri (1942 – 1944), ale aj inde.³²

Od roku 1945 pôsobil Wagner v Štátnom múzeu v Bratislave a o dva roky na to začal prednášať dejiny umenia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (vtedy Slovenská univerzita).³³

Ako podpredseda osobitnej komisie zriadenej na tento účel vyhľadával Wagner po roku 1948 v Maďarsku umeleckohistorické pamiatky, ktoré tam boli vyvezené po rakúsko-maďarskom vyrovnaní a po rozpade monarchie. Rovnakej činnosti sa venoval aj po roku 1946 v prinavrátaní v Čechách deponovaných sloveník.³⁴

²⁶ CIULISOVÁ, Ingrid. Vladimír Wagner prvý slovenský pamiatkar. In: *Pamiatky a múzeá*, č. 1/1995, Bratislava: Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR, s. 68.

²⁷ Dostupné online na: <https://www.pamiatky.sk/sk/page/vladimir-wagner> [22.4.2020].

²⁸ Tamže.

²⁹ CIULISOVÁ, ref. 26, s. 68.

³⁰ Tamže.

³¹ Tamže.

³² Tamže.

³³ Dostupné online na: <http://www.pamiatkynaslovensku.sk/vladimir-wagner-1900-1955> [22.4.2020].

³⁴ CIULISOVÁ, Ingrid. *Dejepis umenia na Slovensku. Vybrané kapitoly*. Bratislava: VEDA, 2011, s. 164.

Na začiatku 50. rokov vypracoval spoločne s Alžbetou Gütherovou-Mayerovou štatút novej slovenskej pamiatkovej inštitúcie - Pamiatkového ústavu.³⁵

Branislav Varsík (1904 Myjava – 1994 Bratislava)

Obr. 11: Branislav Varsík. Prebal biografie *O čom mlčia archívy* z roku 1987.

Branislava Varsíka možno považovať za jedného z najaktívnejších osobností v oblasti histórie a archívnictva v období druhej svetovej vojny. Od roku 1915 študoval na gymnáziu v Nagykörösi v Peštianskej stolici a strednú školu ukončil v roku 1923 v Bratislave. Vysokoškolské štúdium histórie a geografie vo Viedni a v Bratislave úspešne ukončil v roku 1928 prácou na tému *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody*. Vďaka jeho úspešnosti a odhodlaniu získal hneď nasledujúci rok ročné štipendium na štúdium v Paríži.³⁶ Popri práci v Krajinskom archíve v Bratislave v rokoch 1931 – 1939 navštevoval štátnu archívnu školu v Prahe. K jeho ďalším pracovným skúsenostiam patrí aj funkcia prednostu Krajinského archívu, či inšpektora archívov a knižníc, v ktorej zotrval do roku 1951.³⁷ Na tomto poste bol po druhej svetovej vojne v septembri 1945 vyslaný hľadať archívne dokumenty, medzi ktoré patrili hodnotné knihy, rukopisy

i cirkevné predmety pochádzajúce zo Slovenska. Tie boli neskôr nájdené v meste Opava.³⁸ V roku 1939 bol B. Varsík vymenovaný slovenskou vládou za experta pre spisovú rozluku s Maďarskom.³⁹ V roku 1933 obhájil habilitačnú prácu a stal sa súkromným docentom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Neskôr, v roku 1940 sa stal riadnym profesorom katedry všeobecných dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (vtedy Slovenská univerzita).⁴⁰ Počas svojho života bol aktívny aj vo sfére publicistiky. Do roku 1974 zastával funkciu hlavného redaktora v zborníku *Historica*, ktorý vydávala Filozofická fakulta Univerzity Komenského. V roku 1931 spoluzakladal nezávislý týždenník *Politika* a bol jeho redaktorom i častým prispievateľom. Tiež bol častým účastníkom na medzinárodných

³⁵ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (úsek pamiatkovej starostlivosti) v rokoch 1951-1981. In: *30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave*. Bratislava: OBZOR, 1981, s. 11.

³⁶ Dostupné online na: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-vseobecnych-dejin/historia-katedry/z-galerie-pracovnikov-katedry/branislav-varsik/> [22.4.2020].

³⁷ VARSÍK, Branislav. *O čom mlčia archívy. Osudy slovenských archívov počas 2. svetovej vojny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987. s. 268

³⁸ VARSÍK, ref. 38, s. 269.

³⁹ VARSÍK, ref. 38, s. 267.

⁴⁰ Dostupné online na: http://muop.bratislava.sk/assets/File.ashx?id_org=600176&id_dokumenty=5114 [22.4.2020].

historických zjazdov (v roku 1948 v Paríži, v roku 1965 vo Viedni a v roku 1970 v Moskve).⁴¹ K jeho najvýznamnejším vedeckým počinom možno zaradiť v Zborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského príspevok *Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku* (1926), habilitačnú prácu *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody* z roku 1932, doktorskú prácu *Slovenské listy a listiny z 15. a 16. stor.*, či jeho autorské monografie *Národnostný problém trnavskej univerzity* (1938) a *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach* (1940). Počas svojho života získal B. Varsík množstvo vyznamenaní, z ktorých nemožno opomenúť Zlatú medailu Univerzity Komenského (1963) či Rad práce (1969).⁴²

Obr. 12: Vendelín Jankovič

Zdroj: <https://www.pamiatky.sk>

Vendelín Jankovič (1915 Cífer – 1997 Báhon)

Študoval na gymnáziu v Banskej Štiavnici a v Bratislave na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity, odbor slovenský jazyk a dejepis. Po skončení štúdií pracoval v Krajinskom archíve (neskôr premenovaný na Archív Ministerstva vnútra a Archív Povereníctva vnútra) neskôr aj ako komisár a hlavný komisár archívnej služby.

Na začiatku svojej publikačnej činnosti sa venoval náboženským a kultúrnym dejinám a histórii Banskej Štiavnice a Trnavy. Jednou z najvýznamnejších štúdií, ktorým sa venoval bola jeho práca o prvom kamaldulskom⁴³ preklade Svätého písma do slovenčiny (1946 – 1947).

V roku 1946, patrili medzi zakladateľov Slovenskej historickej spoločnosti a stal sa jej prvým vedeckým tajomníkom. V medzivojnovom období

bol istý čas členom HSLS v Cíferi a to ho doviedlo až k vypočúvaniu a zatknutiu v septembri 1947. Nasledovala dvojročná vyšetrovacia väzba, rýchly súd a väzenie. V Leopoldove strávil päť rokov života. Po prepustení mohol pracovať len ako knihovník na vysunutých pracoviskách Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej v období rokov 1954 – 1959.

Vtedajší riaditeľ, Ing. Ján Hraško, ho prijal 5. decembra 1959 do Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, špeciálne na archívne výskumy, postupne sa zaradil medzi najuznávanejších odborníkov modernej monumentológie. Bol jedným z prvých historikov, ktorí sa systematicky venovali dejinám ochrany pamiatok v Uhorsku a na Slovensku. Štúdie Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950 (1973), Príspevok k dejinám pamiatkovej starostlivosti v druhej polovici 19. storočia (1973), Dejiny SÚPSOP-u v rokoch 1951 – 1981 (1981), ako aj monografia Viktor Myskovszky, 1838 – 1909 (1973) patria ku kľúčovým a dodnes neprekonaným prácam.⁴⁴

⁴¹ Dostupné online na: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-vseobecnych-dejin/historia-katedry/z-galerie-pracovnikov-katedry/branislav-varsik/> [22.4.2020].

⁴² Tamže.

⁴³ <https://www.pamiatky.sk/sk/page/vendelin-jankovic> [4.3.2020]

⁴⁴ <https://www.pamiatky.sk/sk/page/vendelin-jankovic-osobnosti> [4.3.2020]

Alfréd Piffel (1907 Kerhatice nad Orlicí – 1972 Bratislava)

Obr. 13: Alfréd Piffel
Zdroj: <https://img.projektn.sk>

Alfréd Piffel bol architekt, archeológ, maliar a grafik. V roku 1947 vyhral konkurz na miesto profesora dejín architektúry na vtedajšej Slovenskej vysokej škole technickej (dnes STU) v Bratislave. Neskôr sa stal prvým dekanom Fakulty dejín architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT. Dokumentoval nálezy na Devínskom hrade, Vodnej veži v Bratislave a Gerulate v Rusovciach. Ako vedúci výskumu zvyšku bratislavského Podhradia mohol pred jeho zbúraním dokončiť dokumentačné práce, ktorým sa venoval spolu s jeho študentmi z fakulty architektúry vykonávať už v roku 1949. Bol tiež autorom prvej koncepcie obnovy Bratislavského hradu, ktorá spočívala v obnove

do podoby zodpovedajúcej poslednému obdobiu jeho vývoja. Rozsah obnovy zahŕňal iba hradný palác a čestné nádvorie s víťaznými bránami.⁴⁵

Ján Geryk (1892 Zárčie – 1978 Martin)

Obr. 14: Ján Geryk
Zdroj: <https://docplayer.org>

Syn učiteľa a zberateľa ľudových piesní Ľudovíta Geryka. Študoval v učiteľských ústavoch v Šoporni a Banskej Štiavnici, v roku 1932 absolvoval Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Učil na školách v Zárčí, Vydrnej a v Brezovej pod Bradlom. Bol etnograf a múzejný pracovník. V roku 1926 sa stal tajomníkom MSS a o rok neskôr správcom Slovenského národného múzea v Martine, v rokoch 1949 – 1959 sa stal jeho riaditeľom a angažoval sa pri stavbe novej budovy múzea, veľa času a tiež aj vlastných financií venoval zbieraniu múzejných predmetov. Bol jedným zo spoluzakladateľov a vedúcim funkcionárom Zväzu slovenských múzeí, zbieral aj slovenské ľudové piesne a pôsobil v Speváckom zbore slovenských učiteľov. Vydal dve zbierky ľudových piesní, bol autorom desiatok vedeckých prác a štúdií z oblasti národopisu a múzejníctva. V roku 1971 mu udelili vyznamenanie za vynikajúcu prácu a bol nositeľom Rádu SNP 2.

Mária Kosová – Kolečányi (1918 Ružomberok – 1985 Bratislava)

Mária Kosová–Kolečányi bola jednou zo zakladateľských osobností folkloristiky na Slovensku, vedkyňou známou aj v pamiatkarskej činnosti, patrila k prvým pracovníkom Národopisného ústavu SAV (dnes Ústav etnológie SAV). Vyštudovala odbor slovenčina a francúzština na FiF UK Bratislava, zapájala sa vo vedeckej práci účasťou na tzv. Wollmanovskej zberateľskej akcii mimoriadneho terénneho výskumu v dejinách folkloristiky, a to k materiálom ľudovej

Obr. 15: Mária Kosová – Kolečányi a prezident ICOMOS-u Pietro Gazzola (vpravo)
Zdroj: <http://www.pamiatky.sk>

slovesnosti. Venovala sa netradičnému žánru ľudovej prózy na Slovensku – memorátom. Interdisciplinárnym prístupom spracovávala problematiku „nositeľa“ vo folklóre (teória textu). Na Národopisnom ústave SAV pracovala v rokoch 1946 – 1951, 1969 – 1985. Existencie bola postihnutá v rámci tzv. Akcie B (operácia núteného presídlenia určitých osôb z Prahy, Bratislavy a ďalších miest na vidiek v rokoch 1952 – 1953), keďže musela pracovať mimo folkloristiky. V rokoch 1966 – 1969 sa zamestnávala na vtedajšom Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, vykonávala funkciu vedeckej redaktorky zborníka Ochrana pamiatok a v rokoch 1968 – 1970 zborníka Monumentorum tutelae. Bola členkou viacerých medzinárodných národopisných spoločností: Union of Anthropology and Ethnology (od r.1965), Société internationale d'Ethnographie et de Folklore (od r.1967), International Society for Folk

Narrative Research a domácej Slovenskej národopisej spoločnosti. V spolupráci s historičkou výtvarného umenia PhDr. A. Guntherovou - Mayerovou zostavila katalóg exponátov k Výstave Slovenského ľudového umenia v Umeleckej besede Bratislava (1948), stáva sa spoluredaktorkou Súpisu pamiatok na Slovensku (1954).⁴⁶

Zoznam prameňov a literatúry

- AMBRUŠOVÁ, Ursula. Dr. Imrich Henszlmann- život a dielo. In: *Monument revue*. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva, roč. 2, č. 2, 2013, s. 42-44.
- BOŘUTOVÁ, Dana, et al. *Dušan Jurkovič: Súborná výstava architektonického diela*. Bratislava: SAS, 1993, 245 s. ISBN 80-900483-5-8.
- BUDAY, Peter. František Florián Rómer (1815 Bratislava – 1889 Oradea). In: *Monument revue*. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu poznávania kultúrneho dedičstva, roč. 1, č. 2, 2012, s. 40-43.
- BUDAY, Peter. Pokus(y) o súpis. Evidencia a inventarizácia pamiatok v Uhorsku. In: *Monument revue*. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva, roč. 6, č. 1, Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2017, s. 26-31.
- CIULISOVÁ, Ingrid. Lesk a bieda slovenskej kunsthistórie I. (Slovenský dejepis umenia 1919–1938). In: *ARS*, 1993, č. 1, s. 66-75. ISSN 0044-9008.
- CIULISOVÁ, Ingrid. Vladimír Wagner prvý slovenský pamiatkar. In: *Pamiatky a múzeá*, 1995, č. 1, s. 68-70. ISSN 1335-4353.
- CIULISOVÁ, Ingrid. *Dejepis umenia na Slovensku. Vybrané kapitoly*. Bratislava: VEDA, 2011. ISBN 978-80-224-1204-9.
- CSÁDER, Viliam. *Rektori Univerzity Komenského 1919 – 2009*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2009, 184 s. ISBN 978-80-223-2645-2.

⁴⁵ MRŇA, Ľubomír. Architekt Alfréd Piffel. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 41, 1992, č. 3, s. 42-43.

⁴⁶ <https://www.pamiatky.sk/sk/page/maria-kosova-kolecanyi> [10.3.2020].

- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta et. al. *Súpis pamiatok na Slovensku II*. Bratislava 1968.
- JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850–1950. In: *Monumentorum Tutela–Ochrana pamiatok*, č.10, Bratislava: SÚPSOP, 1973, s. 7-60.
- KAČÍREK, Ľuboš. Učiteľ, pamiatkar a muzeológ Jozef Könyöki (1829-1900). In: *Nám i budúcním (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů) : materiály z odborné konference konané 7.-8. listopadu 2006 v Přerově*. Přerov: Muzeum Komenského, 2007, ISBN:978-80-254-0871-1, s. 281-287.
- ORIŠKO, Štefan – BUDAY, Peter. *Pramene k umelecko-historickému bádaniu a ochrane pamiatok na Slovensku (1846-1918)*. Bratislava : Stimul : Katedra dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 2017 ISBN:9788081271984, 262 s.
- OROSOVÁ, Martina. Alžbeta Güntherová-Mayerová a Národná kultúrna komisia. In: HERUCOVÁ, M. (ed.) *Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 – 1973)*. Zborník príspevkov, Bratislava: Gerlach Print, 2003. ISBN 80-891420-3-6.
- OROSOVÁ, Martina. Dušan Samuel Jurkovič. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 68. ISSN 1335-4353.
- OROSOVÁ, Martina. Jan Hofman. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 68. ISSN 1335-4353.
- OROSOVÁ, Martina. Václav Mencl. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s.70. ISSN 1335-4353.
- PEKARIKOVÁ, Barbora. A. Güntherová-Mayerová, jej činnosť v SNM v Martine v rokoch 1936 – 1942. In: HERUCOVÁ, M. (ed.) *Stretnutie so životom a dielom Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905 – 1973)*. Zborník príspevkov, Bratislava: Gerlach Print, 2003, s. 70-80. ISBN 80-891420-3-6.
- PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna (ed.). *Po stopách výtvarnej minulosti Slovenska. Výber z diela Alžbety Güntherovej-Mayerovej*. Bratislava: PALLAS, 1995. ISBN 80-709502-1-8.
- SVĚCHOTA, Lukáš. Václav Chaloupecký. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, 2009, č. 4, s. 68. ISSN 1335-4353.
- TAKÁCSOVÁ-BÁNYÁSZOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku v Betliari. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 69-81. ISSN 1339-2204.
- VARSÍK, Branislav. 1987. *O čom mlčia archívy: Osudy slovenských archívov počas 2. svetovej vojny*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987. 224 s.

Internetové zdroje

http://muop.bratislava.sk/assets/File.ashx?id_org=600176&id_dokumenty=5114

<http://www.pamiatkynaslovensku.sk/vladimir-wagner-1900-1955>

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-vseobecnych-dejin/historia-katedry/z-galerie-pracovnikov-katedry/branislav-varsik>

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-vseobecnych-dejin/historia-katedry/z-galerie-pracovnikov-katedry/branislav-varsik/>

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-vseobecnych-dejin/historia-katedry/z-galerie-pracovnikov-katedry/branislav-varsik/>

<https://www.pamiatky.sk/sk/page/vladimir-wagner>

Výstavné panely

Ochrana pamiatok na Slovensku v rokoch 1850 – 1951

Katedra etnológie a muzeológie
Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

Pedagógovia:

doc. Ľuboš Kačírek, PhD.
prof. PhDr. Pavol Tišliar PhD.

Študenti:

Bc. Mária Garanová Krišťáková Bc. Margaréta Hernando
Michaela Klaciková Bc. Viera Molnárová
Bc. Lívia Neumannová Bc. Dominika Sadová
Juraj Spiritza Bc. Alexandra Žovincová

Grafická úprava:

Bc. Margaréta Hernando

Vznik pamiatkovej ochrany do roku 1918

V habsburskej monarchii sa aktivity v oblasti záchrany pamiatok formovali už počas 1. polovice 19. storočia. Prvým pamiatkovým orgánom monarchie sa stala **Cisársko-kráľovská centrálna komisia pre pamiatky**, ktorá vznikla **31. decembra 1850**. Komisia rozvinula vlastné umelecko-historické bádanie predovšetkým zamerané na architektonické pamiatky. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní bola v Uhorsku zriadená **Dočasná komisia pre pamiatky**, ktorá sa prijatím pamiatkového zákona transformovala na **Krajinskú komisiu pre pamiatky**. Venovala sa výskumu, dokumentácii, popularizácii a záchrane kultúrnych pamiatok. V 2. polovici 19. storočia sa rozvíjala aj činnosť ďalších pamäťových inštitúcií. Vznikli múzeá, knižnice a sieť archívov (župné, mestské, obecné, súkromné ...), ktoré spadali pod dozor **Inšpektorátu múzeí a knižníc**.

1850 – 1872 (1867)

Cisársko-kráľovská centrálna komisia pre pamiatky
Prvým pamiatkovým orgánom v Habsburskej monarchii so sídlom vo Viedni. Jej hlavnou úlohou bola tvorba registra pamiatok, ich výskum a osveta. Vyjadrovala sa k demolácii historických objektov, dokumentovala ich a vystupovala ako poradný zbor pri pamiatkových obnovách. Centrálnu komisiu pre pamiatky tvoril centrálny výbor a externí dobrovoľní pracovníci – korešpondenti a konzervátori, ktorí pracovali v teréne. Kompetencia Centrálny komisie sa vzťahovala na uhorskú časť monarchie do roku 1872.

1867

Rakúsko-uhorské vyrovnanie
Právne rozdelenie (dualizmus) Rakúskeho cisárstva na dve krajiny Rakúsko a Uhorsko, ktoré boli spojené len osobou panovníka, spoločnými ministerstvami zahraničia, vojny a financií. Každá krajina si vytvárala vlastný právny systém, ktorý sa dotkol aj pamiatkovej oblasti.

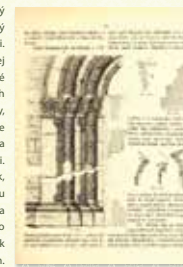
1872 – 1881

Dočasná komisia pre pamiatky
Komisia bola zriadená ministerstvom kultu a vzdelávania so sídlom v Budapešti. Nadviazala na systém práce centrálny pamiatkovej komisie vo Viedni. Tvoril ju výbor a externí členovia. Zabezpečovala najmä vydávanie stanovisk k obnovám (reštaurovaniu) pamiatok, vypracovanie ich súpisov, dokumentácie a kategorizácie, ako aj dohľad nad starostlivosťou o ne. Komisia nadviazala na publikačné aktivity archeologickej komisie.

1881 – 1918

Krajinská komisia pre pamiatky (Uhorská pamiatková komisia)

Štátna inštitúcia pôsobiaca ako odborný orgán ministra kultu a vzdelávania, ktorý vykonával aj dozor nad pamiatkami. Komisia pokračovala v odbornej a úradnej evidencii pamiatok. Hlavné činnosti boli výskum pamiatok, ich dokumentovanie (plány, grafiky, kresby, akvarely a neskôr fotografie pamiatkových objektov) a záchrana i osveta pamiatkovej starostlivosti. Tlačou vydala súpis uhorských pamiatok, vrátane hnutelných. Konzerváciu a údržbu pamiatok vystriedala obnova a reštaurovanie. V roku 1902 pribudli do náplne komisie propagácia pamiatok a šírenie záujmu a úcty k pamiatkam.

do 1850

Mimoriadne dôležitú úlohu pri formovaní inštitucionálnej ochrany pamiatok zohrali regionálne archeologické, historické, okrášľovacie, prírodovedné a lekárske spolky. Aktivity akademikov, vedľancov, vedcov, historikov a umelcov naznačovali základy prístupu k pamiatkam, ich zachovávaniu a šíreniu informácií o nich.

1858 – 1872

Archeologická komisia Uhorskej akadémie vied

Prevzala kompetencie centrálny komisie po roku 1866, kedy sa uzavrela dočasná dohoda medzi centrálnou komisiou vo Viedni a archeologickou komisiou v Pešti. Cieľom bol výskum domácich archeologických lokalít, sledovanie širšieho kontextu domácich pamiatok a vydávanie knižných diel.

Pojem pamiatka v 19. storočí označoval každú stavbu, ktorá sa nachádzala na pozemku alebo v „zemi“ s historickou, umeleckou alebo kultúrnou hodnotou.

1881

Zákonný článok XXXIX: 1881 o zachovaní umeleckých pamiatok

Zákon určoval povinnosti vlastníkov pamiatok. Pri ich zanedbaní mohlo ministerstvo naľadiť sankcie. Na základe stanoviska pamiatkovej komisie rozhodovalo ministerstvo o tom, ktoré pamiatky sa mali zachovať a aké úpravy bolo možné na nich vykonať. Zákon mal slúžiť aj ako nástroj proti vandalizmu, páchanému na pamiatkach a proti vývozu archeologických nálezov.

1897 – 1918

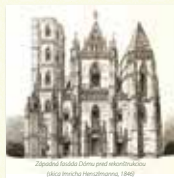
Krajinský (Uhorský) hlavný inšpektorát pre múzeá a knižnice

Dozeral nad inštitúciami, ktoré získavali od štátu finančnú podporu, organizoval odborné kurzy pre správcov múzeí, sprostredkoval výmenu predmetov a vydával vedecké práce.

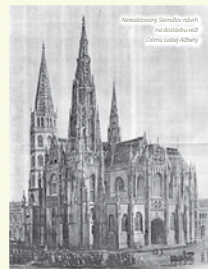

Obnova pamiatok do roku 1918 na príklade Dómu sv. Alžbety

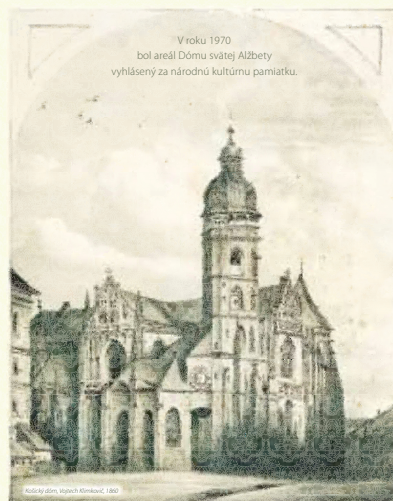
V 19. storočí sa v pamiatkovej obnove venoval priestor najmä sakrálnnej architektúre a záchrane, reštaurovaníu a konzervovaniu nástenných malieb. Neskôr sa do pozornosti dostali aj svetské pamiatky, ako boli hradby, bašty či mestské brány. Základom vtedajšej pamiatkovej obnovy bola **puristická metóda** založená na obnove pamiatky do jednotného slohu a odstránení všetkých prvkov iných, neskorších umeleckých štýlov. Koncom 19. storočia sa od tejto metódy postupne ustupovalo a pod vplyvom tzv. **Viedenskej školy** na čele s Aloisom Rieglom (1858 – 1955) a Maxom Dvořákom (1874 – 1921) sa presadila **analytická metóda** pamiatkovej obnovy založená na celkovom hodnotení pamiatky.

Fábryho rekonštrukcia (1858 – 1863)
Prvá obnova sa uskutočnila v čase pôsobenia košického biskupa **Ignáca Fábryho** pod dohľadom **centrálnej komisie** vo Viedni, pri ktorej asistoval **Imrich Henszlmann**. Financovala sa z členských príspevkov **Spolku kostola svätej Alžbety**. Rekonštrukcia sa dotkla výmeny niektorých portálnych sôch, strešnej krytiny, osadenia nových vitráží, opravy južnej predsiene a romantizujúcej výmalby interiéru. **Neodstránilo sa statické narušenie** konštrukcie domu.

Odmietnuté zásahy
Všetky gotické prvky plánoval prestaviť **Imrich Steindl**. Navrhoval nahradit' rokokovú helmicu **Žigmundovej veže** osemhranným ihlanom s bohatou kamenárskou výzdobou. Počítal aj s **dostavbou Matejovej veže**. Tieto **zábery však pamiatková komisia odmietla** a požadovala **čo najúspornejšiu výmenu starých kamenných častí za nové**. Regotizácia veží sa nerealizovala aj pre nedostatok finančných prostriedkov.

V roku 1970 bol areál Dómu svätej Alžbety vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku.

Veľká rekonštrukcia (1877 – 1896)

Veľká rekonštrukcia domu sa stala jednou z priorit **dočasnej pamiatkovej komisie**, ktorú financovala prevažne uhorská vláda zo štátneho rozpočtu. Hlavným projektantom bol **Imrich Steindl**. Vypracoval projekt novej **puristickej prestavby** chrámu, čoho výsledkom bolo **prebudovanie katedrály z troj na päťlódovú**. **Starý chór bol odstránený** a na jeho mieste sa vybudovala jeho predĺžená replika s väčším počtom pilierov. Na chráme boli upravené obvodové múry, štíty lodí, oporné piliere, chrblice, rímly a okenné kružby a odstránené „slohovo nečisté“ časti stavby – napríklad aj neskorogotická **Kaplnka svätého Jozefa**. Výrazne bola obnovená plastická výzdoba portálov a vymenená stieška Matejovej veže. Vytvorila sa **neogotická vežička** na križní hlavnej a priečnej lode (sanktusovník).

Chór
Pôvodný chór bol po vybraní ponechaný ako druhotný stavebný materiál. Objavil ho rakúsky zberateľ stredovekých pamiatok **Johann Nepomuk Wilczek**, ktorý ho odkúpil. Chór zabudoval na svojom hrade **Kreuzenstein** neďaleko Viedne do prechodového mostíka medzi dvoma hradnými kridlami. Dostal pomenovanie **Kaschauer Gang** (Košická chodba).

Katedrálna krypta

V roku 1906 postavili pod severnou bočnou lodou novú katedrálnu kryptu podľa projektu **Frigyssa Schuleka** pre uloženie prenesených pozostatkov kniežaťa **Františka II. Rákociho** a jeho spoločníkov z Turecka.

Stavbyvedúci a stavebný dozor

Hlavným stavbyvedúcim bol v rokoch 1877 – 1880 **Jozef Weber** a v rokoch 1880 – 1896 **Viliam Fréde**. Dozor nad stavbou mal rakúsky architekt **Friedrich von Schmidt**. Nástupcom projektanta **Imricha Steindla** sa stal **Otto Szehló**, ktorý pri rekonštrukcii uplatnil **konzervačnú metódu**, na rozdiel od puristickej metódy jeho predchodcu.

Formovanie slovenskej pamiatkovej ochrany v medzivojnovom období (1918 – 1938)

Obdobie **po 1. svetovej vojne** sa vyznačuje zmenami v ochrane pamiatok na území Slovenska. Právomoci pamätových a pamiatkových inštitúcií pôsobiach v Rakúsko-Uhorsku na našom území zanikli. **Vznikla úplne nová organizačná štruktúra ochrany kultúrneho, ale aj prírodného dedičstva**. Nešlo teda len o stavebné pamiatky, ale aj archívy, knižnice, múzeá a prírodné rezervácie. Pamiatková ochrana prebrala myšlienky z predošlého obdobia. Tieto prispôbila novým spoločenským pomerom a aktuálnym potrebám pamiatkovej ochrany. **V platnosti ostal zákon o zachovaní pamiatok z roku 1881**, ktorý bol symbolom pokračujúceho právneho dualizmu. Do nového právneho systému bol **včlenený Recepcnou normou (z. č. 11/1918 Zb.)**. Nová organizácia pamiatkovej ochrany si vyžadovala aj nové personálne obsadenie a za rozvoj tejto oblasti vďačíme mnohým významným osobnostiam.

1919
Vládny komisariát na ochranu pamiatok
Vládnym komisárom na ochranu pamiatok sa stal architekt **Dušan Jurkovič**. V platnosti ostali uhorské pamiatkové zákony. Vládny komisariát rozhodoval o všetkých zásahoch, ktoré mali vplyv na ochranu pamiatok a prírody. Pod komisariátom padal dohľad nad nehnuteľnými pamiatkami, dohľad nad verejnými, cirkevnými a cechovými zbierkami a múzejnými predmetmi. Taktiež dozeral aj nad vývozom pamiatok. Komisariát zabezpečoval aj revízie v slovenských múzeách. Vládny komisariát sa venoval aktívnej tvorbe prvej evidencie pamiatok na Slovensku, z ktorej mal vzniknúť ústredný zoznam pamiatok na našom území.

1922
Transformácia Vládneho komisariátu na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku
Už v roku 1922 končí Vládny komisariát svoju aktivitu a zaniká. Ochrana pamiatok a múzejníctva boli pridelené pod **Inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku**. Z iniciatívy **Jana Hofmana** a **Václava Chaloupeckého** vznikol pod inšpektorátom **Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku**. Pracovali v ňom osobnosti ako **Vladimír Wagner** či **Václav Menci**. Aj keď **Štátny referát** bol jedným z troch najdôležitejších pamiatkových úradov v Československu, už od svojho vzniku bojoval s nedostatkom financií a ďalších kvalifikovaných pracovníkov. V roku 1931 sa referát na ochranu pamiatok odčlenil od Inšpektorátu archívov a knižníc. Naďalej však spadl pod Ministerstvo školstva. **Štátny referát** sa aktívne pokúšal o záchrany pamiatok napríklad bratislavského Starého Mesta.

1919
Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku
Za prvého štátneho inšpektora archívov a knižníc na Slovensku vymenovali historika **Václava Chaloupeckého**. Úlohou inšpektorátu bol dozor nad verejnými aj súkromnými knižnicami a archívmi. Reorganizoval sieť archívov a knižníc, zabezpečoval ich fungovanie aj na vedecké a bádateľské účely.

V minulosti pojem pamiatka znamenal prevažne nehnuteľné stavebné objekty sakrálného charakteru. Po roku 1918 sa už do poznanosti dostáva aj svetská, ľudová architektúra, hnutelné, ale aj nehnuteľné pamiatky, či dokonca prírodné dedičstvo.

1922 – 1927
Obnova Čičmian
V dôsledku devastujúceho požiaru v roku 1921 sa pristúpilo k najväčšej a najkomplexnejšej päťročnej obnove obce Čičmany ležiacej v kotline Strážovských vrchov neďaleko Žiliny.

Jan Hofman (1883 – 1945)

Pôvodne vyštudoval právo, no už počas štúdií aktívne navštevoval prednášky z dejín umenia, etnografie, kultúrnej histórie a folkloristiky. Svoje vedomosti z oblasti monumentológie si priniesol zo zahraničných kurzov, najmä z Mníchova a Viedne. V roku 1919 bol menovaný do funkcie referenta ochrany pamiatok vo Vládnom komisariáte na ochranu pamiatok v Bratislave. Od roku 1927 zastával funkciu vrchného komisára na ochranu pamiatok v Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovensku. Počas svojho pôsobenia v Bratislave prednášal na Univerzite Komenského o ochrane pamiatok a múzejníctve.

Václav Menci (1905 – 1978)

Václav Menci vyštudoval históriu. Už počas svojho štúdia zavítal na Slovensko, kde sa v rokoch venoval výskumu drevených kostolov. Od roku 1930 pracoval na poste technického komisára v Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovensku. Venoval sa najmä výskumu románskej a gotickej architektúry na Slovensku, ako aj obnove sakrálnnej architektúry na Slovensku. V roku 1939 odišiel do Prahy a po ukončení vojny a návrate na Slovensko uskutočnil myšlienku vyhlásenia mestských pamiatkových rezervácií a rezervácií ľudovej architektúry.

Obnova pamiatok po roku 1918 na príklade Čičmian

Rázovitá obec **Čičmany** je **vdaka svojej výzdobe výnimočným dokladom ľudového staviteľstva** na území dnešného Slovenska. Avšak časť obce, ako ju poznáme dnes, prešla v prvej polovici 20. storočia viacerými stavebnými úpravami v dôsledku požiarov, ktoré v roku **1921 zničili značnú časť obce**. Dôsledkom toho bolo poškodených 49 domov a vyše 500 obyvateľov prišlo o strechu nad hlavou.

Správa o zničení obce dorazila aj k vládnu komisárovi na ochranu pamiatok na Slovensku Dušanovi Jurkovičovi. Ten už necelý rok po požiari začal s komplexnou obnovou Čičmian. Ľudom postihnutým požiarom poskytol štát vyše 2 000 m³ dreva. Na samotnej obnove sa podieľali najmä obyvatelia obce, ktorí mali ako podmienku zachovať pôvodnú drevenú architektúru v miestnom štýle. Avšak pri výstavbe nových domov ľudia nerespektovali pôvodný plán obce a stavali si viac domov na väčších parcelách. Z pôvodne nepravidelnej zástavby sa začala formovať sieť pravidelných menších uličiek, ktoré sa napájali na hlavnú ulicu. Na tento fakt upozornil miestny učiteľ Vládny komisariát na ochranu pamiatok. V dôsledku tohto sa vypracoval nový zastavovací plán obce, podľa ktorého sa obnova ukončila v roku 1927. Celkovo bolo postavených 66 obytných domov a 29 hospodárskych stavieb, z ktorých typovým plánom vyhovovalo 42 domov a 17 hospodárskych objektov.

Stavebné práce

V závislosti od veľkosti stavebných parcely boli vyprojektované tri typy domov:

- prízemný typ domu so spoločnou obytnou aj hospodárskou časťou pod jednou strechou
- prízemný dom so samostatnou obytnou a hospodárskou časťou
- poschodový typ domu.

Plán obce a metodika
Pôvodný zostavovací plán obce vypracoval Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku. Podrobnú metodiku obnovy navrhoval architekt a hlavný komisár na ochranu pamiatok Dušan Samuel Jurkovič v roku 1922.

Osobnosti pamiatkovej ochrany

Dušan Samuel Jurkovič (1868 – 1947)

Dušan Jurkovič vyštudoval stavebný odbor na Štátnej priemyselnej škole vo Viedni. V roku 1899 si otvoril v Brne svoju vlastnú architektonickú kanceláriu. Jeho láska k slovenskému a moravskému ľudovému staviteľstvu sa stala inšpiráciou pre jeho predvojnovú tvorbu. Po skončení 1. svetovej vojny sa Jurkovič usadil v Bratislave, kde sa v roku 1919 stal vládnym komisárom na ochranu pamiatok na Slovensku. Neskôr zastával posty predsedu Umeleckej besedy slovenskej, predsedu Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea a predsedu Školy umeleckých remesiel. Jeho tvorba v 30. rokoch 20. storočia sa vyznačuje funkcionalizmom. Po skončení druhej svetovej vojny sa zaslúžil o novovybudovanie viacerých slovenských miest. Dušan Jurkovič je jedným z najvýznamnejších architektov 20. storočia na Slovensku.

Václav Chaloupecký (1882 – 1951)

Profesor Václav Chaloupecký vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. V máji roku 1919 bol menovaný za Štátneho inšpektora archívov a knižníc pre Slovensko. V neskorších rokoch pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave ako profesor česko-slovenských dejín, v akademickom roku 1937/1938 ako rektor Univerzity Komenského. Podieľal sa na založení vlastivedného spolku v Bratislave. Na Slovensku pôsobil do roku 1938.

Ochrana pamiatok počas 2. svetovej vojny

V roku 1939 na nátlak nacistického Nemecka zanikla vyhlásením Slovenského štátu Československá republika. Agenda bývalého Štátneho referátu na ochranu pamiatok prešla na novoutvorený Pamiatkový referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. Počas 2. svetovej vojny sa jeho pozornosť zameriavala najmä na ochranu pamiatok pred ničivým dopadom vojnových operácií a tiež nekontrolovaným vývozom pamiatok pred ukončením vojny a prechodom frontu.

1939 – 1945
Pamiatkový referát Ministerstva školstva a národnej osvety Viedúcim referátu sa stal Vladimír Wagner, ktorý pôsobil v oblasti pamiatkovej ochrany už v medzivojnovom období. Významnou oporou v praktických, teoretických, organizačných i technických prácach súvisiacich s pamiatkovou starostlivosťou sa stala Alžbeta Güntherová-Mayerová.

od 1939
Branislav Varsík štátnym inšpektorom archívov a knižníc Inšpektorát archívov a knižníc pokračoval vo svojej činnosti aj počas 2. svetovej vojny, avšak došlo k jeho reorganizácii. Na čele inšpektorátu stál historik Branislav Varsík. Druhým inšpektorom pre ríšskokatolícke archívy a knižnice sa stal Vojtech Bucko, ktorý zastával túto funkciu do roku 1944.

Vojnové obdobie charakterizoval oficiálne podporovaný vzostup národného povedomia a úsilie postarať sa o vybrané pamiatkové objekty. Najzásadnejšie obnovy sa realizovali na budove Grasalkovičovej paláca, ktorý bol adaptovaný pre účely Prezidentského paláca a susediaceho Arcibiskupského paláca pretvoreného pre účely Ministerstva zahraničných vecí.

Osobnosti pamiatkovej ochrany

Vladimír Wagner (1900 – 1955)

Zakladateľská, všestranná osobnosť slovenskej umenovedy. Po vypuknutí vojny dozeral na obnovu architektonických pamiatok. V rokoch 1947 – 1948 sa uplatnil ako pedagóg – prednášal dejiny umenia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Je autorom prvých dejín slovenského výtvarného umenia. V povojnovom období sa podieľal na restituácii pamiatok z Maďarska vyvezených z územia Slovenska po raskúsko-uhorskom vyrovnaní a po vzniku ČSR. Spoločne s Alžbetou Güntherovou-Mayerovou v roku 1950 vypracoval štátu novú slovenskej pamiatkovej inštitúcie – Pamiatkového ústavu.

Alžbeta Güntherová Mayerová (1905 – 1973)

Spoluzakladateľka slovenskej umenovedy, výtvarná historička a pamiatkarka. Praktické výtvarné vzdelanie získala na štátnej výtvarnej škole Gustáva Malého a vysokoškolské vzdelanie na Univerzite Komenského v Bratislave v odbore dejiny umenia a archeológia. Pôsobila vo viacerých múzejných inštitúciách a prednášala múzejníctvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od septembra 1946 bola referentkou odboru ochrany pamiatok Poverenia školstva a národnej osvety, kde spolu s Vladimírom Wagnerom organizovala záchranu vypýpaných pamiatok a zvoz hnutelných pamiatok z ohrozených objektov.

Branislav Varsík (1904 – 1994)

Študoval históriu vo Viedni a geografiu vo Viedni, Prahe a Bratislave. Počas pôsobenia v Krajskom archíve v Bratislave (1931 – 1939) absolvoval štúdium na štátnej archívnej škole v Prahe. Až do roku 1951 pôsobil ako inšpektor archívov a knižníc. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského bol od roku 1940 profesorom katedry všeobecných dejín, kde prednášal slovenské dejiny.

Povojnový pamiatkový vývoj do roku 1951

V roku 1944 sa počas vojny pamiatky, ako aj múzeá dostali do bezprostredného nebezpečenstva. **Pamiatkový fond na Slovensku utrpel značné škody hlavne po prechode frontu. K hlavným povojnovým problémom slovenského múzejníctva patrili najmä zložité situácie súvisiace s rekonštrukciou a opravami poškodených budov, s ošetrovaním poškodených zbierkových predmetov a ich čiastočnou náhradou. Začiatok 50. rokov znamenal taktiež decentralizáciu a reštrukturalizáciu existujúcej múzejnej siete. Inštitúcie sa začali poštáťňovať, prednostne Slovenské múzeum a Slovenské národné múzeum. V roku 1951 vznikol Pamiatkový ústav ako dozorná inštitúcia pre pamiatky.**

1945

Referát pre pamiatkovú starostlivosť

Poverenie SNR pre školstvo a národnú osvetu pôsobiace v Košiciach vytvorilo referát pre pamiatkovú ochranu. Na čele referátu stál riaditeľ SNM v Martine Ján Geryk a v Bratislave Vladimír Wagner.

1948

Slovenská národná galéria

Bola zriadená už ako štátna inštitúcia v roku 1948. Vedením galérie bolo najprv poverené šesťčlenné kuratórium (Vladimír Wagner – riaditeľ kuratória, Miloš Jurkovič, Ján Mudroch, Jozef Kostka, Milan Škorupa, Jaroslav Dubnický – člen ex offio a Alžbeta Günterová-Mayerová). SNG sa stala prvou samostatnou štátnou inštitúciou v galerijnej oblasti na Slovensku. Vznik tejto inštitúcie súčasne spôsobil pomalý zánik Národnej galérie Slovenska pri SNM v Martine a Slovenskej galérie pri SM v Bratislave, ktorých najvzácnejšie diela boli postupne presunuté do SNG v Bratislave. Regionálne a mestské galérie na Slovensku vznikli až po uzákonení SNG.

Štátna ľudová škola, 1948

Pracovníci galérie prirodz. budovy, štátnych ľudských škôl, 1948

1951

Pamiatkový ústav

Pamiatkový ústav v Bratislave mal byť dozornou inštitúciou, bol zriadený nariadením poverenika školstva, vied a umení Ladislava Novomestského s účinnosťou od januára 1951. Neskôr bol ústav

Čestná pamiatka Ladislava Novomestského (1842-1914) v Bratislave

premenovaný na Slovenský pamiatkový ústav a stal sa štátnym vedeckým a výskumným pracoviskom v odbore ochrany kultúrnych prírodných pamiatok. Okrem činností týkajúcich sa výskumov a obnov pamiatok sústreďoval svoju činnosť aj na podávanie návrhov na vyhlásenie objektov za pamiatky.

Osobnosti pamiatkovej ochrany

Vendelín Jankovič (1915 – 1997)

Vendelín Jankovič vystudoval slovenský jazyk a dejiny. Po 2. svetovej vojne pracoval v Krajskom archíve, neskôr ako komisár a hlavný komisár archívnej služby. 5. decembra 1959 bol prijatý do Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, špeciálne na archívne výskumy. Bol jedným z prvých historikov, ktorí sa venovali dejinám ochrany pamiatok v Uhorsku a na Slovensku.

Ján Geryk (1892 – 1978)

Ján Geryk bol etnografom pôsobiacim v Slovenskom národnom múzeu v Martine. V roku 1926 stal sa tajomníkom MSS, o rok neskôr správcom SNM v Martine. V rokoch 1949 – 1959 bol jeho riaditeľom. Angažoval sa pri stavbe novej budovy múzea, veľa času i vlastných prostriedkov venoval zbieraniu múzejných predmetov. Taktiež bol spoluzakladateľom a vedúcim funkcionárom Zväzu slovenských múzei.

1947

Národná kultúrna komisia

V roku 1947 bol kreovaný nový pamiatkový orgán, Národná kultúrna komisia, ktorej úlohou bola správa pamiatkových objektov s vysokou historickou a kultúrnou hodnotou, konfiskovaných z titulu kolaborantstva, či nepriateľstva voči národu alebo dlhodobo opustené.

1948 – 1952

Proces poštáťnenia múzei

Národné múzeum, Bratislava, 1948

Zákomom z roku 1948 bolo poštáťnené martinské Slovenské národné múzeum a bratislavské Slovenské múzeum, ktoré mali rozlíšiť sieť štátnych múzei v Košiciach, Banskej Štiavnici, Bardejove a Nitre. Spomenuté múzeá boli závislé na štátnych dotáciách a riadili ich spolky. Po poštáťnení podliehali Povereniu školstva, vied a umení. Ostatné spolkové, mestské i súkromné múzeá a galérie štát prevzal do svojej starostlivosti až po roku 1950. Takmer súčasne s poštáťnením SNM v Martine a SM v Bratislave vznikla Slovenská národná galéria.

1950

United Nations Relief and Rehabilitation Administration

V roku 1950 bolo uvoľnených z prostriedkov UNRRA (Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu) 18 miliónov korún na rekonštrukčné práce slovenských pamiatok. Na to bolo potrebné vytvoriť nový odborný článok, ktorý by slúžil oddeleniu poverenia ako dozorná inštitúcia.

1954

Štátny slovenský ústredný archív

Povojnové obdobie znamenalo pre štátneho inšpektora archívov a knižníc čas na zisťovanie škôd. Archívne dokumenty nachádzali štátni inšpektori roztrúsené po celej krajine i mimo Slovenska. V súvislosti s koncom vojny prišla na rad otázka spisovej rozluky s Maďarskom. Po postupnej konsolidácii pomerov v obnovenej Československej republike nastalo aj na poli archívniectva obdobie ďalších diskusií o archívnej organizácii na Slovensku. V roku 1954 vznikli Štátny slovenský ústredný archív, ktorý začal sústreďovať archívny materiál celoslovenského významu a Slovenská archívna správa, ktorá na seba prevzala organizáciu a riadenie archívniectva na Slovensku.

Alfréd Píffl (1907 – 1972)

Alfréd Píffl bol architekt, archeológ, maliar a grafik. V roku 1947 vyhral konkurz na miesto profesora dejín architektúry na vtedajšej Slovenskej vysokej škole technickej (dnes STU) v Bratislave. Neskôr sa stal prvým dekanom Fakulty dejín architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT. Dokumentoval nálezy na Devinskom hrade, Vodnej veži v Bratislave a Gerulate v Rusovciach. Bol tiež autorom prvej koncepcie obnovy Bratislavského hradu, ktorá spočívala v obnove do podoby zodpovedajúcej poslednému obdobiu jeho vývoja. Rozsah obnovy zahŕňal iba hradný palác a čestné nádvorie s vltážnymi bránami.

© **Studia Museologica Slovaca, vol. 4 (2020)**

Zostavil/Editor:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Vydavateľ/Published by:

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

1. vydanie, Bratislava 2020, 86s.

ISSN 2644-5670

ISBN 978-80-89881-21-5